

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДУРДАС ГАЛИНА ВАСИЛІВНА

УДК 94: 323.2–055.2](477) «1944/1955»

**ДИСЕРТАЦІЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ
СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР
(СЕРЕДИНА 1940-Х – ПЕРША ПОЛОВИНА 1950-Х РР.)**

Спеціальність: 07.00.01 – Історія України

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ ДУРДАС Галина Василівна

Науковий керівник: **Буяк Богдан Богданович**, доктор філософських наук,
професор

Тернопіль – 2020

АНОТАЦІЯ

Дурдас Г. В. Соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей Української РСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «Історія України». – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2020.

У дисертаційній роботі на основі комплексного аналізу історіографії та джерельної бази досліджено соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей УРСР у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. в умовах радянського тоталітарного режиму. Особливістю цього періоду є посилення ідеологічного, економічного, соціально-психологічного, правового та репресивного тиску на жіноцтво.

Висвітлення жіночих практик, форм та методів впливу на жіноцтво тогочасної державної політики здійснено шляхом опрацювання спеціальних досліджень з жіночої та гендерної історії, фундаментальних узагальнюючих праць радянських дослідників, публікацій української діаспори, сучасних українських та зарубіжних учених. Історіографічний дискурс нашого дослідження умовно розподілений на хронологічні періоди, кожен з яких характеризується своєю специфікою.

Радянська історіографічна спадщина представлена надмірною заідеологізованістю та перебільшенням здобутків держави у розв'язанні «жіночого питання». Становище жіноцтва західних областей УРСР повоєнної доби розглядалося лише в тих темах, які не були заборонені для соціуму. Об'єктивне висвітлення реальних та нагальних проблем було закритим для дослідження.

Публікації української діаспори відзначаються незаангажованістю та різнопланово розглядають радянське суспільство й місце жінок у ньому.

Науковці критикують гендерну політику радянської влади, висвітлюють становище жінок, їх особистісно-емоційні переживання, трагізм жіночих долі.

Сучасна українська історіографія позбавлена ідеологічних нашарувань та характеризується об'єктивністю і критичним аналізом партійно-радянських діянь щодо жіноцтва. Значна кількість напрацювань лише епізодично торкається гендерної політики радянської влади в західних областях УРСР досліджуваного періоду, чимало питань потребують переосмислення, цілісного та ґрунтовного вивчення.

Праці зарубіжних дослідників є тематично та методологічно різноплановими й висвітлюють становище жіноцтва здебільшого у загальносоюзній площині.

В основу дисертаційної роботи покладено широкий масив джерел різноманітного характеру, походження та своєрідності подачі матеріалу. Для аналізу запропонованої проблеми залучено наступні групи джерел: 1) документи партійних та державних органів влади (постанови, накази, розпорядження, рішення тощо); 2) опубліковані збірники документів; 3) джерела особового походження; 4) періодичні видання; 5) візуальні матеріали; 6) художня література. Значна частина джерел уперше введена до наукового вжитку. Комплексне використання, систематизація та критичний аналіз джерельних матеріалів дослідження надають змогу об'єктивно та всебічно розкрити соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінок західних областей УРСР упродовж середини 1940 – першої половини 1950-х рр.

У дисертації розглянуто процес становлення та розвитку жіночої історії, представлено ключові теоретико-методологічні положення щодо вивчення жіночого історичного досвіду, які базуються на основі аналізу численних наукових напрацювань.

Методологічні засади дисертаційного дослідження характеризуються міждисциплінарними зв'язками та обумовлені застосуванням широкого діапазону загальнонаукових принципів (історизму, об'єктивності, науковості,

системності, антропологізму, багатофакторності). Визначено, що в основі теоретико-методологічних положень дисертації лежить гендерний підхід. Розкрито методологічний інструментарій, який характеризується застосуванням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів історичного пізнання (проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-біографічний, історико-психологічний, порівняльно-історичний, соціологічний, інституціональний, статистичний, комунікативний, метод аналогії, кількісного аналізу, моделювання). Використано універсальні складові методологічного інструментарію – аналіз, синтез, індукцію, дедукцію. Комплексне застосування наявних засобів теоретико-методологічної бази забезпечує системне та цілісне вивчення місця і ролі західноукраїнського жіноцтва у суспільно-політичних та соціально-економічних процесах досліджуваного періоду.

Відповідно до поставленої мети та завдань, структурно робота складається із чотирьох тематичних розділів: «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження», «Ідеологічний вплив та кадрова політика радянської влади щодо жіноцтва», «Участь жінок у суспільно-політичних та соціальних процесах», «Жінки у повоєнній відбудові народного господарства». У дисертації продемонстровано основні форми ідеологічного впливу на жінок, діяльність «бійців ідеологічного фронту», прибулих із східних регіонів УРСР, а також вербування місцевого жіноцтва до цього процесу. Досліджено, що світоглядні переконання жінок формувалися під впливом загальноприйнятих соціальних ролей, способів мислення та нав'язаних радянською пропагандою моделей поведінки. Прослідковано процес насадження образу «трудівниці-суспільниці-матері», який сформувався на території України (тогочасної УСРР) ще в 1920–1930-х рр. Висвітлено участь жіноцтва у комплектуванні кадрів партійних, державних та господарських структур, культурно-освітніх установ, закладів галузі охорони здоров'я тощо. Розкрито мотиви проведення радянською владою кадрової політики серед жінок західноукраїнського регіону. З'ясовано основні труднощі, з якими зіткнулося місцеве жіноцтво у

контексті реалізації кадрових процесів в умовах радянського тоталітарного режиму.

У дослідженні висвітлено процес формування та діяльність жіночих організаційних структур, а саме відділів з роботи серед жінок, делегатських зборів, жіночих рад. Охарактеризовано процес залучення жінок до партійної діяльності, громадських об'єднань, участі у повоєнних виборчих кампаніях. Розглянуто так зване «подвійне членство» жінок як у складі націоналістичного підпілля (в силу світоглядних переконань), так і в радянських структурах (у силу об'єктивних обставин). Проаналізовано низку законодавчих документів, які безпосередньо стосувалися правового регулювання принципу рівноправності та застосування його на практиці.

Проведено аналіз типових проблем щодо функціонування інституту материнства в повоєнні роки. Охарактеризовано основні заходи в сфері охорони материнства та дитинства, які спрямовувалися на культивування ролі жінки-матері та шляхи їх втілення у повсякденному житті. Розглянуто особливості організації роботи з ліквідації неписьменності та малописьменності серед жінок, а також з'ясовано позитивні та негативні аспекти цього процесу.

Представлено статистичні дані, які висвітлюють кількісні показники жінок, зайнятих у народному господарстві, кадровому забезпеченні регіону, охоплених агітаційно-пропагандистськими заходами, представлених до державних нагород; висвітлено стратегії жіночого виживання, зокрема взаємодопомоги (на прикладі діяльності жіночих рад, які, незважаючи на наповненість партійною ідеологією, займалися вирішенням багатьох нагальних повоєнних проблем).

Становище жінок у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. розглядається крізь призму суспільно-політичних, соціальних та економічних змін у західноукраїнському соціумі. Жіночий досвід тієї доби вивчається з точки зору їх ставлення до радянської влади, яке обумовлювалось різними обставинами – усвідомлено, в «добровільно-примусовому» порядку, емоціями. Дисертаційне дослідження дає можливість зрозуміти, що незважаючи на

застосування тогочасною владою репресивних заходів, порушення прав та свобод жінок, споживацьке використання їх трудового потенціалу, вони залишалися активними учасницями суспільних трансформацій.

З'ясовано шляхи залучення радянською владою жінок до відбудови та розвитку народного господарства. Проаналізовано процес підвищення їх професійного рівня, опанування «чоловічими» професіями. Охарактеризовано форми та методи впливу радянської системи на жіноцтво у західноукраїнському селі, зокрема створення ініціативних груп, супряг, насильницького залучення до колективізації сільського господарства, організаційних наборів для наповнення промислової сфери. Висвітлено кількісні та якісні показники учасниць виробничих змагань, наведено приклади їх особистих досягнень у різних галузях народного господарства, які влада видавала за державні здобутки. Визначено істотні труднощі, з якими зіштовхнулися жінки під час роботи на виробництві (невнормований робочий день, низька заробітна плата, відсутність розгалуженої мережі дитячих закладів, адміністративний тиск тощо).

Основні положення, висновки дисертаційної роботи, введені до наукового вжитку документи та матеріали, можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, жіночої та гендерної історії. Результати наукового дослідження можуть слугувати джерелом для підготовки спеціальних освітніх дисциплін, тематичних виставок, бути корисними у діяльності жіночих та громадських організацій, використовуватись мас-медіа для висвітлення жіночого історичного досвіду в умовах радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: жіноча історія, західні області УРСР, середина 1940-х – перша половина 1950-х рр., ідеологічна робота, кадрова політика, відділи з роботи серед жінок, жіночі ради, делегатські збори, суспільно-політичні процеси, народне господарство.

ABSTRACT

Durdas H. V. Socio-economic and socio-political position of women in the western regions of the Ukrainian SSR (mid-1940s – first half of the 1950s). – Academic PhD research with the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of the Candidate of Historical Sciences 07.00.01 – History of Ukraine. – Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University of Ternopil, 2020.

The dissertation, based on a comprehensive analysis of historiography and the source base, examines the socio-economic and socio-political situation of women in the western regions of the USSR in the mid-1940s – first half of the 1950s under the Soviet totalitarian regime. The peculiarity of this period is the strengthening of ideological, economic, socio-psychological, legal and repressive pressure on women.

Coverage of women's practices, forms and method of impact on women by public policies is implemented by a number of special studies on gender's and women's history and fundamental generalizing works by modern Ukrainian and foreign researchers and Soviet scientists as well. The historiographical discourse of the study is subdivided into certain chronological periods, each of which is characterized by its own specifics.

The Soviet historiographical heritage is represented by excessive ideology and exaggeration of the state's achievements in resolving the "women's issue". The situation of women in the western regions of the USSR in the postwar period was considered only in those topics that were not forbidden to society. Objective coverage of real and pressing issues was closed to research.

Publications of the Ukrainian diaspora are marked by non-involvement and various views on Soviet society and the place of women in it. Scholars criticize the gender policy of the Soviet government, cover the situation of women, their personal and emotional experiences, the tragedy of women's destinies.

Modern Ukrainian historiography is devoid of ideological layers and is characterized by objectivity and critical analysis of party-Soviet actions against

women. A significant number of works only occasionally touch upon the gender policy of the Soviet government in the western regions of the Ukrainian SSR of the period under study, many issues need to be reconsidered, comprehensively and thoroughly studied.

The works of foreign researchers are thematically and methodologically diverse and cover the situation of women mostly in the All-Union plane.

The dissertation is based on a wide array of sources of various nature, origin and originality of the material. The following groups of sources are involved in the analysis of the proposed problem: 1) documents of party and state authorities devoted to women's work (resolutions, orders, directives, decisions, etc.); 2) published collections of documents; 3) sources of personal origin; 4) periodicals; 5) visual materials; 6) fiction. Many sources were first introduced into scientific use. Comprehensive use, systematization and critical analysis of research sources make it possible to objectively and comprehensively reveal the socio-economic and socio-political situation of women in the western regions of the USSR during the mid-1940s – first half of the 1950s.

The dissertation considers the process of formation and development of women's history, presents key theoretical and methodological provisions for the study of women's historical experience, which are based on the analysis of numerous scientific developments.

The methodological principles of the dissertation research are characterized by interdisciplinary connections and are conditioned by the application of a wide range of general scientific principles (historicism, objectivity, scientificity, systematics, anthropologism, multifactoriality). It is determined that the theoretical approach is based on the theoretical and methodological provisions of the dissertation. Methodical tools characterized by the use of general scientific, interdisciplinary and special methods of historical cognition (problem-chronological, historical-typological, historical-biographical, historical-psychological, comparative-historical, sociological, institutional, statistical, communicative, method of analogy, quantitative modeling). Universal components of methodological tools are used – analysis,

synthesis, induction, deduction. The complex application of the available means of theoretical and methodological base provides a systematic and holistic study of the place and role of Western Ukrainian women in the socio-political and socio-economic processes of the period under study.

In accordance with the set goals and objectives, the work structurally consists of four thematic sections: «Historiography, sources and methodology of research», «Ideological influence and staff policy of the Soviet government towards women», «Women's participation in socio-political and social processes», «Women in the post-war reconstruction of the national economy». The dissertation demonstrates the main forms of ideological influence on women, the activities of «fighters of the ideological front» who came from the eastern regions of the USSR, as well as the recruitment of local women to this process. It has been studied that women's views were formed under the influence of generally accepted social roles, ways of thinking and imposed «from above» patterns of behavior. It analyzes image making processes «a worker-a social personality-a mother», which was formed in Ukraine (at that time UkSSR) in 1920–1930s. It shows the participation of women in staff of the party, government and economic institutions, cultural and educational agencies and institutions of health care. The motives of the Soviet government's staff policy among the women of Western Ukraine are revealed. It shows the main difficulties females faced in the context of staff processes in a totalitarian regime.

The study highlights the process of formation and activity of women's organizational structures namely departments for work among women, delegate meetings, women's councils. The involvement of women in the party organizations and institutions, public associations, participation in the post-war election campaigns is also characterized. The so-called «dual membership» of women as the part of the nationalist undergrounds (due to their views) and in the Soviet structures (due to objective circumstances) is considered. A number of legislative documents directly related to the legal regulation of the principle of equality and its application in practice are analyzed.

Typical problems of the functioning of the institution of the motherhood in the post-war years are outlined. The main measures in the field of maternity and childhood protection aimed at cultivating the role of women-mothers and ways of their implementation in everyday practice are described. The peculiarities of the organization of work on the elimination of illiteracy and low literacy among women are considered, as well as the significant positive and negative aspects of this process are clarified.

Statistic data covering quantitative indicators of the number of women engaged in the economy, staff of the regions covered advocacy activities, those presented to the state awards etc are given. The strategies of women's survival and particular mutual assistance (on the example of the activity of women's councils, which, despite being fully under the party ideology, were engaged in solving many urgent post-war problems) are highlighted.

The position of women in the mid-1940s – first half of the 1950s is considered through the views of socio-political, social and economic changes in Western Ukrainian society. Women's experience of the period is studied in terms of their attitude to the Soviet power indicated by different circumstances – conscious, the «voluntary-compulsory» order and emotions. The dissertation research makes it possible to understand that despite the use of punitive and repressive measures by the official authorities, violation of women's rights and freedoms, consumer use of their professional and labor potential, they remained active participants in social transformations.

Methods of involving females in the reconstruction and development of the national economy by the Soviet power are clarified. The process of improving their professional level, mastering «male» professions is analyzed. Forms and methods of the influence of the party-soviet system on the women of Western Ukraine villages are described, in particular formation of initiative groups, spouses, forced involvement in collectivization of agriculture, and organizational work for filling the industrial enterprises. Quantity and quality of the participation of female in competition, examples of personal achievements in certain areas, which are issued as

the state government achievements are given. Significant difficulties which a woman faced while working in manufacturing (working hours, low wages, lack of an extensive network of children's institutions, administrative burden, etc.) are determined.

The main provisions, conclusions of the dissertation, source materials introduced into scientific use, can be used in writing generalizing works on the history of Ukraine, women's and gender history. The results of scientific research can serve as a source for the preparation of special educational disciplines, thematic exhibitions, be useful in the activities of women's and public organizations, use the media to cover women's historical experience in the Soviet totalitarian regime.

Key words: women's history, western regions of the USSR, mid-1940s – first half of the 1950s, ideological work, staff policy, women's work departments, women's councils, delegates' meetings, socio-political processes, economics.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Чорній Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності у середовищі жіноцтва на території Львівської області в 1945 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 153–156.

2. Чорній Г. Участь жінок у кадровому забезпеченні Західної України всередині 1940-х – початку 1950-х рр. (на прикладі Дрогобицької, Львівської, Тернопільської та Станіславської областей) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2017. Вип. 19. С. 153–160.

3. Чорній Г. Жіноцтво у відбудові та розвитку промисловості західноукраїнського регіону всередині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч.1. С. 100–105.

4. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 89–99.

5. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 133 (6). С. 50–55.

6. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок-матерів у перші повоєнні роки (на прикладі західноукраїнського регіону) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 134 (7). С. 112–116.

7. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s) // Journal of Education, Health and Sport. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL: <https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzbIU>.

II. Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Чорній Г. Становище жінки на території західних областей Української РСР у середині 1940-х на початку 1950-х років: соціально-економічний аспект // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 березня 2016 р.). Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 2016. С. 70–72.

9. Чорній Г. Політико-пропагандистська робота радянської влади у середовищі жіноцтва міста Тернополя (1947 – 1953 рр.) // Історія України: сучасні виклики: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 18 травня 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 129–138.

10. Чорній Г. Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Теорія та практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 24–25 лютого 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч. 2. С. 14–17.

11. Чорній Г. Становище жінок у західноукраїнському селі в перше десятиліття повоєнної відбудови // Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць IV науково-практичного семінару (Луцьк, 05 квітня 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 112–115.

12. Чорній Г. Жінки в суспільно-політичному житті міста Тернополя (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 187–190.

13. Чорній Г. Виробничі змагання як форма експлуатації жінок західних областей УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць V науково-практичного семінару (Луцьк, 29 березня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 63–65.

14. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок західноукраїнського регіону в контексті діяльності жіночих рад (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 26 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 118–120.

III. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Чорній Г. Діяльність жіночих рад Львівщини в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Науковий журнал «Молодий вчений». 2017. Вип. 3 (43). С.199–203.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	11
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
1.1. Історіографія проблеми	21
1.2. Джерельна база	40
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження.....	48
РОЗДІЛ 2. ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ТА КАДРОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЖІНОЦТВА	89
2.1. Ідеологічна робота	89
2.2. Жінки у кадровому забезпеченні партійних, державних та господарських організацій	112
РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ ЖІНОК У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ	143
3.1. Формування радянських організаційних структур.....	143
3.2. Жінки у суспільно-політичному житті західних областей УРСР	155
3.3. Роль жінок у соціальній сфері	173
РОЗДІЛ 4. ЖІНКИ У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА	204
4.1. Жіноцтво в промисловому розвитку західних областей УРСР.....	204
4.2. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського села.....	220
ВИСНОВКИ	249
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	255
ДОДАТКИ	292

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

виконком – виконавчий комітет

Держархів Івано-Франківської обл. – Державний архів Івано-Франківської області

Держархів Львівської обл. – Державний архів Львівської області

Держархів Тернопільської обл. – Державний архів Тернопільської області

жінвідділ – відділ з роботи серед жінок

жінорг – жіночий організатор

жінрада – жіноча рада

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України

МОДР – Міжнародна організація допомоги борцям революції

МТС – машинно-тракторна станція

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

Обллегпром – Обласне управління легкої промисловості

ОУН – Організація українських націоналістів

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Тсоавіахім – Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ФЗН – школа фабрично-заводського навчання

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК КП(б)У – Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку Україна переживає складні та неоднозначні суспільно-політичні трансформації. Демократична перебудова суспільного ладу визначила пріоритетним напрямком державної політики забезпечення рівноправного становища жінок та чоловіків в українському суспільстві. В результаті цього значного розмаху набуло формування державних та громадських структур, які взяли за основу своєї діяльності питання статусу жінок та вирішення гендерної проблеми.

Сьогодні позиціонує вагому роль жінки в українському соціумі крізь призму низки суспільно-політичних, соціальних та економічних змін. Жінки на рівні з чоловіками беруть активну участь у сучасних процесах державотворення, посідають керівні посади у різноманітних структурах та організаціях, представлені у державних органах влади. Їм надається можливість поєднувати функції материнства із реалізацією професійних знань у різних сферах діяльності.

Вивчення специфіки жіночих практик у суспільно-політичній та соціально-економічній сферах західних областей УРСР надає можливість поглянути на ці процеси очима сучасників. Традиція гендерних ролей західноукраїнського регіону суттєво відрізнялася від радянського зразка, тому впровадження там «жіночої політики» сприймалося місцевим населенням неоднозначно. Радянізація краю, масові репресії, національно-визвольний рух – зруйнували звичний життєвий уклад жінок, змусили їх приймати нестандартні рішення, виробити тактику пристосувань та спротиву до нових обставин місця і часу. З цих причин актуальності набувають регіональні дослідження, пов'язані із соціально-економічним та суспільно-політичним становищем жінки на території західних областей Української РСР у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії

України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Актуальні проблеми історії XIX–XXI ст.» (номер державної реєстрації 0116U002130).

Мета дисертації полягає у комплексному аналізі соціально-економічного та суспільно-політичного становища жінки на території західних областей УРСР упродовж досліджуваного періоду в умовах радянського тоталітарного режиму.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання**:

– з'ясувати стан наукової розробки проблеми, проаналізувати джерельну базу, визначити теоретико-методологічні основи дослідження;

– окреслити напрямки гендерної політики радянської системи;

– дослідити основні шляхи, форми та методи ідеологічного впливу радянської влади на жінок;

– прослідкувати процес формування нових ціннісних орієнтирів, поглядів та світоглядних переконань під дією державної пропаганди, а також протестної діяльності жінок, виходячи зі специфіки регіону;

– розкрити особливості кадрового забезпечення партійних, державних та господарських організацій;

– висвітлити процес становлення та функціонування радянських організаційних структур;

– охарактеризувати участь жіноцтва у суспільно-політичних процесах західних областей УРСР;

– з'ясувати роль жінок у соціальних трансформаціях;

– простежити процес залучення жінок до повоєнної відбудови, розвитку промислової та сільськогосподарської сфер.

Об'єкт дослідження – соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в західних областях УРСР упродовж середини 1940-х – першої половини 1950-х рр.

Предмет дослідження – особливості соціально-економічного та суспільно-політичного становища жінки на території західних областей УРСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють середину 1940-х – першу половину 1950-х рр. Нижня хронологічна межа (1944 р.) зумовлена відновленням радянського режиму в західних областях УРСР та змінами у суспільно-політичному та соціально-економічному житті місцевих жінок. Верхня межа дослідження (лютий 1956 р.) обумовлена послабленням тоталітарного контролю у зв'язку із частковою лібералізацією державної політики після смерті Й. Сталіна та XX з'їзду КПРС.

Територіальні межі дисертації охоплюють Дрогобицьку, Львівську, Станіславську та Тернопільську області із урахуванням адміністративно-територіального устрою досліджуваного періоду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– комплексно проаналізовано соціально-економічне та суспільно-політичне становище жінки на території західних областей УРСР (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.);

– запроваджено до наукового вжитку низку маловідомих архівних джерел, які висвітлюють основні напрямки гендерної політики радянської влади досліджуваного періоду;

– використано раніше неопубліковані спогади очевидців, які надають можливість об'єктивно відтворити жіночий досвід тієї доби;

– з'ясовано стратегії пристосування місцевих жінок до життя в радянському тоталітарному соціумі, форми протесту та практики взаємодії із владою.

Поглиблено:

– історіографічну спадщину у вивченні досліджуваної проблеми, її систематизації та узагальненні;

– зміст, основні напрямки роботи та особливості діяльності жіночих структур, партійних і громадських організацій на території західних областей УРСР;

– висвітлення участі жіноцтва у відбудовчих процесах, розвитку народного господарства.

Набули подальшого розвитку:

– аналіз ідеологічно-пропагандистської політики радянської влади стосовно жінок західних областей УРСР у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр.;

– висвітлення досвіду громадсько-активних жінок, які, незважаючи на контроль та тиск радянської системи, брали безпосередню участь у вирішенні багатьох нагальних проблем повоєнного суспільства.

Методологічною основою дисертації є гендерний підхід. Використовуються принципи історизму, об'єктивності, науковості, системності, антропологізму, багатофакторності. Відповідно до проблематики, мети та поставлених завдань застосовуються спеціальні методи історичного пізнання, загальнонаукові та міждисциплінарні методи, зокрема: проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-біографічний, історико-психологічний, порівняльно-історичний, соціологічний, інституціональний, статистичний, комунікативний, метод аналогії, кількісного аналізу, моделювання.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертації обговорені на засіданні кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також представлені на щорічних звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу вузу.

Результати дисертаційного дослідження апробовані у формі виступів та участі в роботі тематичних секцій на:

– *міжнародних* науково-практичних конференціях: II Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24–25 березня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної науки» (м. Дніпро, 24–25 лютого 2017 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.);

– *всеукраїнських* науково-практичних конференціях та семінарах: II Всеукраїнській науковій конференції «Історія України: сучасні виклики» (м. Тернопіль, 18 травня 2016 р.); IV міжвузівському науково-практичному семінарі «Гендерні студії» (м. Луцьк, 05 квітня 2017 р.); V міжвузівському науково-практичному семінарі «Гендерні студії» (м. Луцьк, 29 березня 2018 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (м. Суми, 26 квітня 2018 р.).

Публікації. Результати дисертації викладено у 15 публікаціях, із них 6 статей – у наукових фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – іноземне видання, 7 – матеріали науково-практичних конференцій та семінарів, 1 наукова праця додатково відображає результати дослідження.

Структура дисертації складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (372 позиції), 24 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 319 сторінок, із них – 179 аркушів основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

На сучасному етапі розвитку українського суспільства історична наука вражає різноманітністю напрямків досліджень. У царині історичних розвідок особливе місце відводиться жіночій історії, яка виокремилась у самостійну складову історичної науки наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. у Західній Європі та США. Молоді дослідники, натхненні розвитком «другої хвилі жіночого руху», у наукових працях вивчали життя жінок різних соціальних станів, ступінь залучення їх до суспільно-політичних процесів, динаміку змін чисельності жінок у різних сферах діяльності тощо.

Попри це, зважаючи на значний інтерес до популяризації зовсім ще нового напрямку історичних досліджень, пошук цікавих та оригінальних тем, пов'язаних із історією жінок потребував розробки спеціального методологічного інструментарію щодо їх висвітлення. Реалізація подібної практики знайшла своє відображення у працях жінок-феміністок.

Виникнення жіночої історії пов'язане із розвитком феміністичного руху, представниці якого наголошували на відсутності чітко окресленої та багатоманітної історіографічної практики. Науковиці вперше за багато років звернулися до проблеми відображення жіночого досвіду в історичній науці, який до того часу залишався поза увагою численних дискусій та історичних напрацювань. В усіх важливих історичних процесах жінкам відводилася другорядна роль. Вони були «...забуті чи проігноровані, сховані від історії» [1, с. 6]. Жінки-феміністки розкритикували твердження про універсальність наукового пізнання, яке ґрунтується на принципах раціональності, нейтральності та об'єктивності, стверджуючи про наявність суперечностей між цими методологічними установками та життєвими практиками жінок [2, с. 348].

Проблема, яка поставала перед дослідниками полягала не лише у «поверненні жінок в історію», а й в можливості «повернути жінкам історію» [3, с. 172].

Вперше феміністські засади досліджень були викладені Гердою Лернер у науковій публікації «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії» восени 1969 р. [4]. У своїй розвідці «Більшість віднаходить своє минуле» вчена визначила предметне поле та завдання нового напрямку історії. Предметом дослідження історії жінок виступав жіночий досвід, який проявлявся в різних сферах діяльності. Завдання жіночої історії полягало в пошуку засобів та методів інтерпретації власного минулого [5, с. 231]. Теоретики фемінізму наголошували на тому, що жінкам належить щонайменше рівнозначна частина досвіду цивілізаційного розвитку [6, с. 160]. Життєва практика жінок, їх погляди на світ, система цінностей виступали фундаментальною основою для розробки нових підходів у вивченні жіночої історії.

Відштовхуючись від попередніх досліджень, які вирізнялися «убогістю» методологічної бази та висвітлювали жінок виключно як об'єктів цивілізаційного розвитку людства, історикині-феміністки прагнули подолати ці шаблонні погляди шляхом урізноманітнення методологічного інструментарію. Дослідниці переймають безліч методичних прийомів: психоаналізу, структуралізму, деконструктивізму, герменевтики тощо. Використання подібних методів передбачало «пошуки нових способів аргументації, аналізу, перегляд попередніх поглядів, що повинно забезпечувати динамічність, актуальність та гостроту» [7, с. 19].

Дослідження різноманітних аспектів жіночої історії опиралися на формування образу жінок як безпосередніх учасниць історичних подій, що викликало ще більший інтерес до вивчення жіночого досвіду в публічній та приватній сферах, які постійно взаємодіяли між собою. У центрі уваги жіночих досліджень досить часто перебували націоналістичні прагнення [3, с. 175]. Ще однією особливістю є «надзвичайна напруженість між практичною політикою й академічною наукою, між усталеними галузевими стандартами й

дисциплінарними взаємовпливами, між позатеоретичною позицією історії й потребою фемінізму в теорії» [8, с. 99].

Трансформація жіночої історії відбувалася впродовж декількох десятиліть та характеризувалася численними змінами: від написання історій видатних жінок, які змогли реалізувати себе у чоловічій сфері (досить часто автори текстів притримувались публіцистичного стилю) до висвітлення складних аспектів жіночої психології [9, с. 21]. За щораз дослідження «жіночої проблематики» поповнювалися біографічними описами, в яких головними героїнями виступали жінки, які були взірцем для наслідування. Біографічні праці про видатних жінок висвітлювали їх вміння та досягнення, розкривали становище у суспільстві впродовж різних історичних періодів.

Жіночий напрямок набрав значних обертів серед дослідників соціальної історії 1960–1970-х рр. та розглядався з точки зору розмежування понять «стать» і «гендер». Дослідниці феміністичної історії, погоджуючись із даним твердженням, зробили висновок, що різноманіття соціальних ролей жінок та чоловіків у суспільстві не пояснюються їх біологічними особливостями. Скоріш за все, біологічна стать лише доповнює змодельовану суспільством соціокультурну стать.

Науковиці досить часто керувалися методами та концепціями, які були притаманні для соціальної історії. Жіноча історія перейняла метод кількісного аналізу повсякденного життя та міждисциплінарні запозичення із соціології, демографії, етнології; розширила предметне поле дослідження, де у центрі уваги зосереджувалися масштабні суспільні процеси, які розглядалися крізь призму аналізу людського досвіду; акцентувала увагу на тих соціальних групах, які здебільшого вилучаються із політичної історії [8, с. 104–105].

У науковому просторі 1980–1990-х рр. набули розповсюдження гендерні дослідження, які займалися з'ясуванням жіночих та чоловічих ролей у відтворенні історичної дійсності. Місце жінок у суспільстві та їх соціальна активність базувалася на «гендерних нормах, гендерних стереотипах та гендерних ідентичностях» [10, с. 19]. Жіноча історія висвітлювалася як явище

критичне, протилежне гендерному підходу [11, с. 26] та була названа перехідним етапом для розуміння важливості розвитку історії взаємовідносин між жінками та чоловіками.

Однією із проблем жіночих досліджень є «невидимість жінок» в історії, яка сформувалася під впливом «андроцентричного викривлення минулого» [6, с. 161]. Андроцентричний характер історичної науки цілеспрямовано залишав жінок поза увагою традиційної історіографії. Американська дослідниця Шарлотта Перкінс Гілман стверджувала, що чоловіки сформували європейський культурний простір, який не лише представляв їх думки, цілі та норми поведінки, а й надавав їм першість у різних сферах життєдіяльності [12].

Однією із перших наукових напрацювань у галузі жіночих студій є праця Сімони де Бовуар «Друга стать» (1949 р.), в якій авторка розкриває феномен «іншої», відмінної від чоловіка статі, аналізує поняття «жіночої екзистенції», місця та ролі жінок у суспільстві [13; 14], застосовуючи при цьому екзистенціальні, структуралістські та психоаналітичні підходи та категорії. Ще у 1929 р. українська дослідниця Катерина Грушевська критикувала численні історичні розвідки, які акцентували увагу виключно на «чоловічих» вимірах культури [15]. Вдало з цього приводу висловилася Гільда Сміт, яка заявила про необ'єктивне висвітлення науковцями історичного минулого, «жіночої проблематики» з точки зору правлячої влади, ідеологічного спотворення політичних реалій [16, с. 368].

Проблема пошуку джерельної бази щодо вивчення «жіночої тематики» поставала досить гостро. Дослідниці зіштовхнулися із нестачею повноцінного матеріалу в традиційних історичних джерелах. Зважаючи на андроцентричний підхід джерельної бази, пошук інформації відбувався згідно вибіркової сфер діяльності, де жінки впродовж багатьох років змогли себе реалізувати найкраще [17, с. 33]. В поле зору науковиць потрапили документи особового походження, що виступають важливим джерелом у вивченні життєвого досвіду жінок, які стали заручницями різних історичних подій та епох.

Дослідниці жіночої історії перейняли досвід методології структуралізму та почали застосовувати на практиці підхід до мови та символів при побудові феномену ідентичності жіночої або чоловічої статі. Науковиця О. Драч з цього приводу стверджує: «... символічні уявлення розвиваються і використовуються колективно, вони пропонують доступ до неусвідомлених процесів, завдяки яким окремі індивідууми співставляють себе з тією чи іншою соціальною групою вибудовують соціальні відносини» [18, с. 67]. Вивчалось ставлення жінок до влади, громадсько-політичної діяльності, сприйняття себе, спілкування у сімейному колі тощо.

Що ж до розвитку жіночого напрямку в українській історичній науці, то світоглядні переконання українок формувалися під впливом феміністичних поглядів, які трансформувалися із Заходу ще на початку ХХ ст. Розвиток жіночого руху в Західній Україні кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. характеризувався майже одночасною зміною разом із західноєвропейським соціумом художньо-стильових та культурних епох, які формували цілу систему соціальних норм та ролей жінок у суспільстві [19, с. 210]. Феміністичні ідеї у західноукраїнському регіоні пропагували активістки жіночого руху: Н. Кобринська, О. Барвінська-Бачинська, І. Янович, К. Малицька, М. Рудницька, О. Кобилянська та ін.

Створення жіночих організацій можна розглядати як один із проявів феміністичної діяльності, оскільки жінки залучалися до участі в громаді, прагнули покращити рівень життя населення, боролися за надання їм прав та свобод. Аналізуючи наукові праці дослідників жіночої історії, М. Богачевська-Хом'як з'ясувала, що утворені між двома війнами організації жінок були практично аналогами нового типу фемінізму, який лише зароджувався у країнах Заходу після завершення Другої світової війни [20, с. 15].

Радянська західноукраїнського регіону поклала початок поширенню загальнообов'язкової державної ідеології та ліквідації жіночих організацій, які боролися за емансипаційні та національні права жінок. Владою запроваджено нову модель жіночого руху, яка характеризувалася створенням жіночих структур радянського зразка, що займалися залученням жіноцтва до різних

видів виробничої та громадської діяльності з метою побудови радянської державності. Впродовж багатьох років формувався ідеал «нової радянської жінки», ключове завдання якої – виконання плану [19, с. 194]. Пропаганду радянського ладу та образи «щасливих радянських жінок» популяризували його сучасниці: Т. Агашкова, Т. Демченко, М. Кіх, І. Вільде та ін.

Отже, становлення жіночої історії як одного із важливих напрямків історичної науки відбувалося впродовж тривалого часу та характеризувалося різноманіттям поглядів та думок, зміною відповідних наукових парадигм та напрацюванням власної методології. Чимало дослідниць «жіночої проблематики» стверджували, що вивчення історичного розвитку людства потребує детального розгляду крізь призму аналізу жіночого досвіду.

Історіографію дослідження класифіковано за тематично-хронологічним принципом та умовно поділено на чотири групи: роботи радянських науковців, праці української діаспори, сучасну українську та зарубіжну історіографію.

До першої групи належать дослідження радянського періоду, який вважається складним феноменом розвитку історичної науки, оскільки напрацювання того часу писалися під замовлення партійно-державної верхівки та відображали настрої тоталітарного суспільства. Радянські дослідники розкривали лише ті теми, які не були заборонені для загалу. Більшість очевидців тих подій вимушено мовчали про пережите. Об'єктивне висвітлення реальних проблем громадськості, в тому числі й жінок, не лише було закритим для дослідження, а й перебувало на контролі карально-репресивних органів.

Праці середини 1940-х – початку 1950-х рр. здебільшого написані ідеологами, жінками-активістками, координаторами жіночого руху, істориками носили виключно ідеологічний характер та зосереджувались на здобутках партійно-радянської влади у вирішенні «жіночого питання». Радянська історіографія мала на меті закарбувати у свідомості громадян образ «нової радянської жінки», якій притаманні всі чесноти схвалені у радянському соціумі.

Серед напрацювань радянських учених зустрічаємо відомості про участь жінок у суспільно-політичних процесах, їх залучення до жіночих структур,

громадських організацій, виконавчих Рад, членства у партії та комсомолі. Систематично наголошувалося про «невідкладний обов'язок» радянської влади у «спасінні» жінок західних областей України з-під ярма «панської Польщі», їх участі у запровадженні колгоспного ладу, відбудовчих процесах тощо.

Реалізація державних завдань віддзеркалювалася у тематичних збірках про діяльність жіноцтва УРСР, у т. ч. і західних областей. Науковці подавали інформацію про участь жінок у виконанні та перевиконанні п'ятирічних планів; представництва у керівному партійному, державному та господарському складі; функціонування жіночих структур на промислових підприємствах, при колгоспах та різноманітних установах; наводилися статистичні показники про зайнятість жінок у різних сферах діяльності. Подавалися характеристики про успішних жінок-депутаток, передовиків виробництва, багатодітних матерів, які за допомогою радянської влади змогли реалізувати себе у різних сферах діяльності, отримували допомогу від держави, а зрештою змогли відчутти себе «повноцінними та рівноправними громадянами».

Одними із перших напрацювань, які стосувалися «жіночого питання» у західноукраїнському регіоні були публікації безпосередніх учасниць тих подій, а саме завсектором з роботи серед жінок західних областей УРСР при ЦК КП(б)У Т. Агашкової [21], керівниці жіночого відділу Дрогобицького обкому партії Т. Демченко [22], другого секретаря Львівського міськкому ЛКСМУ (з 1948 р. завідуючої обласного жінвідділу) М. Кіх [23], письменниці І. Вільде [24]. Авторки цих праць акцентували увагу на рівноправному становищі жінок західних областей, їх політичному вихованні, залученні до соціалістичного будівництва. За характером подання інформації матеріал слід віднести до типового пропагандистського, написаного переважно у публіцистичному стилі.

Окремі публікації стосувалися участі жінок у будівництві колгоспів, відбудові та розвитку народного господарства. У праці М. Луніної [25] подається інформація про шляхи залучення жінок УРСР до відбудови народного господарства, висвітлення їх «героїчних внесків»; про участь жінок у запровадженні колгоспного ладу дізнаємося із публікації М. Луговикіної [26].

Процес залучення західноукраїнських жінок до складу Рад депутатів трудящих різних рівнів висвітлено у кандидатській дисертації М. Шевчук [27]. Вищевказані праці відзначалися низьким рівнем об'єктивності, зосереджували увагу виключно на здобутках партійно-державної влади, вихованні «зразкових» радянських жінок, порівнюючи їх жахливе становище до приходу радянської влади та «безтурботне майбутнє» після.

Наукові дослідження повоєнного періоду відбувалися згідно заздалегідь розроблених схем та регламентованих висновків. Історичні напрацювання характеризувалися вузькою джерельною базою із яскраво вираженою пропагандистською основою та були написані у публіцистичному або ж науково-популярному стилі. Вони містили сфальсифіковані дані про заборонені події та явища в українській історії. Суб'єктивні оцінки окремих подій лише нівелювали наукові здобутки попередників, висвітлювали різноманітні процеси на території щойно приєднаного регіону з точки зору партійно-державної верхівки.

У наукових працях середини 1950-х – початку 1980-х рр. більш об'єктивно подано інформацію щодо «жіночого питання» у західних областях УРСР. Лібералізація суспільних відносин лише певною мірою послабила гніт, проте критика діяльності радянської влади залишалась табуованою. Увага акцентувалася на ідеологічній роботі серед жінок, кадровій політиці, мобілізації жінок до відбудовчих процесів, наданні жінкам рівних прав із чоловіками. Висвітлювалися численні заходи влади «по організаційному та політичному згуртуванню жінок західних областей». Панівна ідеологічна доктрина залишалася фундаментальною основою всіх наукових напрацювань.

1960–1980-ті рр. відзначилися зростанням кількості монографічних видань, дисертацій, наукових публікацій присвячених «розкріпаченню» радянською владою західноукраїнського жіноцтва. Численні дослідження присвячувалися залученню жінок до різних сфер діяльності. До них можна віднести кандидатські дисертації Л. Бахматової [28], яка охарактеризувала основні напрямки діяльності партійних, комсомольських та жіночих

організацій щодо залучення селянок західних областей до колективізації сільського господарства; Ю. Трофим'як [29] висвітлювала участь жінок у виробничій та суспільно-політичній сферах, при цьому акцентувала увагу на «турботі партійних організацій, про створення сприятливих умов для участі жінок у соціалістичному будівництві»; працю «Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства» [30] за загальною редакцією М. Підтиченко; дослідження Н. Полоневської [31] та К. Ліщенко [32]. Надлишкова упередженість результатів цих досліджень зменшувала їх цінність у горнилі сучасної історичної науки.

Окремий розділ відведено діяльності жіночих організацій у монографічному виданні О. Кірсанової «Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму» [33]. У праці поданий фактологічний матеріал, який стосувався участі жінок у різноманітних формах «самодіяльності мас». Авторка розділила їх на дві групи: ті, які трансформувались на території західноукраїнських земель із приходом радянської влади та ті, котрі «породжені специфічними умовами західних областей». До першої групи відносились комісії Рад депутатів трудящих, профспілкового активу, жіночі ради та делегатські збори, групи комсомольського контролю; до другої – земельні громади, ініціативні групи, групи охорони громадського порядку на селі та сприяння винищувальним батальйонам у боротьбі із «буржуазними націоналістами».

Історична література повоєнної доби значну увагу приділяла висвітленню ролі жінки в сім'ї та виконанні материнського обов'язку, що надавало престижності статусу «жінки-матері» й під дією ідеологічної маніпуляції мало вплинути на демографічну ситуацію у республіці. Виокремлюємо у цьому зв'язку праці О. Жаворонко [34], Г. Литвинової [35], монографію Н. Даниленко та Е. Монастирського [36].

Особливої уваги потребує розвідка «Советская женщина (социальный портрет)» [37] дослідниці З. Янкової, яка висвітлює роль жінок у виробничій, суспільно-політичній, сімейно-побутовій сферах, у вихованні дітей та підлітків.

У праці висвітлено систему соціальних заходів, які впливали на формування жінок як особистостей. Авторка критикувала будь-які погляди західних соціологів як таких, котрі фальсифікували становище жінок у СРСР.

Для повноцінного висвітлення досліджуваної проблеми використано праці радянських істориків, які стосувалися загальних аспектів перебігу соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у західних областях УРСР і містили важливі фактологічні дані маловідомих історичних подій та явищ. Передусім, це наукові напрацювання І. Богодиста [38], М. Івасюти [39], Г. Ковальчака [40].

Справжній історіографічний ажіотаж розпочався у другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр., коли відбулося масове розсекречення заборонених архівних фондів. Дослідники розпочинають висвітлення раніше «небажаних» в історичній науці тем, зокрема реальних труднощів жінок у повоєнний період. З'являються перші спроби об'єктивного аналізу прорахунків політики радянської влади щодо жінок.

Дослідниця Є. Новікова у науковій розвідці «Женщина в развитом социалистическом обществе» [41] висвітлює невирішені питання принципу рівноправності, використовуючи при цьому статистичні матеріали, соціологічні дослідження, висновки філософів, соціологів, психологів, економістів тощо.

Праця «Женсовет: опыт, проблемы, перспективы» [42] А. Музирі та В. Копейко розкриває організаційні питання та напрямки діяльності жіночих рад. Незважаючи на висвітлення проблем жіночого руху в Радянському Союзі, дослідження містить значну кількість ідеологічних штампів, які трактують висвітлену проблему крізь призму державного замовлення.

У 1990 р. вийшла друком наукова розвідка В. Галаган «Советская женщина: портрет в ретроспективе» [43], в якій висвітлено шаблонні образи жінок, насаджені радянською владою. Використовуючи чисельну джерельну базу, дослідниця показує кількісне співвідношення жіночого та чоловічого населення зайнятого у відбудові народного господарства УРСР, характеризує діяльність жіночих рад. Незважаючи на значну кількість радянських ідеологем,

присутніх у тексті, авторка робить спробу критичної оцінки становища жінки доби тоталітаризму, при цьому акцентує увагу на «бездумному використанні її самовідданої праці» [43, с. 44].

Друга група представлена працями української діаспори, які відіграють вагоме значення у вивченні «жіночого досвіду» повоєнного суспільства. Проводячи паралелі у висвітленні досліджуваної проблеми в період ідеологічних протистоянь СРСР та країн Заходу, можна стверджувати, що радянський погляд характеризувався надмірною ідеологізацією виключно в політичних цілях. Роботи української діаспори були значно об'єктивнішими та висвітлювали реальні проблеми жінок в радянському соціумі.

Канадська громадська діячка, журналістка та письменниця українського походження Ірена Книш у збірці статей «Жінка вчора і сьогодні» [44] порушувала нагальні проблеми жінок. Авторка, окрім біографічних розвідок, висвітлювала гендерні відносини у соціумі, суспільно-політичне становище жінок, стан освітньої діяльності та навіть особистісно-емоційні переживання. У статті «Сьогоднішні жінки» [44, с. 160] Ірена Книш наголосила на героїзмі жінок, що стосувався їх «щоденного життя без розголосу» суспільної активності, відповідальності перед народом та батьківщиною.

С. Бура та Д. Чайковський за ініціативи «Спілки української молоді Америки» упорядкували працю «Визначні українські жінки: матеріали і гутірки» [45], яка вийшла друком у Нью-Йорку в 1967 р. У розвідці висвітлено становище жіноцтва на різних історичних етапах розвитку Української держави. Акцентовано увагу на участі жінок у національно-визвольному русі 40–50-х рр. ХХ ст., трагізмі жіночих доль в роки «советського терору». Подано біографічні довідки визначних українських жінок.

Р. Мороз у статті «Становище жінки в СРСР» [46], яка вийшла друком у збірнику «Віднова: культура, суспільство, політика» (1984 р., м. Мюнхен), наголошувала на злочинному ставленні тоталітарної влади до громадян СРСР, стверджуючи, що конституційна рівність жінок та чоловіків радянського зразка в дійсності була «гвинтовим механізмом рабовласницької залежності».

Цінними для дисертаційного дослідження є напрацювання історикині, громадської діячки, активістки українського жіночого руху в США М. Богачевської-Хом'як. Науковиця відзначає, що українські жінки за сталінських часів виконували роль «другорядного громадянина» у суспільстві із подвійним навантаженням. Побудова нового суспільства базувалася на методах терору та ідеологічної пропаганди, в результаті такі процеси як індустріалізація та колективізація фактично зруйнували родинні відносини. Про права жінок не могло бути й мови. Вони ставали заручницями ситуації: важко працювали на «благо» держави, залишаючи за собою роль «дружини-матері-господині» [20]. До того ж, дослідниця наголошує про взаємозв'язок націоналізму та фемінізму, розглядає їх як два поняття, що доповнюють один одного. В результаті такого поєднання формується дієздатна держава, в якій індивідууми позиціонують власну ідентичність у соціальних, політичних та культурних процесах [3].

Історикиня Рурського університету українського походження О. Петренко [47; 48] проаналізувала залучення до ідеологічної роботи серед місцевого населення Західної України прибулого зі східних регіонів УРСР учительського активу. Дослідниця висвітлила становище відряджених учительок, наголосила на посиленому контролі за їх діяльністю як органів радянських спецслужб, так і повстанських загонів.

Серед досліджень представників діаспори хочемо відзначити також декілька праць, які формують загальне уявлення про різні аспекти суспільно-політичних, соціально-економічних та ідеологічних процесів повоєнної історії України. У цьому контексті актуальними є дослідження М. Рудницької [49], С. Галамая [50], В. Кука [51] та ін.

Проголошення незалежної Української держави внесло помітні корективи у розвиток вітчизняної історичної науки. Значного розмаху набули дослідження «жіночої тематики» повоєнної доби, які за щораз збагачували історіографічний комплекс численними розвідками. З огляду на міждисциплінарний підхід та доступ дослідників до засекречених архівних матеріалів сучасна історична

література розкривала важливі суспільно-політичні, соціально-економічні та демографічні процеси в УРСР (в тому числі й західних областях) напередодні, під час та після завершення Другої світової війни. Праці сучасних українських науковців, які презентують третю групу досліджень, об'єктивно висвітлювали політику радянської системи щодо жінок, розкривали істинні причини запровадження індустріалізації та колективізації, мобілізації жінок до праці, відображали вплив державної ідеології на жіноцтво західних областей України.

Дослідники, вивчаючи конкретні історичні процеси, відводили жінкам в них чільне місце. Для комплексного вивчення тієї чи іншої проблеми, з'ясування її передумов та причин сучасні науковці зверталися до аналізу суміжних історичних періодів.

Одну із перших спроб об'єктивного висвітлення місця та ролі жінки на різних етапах історичного поступу України здійснено у колективній монографії «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» за загальною редакцією Л. Смоляр [52]. Використовуючи комплексний підхід до висвітлення «білих сторінок жіночої історії», у праці систематизовано наукові та публіцистичні надбання попередниць, які стосувалися становища жінок у суспільстві, проаналізовано діяльність громадських та жіночих організацій повоєнного часу, залучено низку біографічних довідок про жінок.

У наукових доробках Ю. Терещенко [53] та К. Кобченко [54] акцентовано увагу на формуванні нового типу особистості, ідеального образу «нової радянської жінки», який вважався невід'ємним елементом політики соціального моделювання радянського суспільства.

Інформацію щодо діяльності делегатських зборів та профспілкових організацій, а також їх вплив на виховання «нових радянських жінок» в 1920–1930-х рр. подає О. Кривуля [55; 56]. Аналіз суспільно-політичного становища жінок УСРР у той же час здійснено в дисертації О. Коханової [57].

Зародженню жіночого руху в Західній Україні, діяльності жіночих організацій першої третини ХХ ст. та власне висвітленню різноманітних

аспектів національної активності жінок присвячені праці О. Маланчук-Рибак [19; 58] та Т. Панфілової [59].

Вагоме теоретичне значення для дослідження участі жінок у громадській сфері має розвідка Н. Земзюліної [60], в якій висвітлено шляхи та методи залучення населення УРСР до так званих «добровільних» громадських організацій у 1920–1930-х рр.

Зважаючи на необхідність з'ясування передумов і причин історичних явищ та подій, пов'язаних із політикою радянської влади щодо жінок, в окремих випадках ми змушені були виходити за хронологічні рамки дослідження. Форми, методи та заходи гендерної політики слугували віддзеркаленням тогочасних завдань держави, які трансформувались на територію західних областей УРСР у середині 1940-х рр.

Вагому цінність становлять напрацювання М. Смольницької. У них проаналізовано становище чоловіків та жінок в українському сільському соціумі перших повоєнних років [61], образ жінки у радянському суспільстві [62; 63]. Частково згадується й про жінок західних областей, їх участь у розвитку народного господарства, суспільно-політичному житті. У колективній монографії «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба» [64] дослідниця присвятила гендерному питанню в УРСР цілий розділ. На основі аналізу низки архівних джерел, партійно-урядових документів історикиня з'ясувала роль держави у формуванні взаємовідносин жінок та чоловіків, а також їх місце у планах радянської влади.

Грунтовний аналіз вкорінення радянської політичної системи у західних областях УРСР впродовж 1944–1946 рр. здійснює Г. Стародубець [65–69]. Історикиня висвітлює форми та методи гендерної політики під час радянзації регіону, характеризує діяльність жіночих організацій, особливості ідеологічної роботи серед жінок, їх залучення до відбудовчих процесів, розглядає особливості кадрової політики, наголошує на використанні владою місцевих жінок у якості прямого зв'язку із повстанськими загонами [65–66].

Регіонального відтинку дисертаційній роботі надають напрацювання дослідниці Р. Попп, у яких здійснено комплексний аналіз формування партійно-радянської номенклатури [70–71], висвітлення організаційних та ідеологічних заходів впливу на місцеве населення [72], а також ключових завдань та шляхів впровадження політики радянської влади щодо жінок на території Дрогобицької області в 1944–1953 рр. [73].

Про напрямки взаємодії радянської влади із західноукраїнськими жінками частково згадується у комплексній публікації робочої групи істориків під загальною редакцією С. Кульчицького «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси» [74].

Окреме місце у досліджуваній проблемі відводиться працям дослідниці О. Кісь [75–77]. Історикиня використовує широкий спектр архівних джерел, вітчизняної та зарубіжної історичної літератури, особисті спогади очевидців. У публікаціях висвітлюється участь західноукраїнського жіноцтва у національно-визвольній боротьбі 1940–1950-х рр., акцентується увага на співвідношенні публічної та приватної сфер діяльності; характеризується повсякденне життя українок у націоналістичному підпіллі й табірних комплексах ГУЛАГу; на основі автобіографічних матеріалів проаналізовано вплив особистісного досвіду жінок та низки ідеологічних заходів на формування ставлення до офіційної влади та української державності.

Значної уваги у світлі досліджень жіночої історії отримала й колективна монографія під загальною редакцією О. Кісь «Українські жінки в горнілі модернізації» [78]. У праці висвітлюється історичне минуле українських жінок, зокрема їх суспільно-виробнича активність, материнські обов'язки, переймання чоловічого досвіду в професійній діяльності.

Питанням діяльності жіночих рад на сторінках газет УРСР упродовж 1948–1953 рр. присвячені публікації І. Постики [79; 80]. У праці Т. Коць [81] з'ясовано вплив ціннісних орієнтирів на ідеологічно-заангажований стиль написання періодичних видань у 1930–1950-х рр.

Дослідження Т. Гаєвської [82] та О. Тарапон [83] розкривають ідеологічне та політичне наповнення системи державних свят як засобу впливу на формування радянської ідентичності.

Серед істориків, котрі зверталися до вивчення особливостей суспільно-політичного, соціально-економічного, культурного та духовного розвитку західних областей УРСР в 1940-х – на початку 1950-х рр. слід відзначити праці Б. Яроша [84], В. Півоварчука [85], О. Докаш [86], В. Старки [87], колективні монографічні видання О. Рубльова та Ю. Черченко [88; 89], К. Кондратюка та М. Леськів [90].

Дисертаційне дослідження А. Андрєєва [91] розкриває основні засади радянської пропаганди серед репатрійованих громадян України, а також напрямки, форми й засоби ідеологічної роботи. Про вплив лекційної пропаганди у процесі запровадження радянською владою антирелігійної політики дізнаємося із публікації В. Сергієнка [92]. Політичній та ідеологічній діяльності партійних органів під час радянзації західноукраїнського регіону присвячена наукова розвідка В. Ільницького [93].

Особливості кадрової політики радянської влади у Західній Україні в повоєнний час були об'єктом дослідження В. Гулая [94], Т. Першиної [95] та ін.

Діяльність молодіжних організацій ОУН у повоєнні роки вивчали О. Іщук та Н. Ніколаєва [96]. М. Галів дослідив участь учнівської та студентської молоді Дрогобиччини в національно-визвольних змаганнях у 1946–1947 рр. [97]. Л. Онишко [98] з'ясувала, що участь жінок у складі ОУН визначалася активною громадською позицією, психологічними особливостями та свідомо обраним шляхом національно-визвольної боротьби.

Проблемі протистояння радянської влади та учасників національно-визвольного руху під час виборів 1946–1947 рр. належать праці О. Стасюк [99], В. Ільницького [100] та Д. Кулінського [101]. У публікаціях згадується й про участь місцевого жіноцтва у виборчих кампаніях.

Особливостям становлення та розвитку медичного законодавства у радянський період присвячено дисертацію М. Турчіної, в якій висвітлено й

низку законодавчих постанов, що стосувалися охорони здоров'я матерів та дітей [102]. У науковій розвідці Т. Шуста [103] проаналізовано стан медицини Станіславщини в 1944–1945 рр., висвітлено статистичні показники відбудови спеціалізованих жіночих та дитячих медичних закладів області.

Окремі аспекти становища освітньої сфери західних областей УРСР повоєнної доби, зокрема ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення висвітлені у наукових працях С. Сворака [104], Г. Кучеренко [105], О. Вознюк [106].

Комплексний аналіз розвитку промислової сфери західноукраїнського регіону у 1944–1958 рр. висвітлено у численних наукових напрацюваннях Б. Буяка [107; 108]. Автором наведено кількісні показники участі жінок у різних галузях народного господарства. Методи залучення населення до відбудови промисловості УРСР шляхом оргнаборів розглянули І. Ветров [109], Н. Шипік [110] та К. Жбанова [111].

У публікації А. Киданюка висвітлено соціальне становища селянства західних областей УРСР у 1944–1953 рр. [112]. М. Сеньків аналізує ключові форми та методи експлуатації населення в повоєнні роки [113]. Особливостям аграрної політики радянської влади у Західній Україні досліджуваного періоду також присвячені праці О. Малярчука [114], Р. Подкура [115], Н. Рожика [116].

Вагомий внесок у історіографію досліджуваної проблеми здійснила й авторка дисертаційної роботи. Наукові публікації Г. Дурдас висвітлюють характерні особливості соціально-економічного та суспільно-політичного становища жінок західних областей УРСР у середині 1940-х – першій половині 1950 рр. [117–131].

Четверту групу історіографії формують студії сучасних зарубіжних науковців, що висвітлюють становище жінок здебільшого на загальносоюзному рівні. Кількість праць, які безпосередньо стосуються політики радянської влади щодо жіноцтва західних областей УРСР у середині 1940 – першій половині 1950-х рр. є незначною.

Новий погляд на становище та рівноправність жінок у радянському соціумі висвітлила російська історикиня, фахівчиня в галузі гендерних досліджень С. Айвазова [132]. Дослідниця зауважила, що декларовані жінкам ролі – «трудівниці» та «матері» були обов'язковими та забезпечували статус громадянки, а праця на благо суспільства гарантувала свободу та рівні права.

Соціології гендерних відносин присвячена праця О. Здравомислової та А. Тьомкіної [133]. Залучення молоді до соціалістичних перетворень, прищеплення їй якостей, нав'язаних офіційною ідеологією висвітлено у роботі С. Комякова «Потерянное поколение. История детских и молодежных организаций СССР» [134].

Вагому цінність становлять напрацювання американських дослідників. Аналіз ідеологічної, пропагандистської та гендерної практики у СРСР здійснено Чой Чаттер'є [135]. Дослідник розглядає ідеологію як аналітичну проблему, яка впливала на формування індивідуальності та була підґрунтям для нав'язування загальноприйнятих поведінкових ролей.

Особливості гендерних відносин у Радянському Союзі висвітлено в публікації Ж. Хайнен «Inequalities at Work: The Gender Division of Labour in the Soviet Union and Eastern Europe» [136].

Актуальною є праця історика Дж. Бурдса [137], котрий зосередив свою увагу на вивченні роботи жіночої агентури та інформаторів, які залучалися органами НКВС для перешкоджання національно-визвольному рухові в Західній Україні впродовж 1944–1948 рр.

У наукових розвідках В. Піша «The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv» [138] і Т. Амара «The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists» [139] розглянуто процес радянзації м. Львова, формування нових соціальних ролей та моделей поведінки населення, згадується й про політику влади щодо місцевих жінок.

Пропагандистський образ західноукраїнської жінки у мас-медійному просторі доби пізнього сталінізму висвітлюється у публікації «Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines,

Literature, and Memoirs» науковиці Й. Міцуйоші [140]. Авторка стверджує, що на формування світоглядних переконань жінок значним чином вплинули періодичні видання, зокрема «Радянська жінка» та «Колгоспниця».

Англійська дослідниця Лінн Етвуд у публікації «Жінка під час Великої Вітчизняної Війни» [141], використовуючи застарілі ідеологеми, розглядає образи жінок на війні й у тилу, підкреслює суспільну значущість відтворюючої функції жінки у повоєнний час.

Таким чином, здійснивши аналіз історіографії дослідження зауважимо, що вивченню становища жінок західних областей УРСР у повоєнний час не приділялося належної уваги. Характерною рисою напрацювань радянських науковців є надмірна заідеологізованість й перебільшення здобутків держави у розв'язанні «жіночого питання», реальні ж проблеми жінок залишалися поза увагою. Праці української діаспори відзначаються незаангажованістю та різнопланово розглядають радянське суспільство й місце жінок у ньому.

Публікації сучасних українських істориків позбавлені ідеологічних нашарувань, характеризуються об'єктивністю та критичним аналізом партійно-радянських діянь щодо жіноцтва. Значна кількість напрацювань лише фрагментарно торкаються гендерної політики радянської системи в західних областях УРСР, чимало питань потребують переосмислення та ґрунтовного вивчення. Зарубіжна історіографія характеризується тематичним та методологічним різноманіттям й представлена працями, що висвітлюють становище жіноцтва здебільшого у загальносоюзній площині.

Історіографія жіночої проблематики на теренах Української держави все ще знаходиться в процесі становлення, пошуку актуальних тем, джерел дослідження, низки методологічних прийомів. У зв'язку з цим, обрана дисертанткою тема потребує цілісного аналізу із залученням до наукового обігу нового документального забезпечення.

1.2. Джерельна база

Дослідження жіночого досвіду повоєнного періоду вимагає від науковців з'ясування безлічі завдань. Комплексний аналіз низки заходів та методів діяльності радянської системи, спрямованих на інтегрування жіноцтва західноукраїнського регіону до складу УРСР, а також особливостей суспільно-політичної, ідеологічної, соціально-економічної роботи із жінками, потребує залучення широкого спектру першоджерел.

У процесі написання дисертаційної роботи використано наступні групи джерел: 1) документи партійних та державних органів влади (постанови, накази, розпорядження, рішення тощо), що стосуються діяльності жінок у соціально-економічному й суспільно-політичному житті західних областей УРСР окресленого періоду; 2) опубліковані збірники документів; 3) джерела особового походження; 4) періодичні видання; 5) візуальні матеріали (фотографії, плакати, кінофільми); 6) художню літературу.

Першу групу джерел представляють архівні документи та матеріали, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), Державних архівах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Із документів ЦДАВО України використані матеріали фонду Р–2 (Рада Народних Комісарів (Рада Міністрів) Української РСР) [142–145]. Ці матеріали містять постанови про розширення мережі дитячих закладів та установ, медичне та побутове обслуговування жінок; відомості про роботу товариства Червоного Хреста; листування з виконкомом обласних Рад депутатів трудящих західних областей УРСР з питань розвитку та роботи окремих галузей народного господарства; скарги селян Тернопільської області про зловживання районної влади; постанови колегії Міністерства освіти УРСР про хід ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення; матеріали з питань роботи шкіл робітничої та сільської молоді тощо.

Серед використаних у дисертації джерел ЦДАГО України [146–153] проаналізовано матеріали фонду 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України), у якому висвітлюються особливості політики радянської влади щодо жіноцтва західних областей УРСР; містяться стенограми жіночих нарад, тематичні засідання жінвідділів; подаються доповідні записки, статистичні звіти партійних обкомів західних областей в ЦК КП(б)У; прохання та скарги жінок, які надходили у жіночий сектор при Центральному партійному комітеті.

Використання матеріалів центральних архівних установ у поєднанні із документами регіональних архівів формують цілісну картину дослідження.

Відомості про планування, організацію та реалізацію радянською владою всіх можливих заходів серед жінок представляють джерела архівних фондів радянського періоду вищевказаних областей. У фондах П–3 (Львівський обком КП(б)У, з жовтня 1952 р. КПУ) [154–182]; П–5001 (Дрогобицький обком КП(б)У) [183–208], П–1 (Івано-Франківський (Станіславський) обком КП(б)У) [209–225]; П–1 (Тернопільський обком КП(б)У) [226–248] обласних відділів з роботи серед жінок, а також фонді П–3 (Тернопільський міськком КП(б)У) [249–251] містяться довідки, звіти, доповідні записки жінвідділів; стенограми жіночих нарад; статистичні звіти про чисельність жінок зайнятих у різних галузях народного господарства, державній та партійній роботі, жіночих організаціях; протоколи та анкети делегаток республіканських та обласних нарад, засідань, семінарів; інформації та довідки у ЦК КП(б)У про залучення жінок до громадської діяльності, висування на керівні посади; списки та характеристики делегаток, голів сільських рад, передовиків народного господарства, партійних діячок; інформація про ідеологічну роботу серед жінок, допомогу багатодітним матерям, утворення мережі дитячих закладів, ліквідацію неписьменності та малописьменності; плани роботи жінвідділів; доповідні записки обласних відділів охорони здоров'я, освіти та фінвідділів щодо роботи серед жінок; спеціальні пам'ятки-інструкції; листи та скарги жінок; матеріали для лекцій, бесід, та доповідей; постанови ЦК КП(б)У та обкомів західних областей УРСР, що стосувалися жіночого напрямку роботи.

Важливими для аналізу гендерної політики радянської влади є матеріали, що розташовані у фондах Держархіву Львівської обл. У фонді Р–221 (Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих) містяться листи-характеристики жінок-східнячок з проханнями про працевлаштування в області та матеріальну допомогу [252; 253]. У фонді Р–283 (Статистичне управління Львівської області) простежуються дані про кількість робітниць та службовців на підприємствах Львівщини, враховуючи їх вік, досвід роботи, тарифні розряди, професії [254]. Аналіз матеріалів фонду Р–1357 (Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих) допоміг простежити використання радіопередач (у т. ч. й тематичних для жіночої аудиторії), як одного із засобів ідеологічного впливу на жіноцтво [255; 256].

Про участь жінок у профспілкових організаціях дізнаємося із матеріалів фонду Р–1604 (Тернопільська обласна рада професійних спілок) Держархіву Тернопільської обл. [257–259]; про членство у товаристві Червоного Хреста – із фонду Р–1393 (Тернопільський обласний комітет Червоного Хреста) [260].

Матеріали регіональних архівів надають можливість конкретизувати діяльність органів влади, а також жіночих організацій на місцевому рівні, використовуючи при цьому принципи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Опрацьовуючи архівні матеріали обласних жінвідділів зауважимо, що значна частина документів містить дані, які дещо відрізняються від тих, які зберігаються у центральних архівах України.

Серед офіційних документів, що стосувалися жіночого напрямку роботи можна виокремити: постанови ЦК КП(б)У «Про роботу серед жінок в західних областях України» від 5 квітня 1945 р. [209, арк. 1–4], «Про заходи з покращення роботи серед жінок в західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» від 28 квітня 1946 р. [200, арк. 1–2], «Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні» від 19 квітня 1948 р. [203, арк. 101], а також накази, рішення, розпорядження обласних та місцевих органів влади, зокрема, рішення бюро Станіславського обкому партії «Про роботу серед

жінок» від 20 квітня 1945 р. [209, арк. 14–16], постанова Дрогобицького партійного обкому «Про покращення політичної роботи серед жінок та висування їх на керівні посади» від 20 квітня 1948 р. [203, арк. 99–101] та ін.

Становище жінок у радянському соціумі впродовж 1940–1950-х рр., їх права та обов'язки регулювалися численними законодавчими актами. До них можна віднести: Конституцію УРСР [262], «Положення про вибори до Верховної Ради УРСР» [262], накази Президії ВР СРСР «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства, про встановлення почесного звання «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» від 8 липня 1944 р. [263], «Про розмір допомоги багатодітним і самотнім матерям» від 25 листопада 1947 р. [264], «Про покращення справи державної допомоги багатодітним і самотнім матерям і покращення умов і побуту жінок» від 19 травня 1949 р. [265].

Другу групу джерельної бази дисертації становлять збірки документів, у яких опубліковані матеріали безпосередньо стосуються «жіночої тематики», або ж фрагментарно висвітлюють становище жінок західних областей УРСР досліджуваного періоду. Серед них: «З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР» [266], «Історія Львова в документах і матеріалах» [267], «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали» [268], «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979 рр.» [269] та ін.

Важливим інформаційним ресурсом дисертації є джерела особового походження: спогади, листування, автобіографії (подекуди їх фрагменти), що представляють третю групу джерел. Вони відображають світоглядні переконання жінок та надають науковим дослідженням емоційного забарвлення. Включення особових матеріалів до складу джерельної бази наукового напрацювання надає можливість дослідникам жіночої історії розглядати ті чи інші історичні події з точки зору особистого досвіду жінки. Для повноцінного висвітлення проблеми залучені спогади жінок, які були

безпосередніми очевидцями тих подій, розповідали про власне життя й окремі аспекти впровадження політики радянської влади в західноукраїнському регіоні. До дисертації залучені спогади, зібрані І. Винницькою [270], М. Гавришко [271], О. Кісь [272]. У роботі використовуються мемуари жінок, які були ретрансляторами державної ідеології, прихильницями діючої влади, зокрема очільниці Львівського обласного жінвідділу М. Кіх [273], депутата Верховної Ради СРСР від Станіславської області Г. Гоголь [274] та ін.

Вартісними є раніше неопубліковані свідчення очевидців досліджуваного періоду. Дисертанткою зібрано, проаналізовано та використано спогади Є. Кухти [275], Л. Смачило [276], Я. Степанчак [277], Л. Щур [278], Є. Грегоровича [279], О. Мандрух [280]. До наукового обігу введено чималий обсяг матеріалу повоєнного періоду, який демонструє особливості політики радянської влади щодо жінок, а також труднощі жінок у повсякденному житті.

Цінним матеріалом для вивчення діяльності окремих осіб та їх здобутків є автобіографічні відомості. Джерельна база дисертації містить біографії жінок, які в якості кадрового резерву направлялися до західноукраїнського регіону [251]. Джерела особового походження відображають інформацію з точки зору їх оповідача, тому вимагають співставлення із перевіреним фактологічним матеріалом.

Четверту групу джерел становить періодична преса. Вона виступала рупором поширення основних засад державної політики, спрямовувала необхідну інформацію у потрібне для влади русло. Із періодичних видань окресленого періоду до дисертації залучено: газети «Радянська Україна» [281–303], «Вільне життя» [304–311], «Прикарпатська правда» [312–320]; журнали «Радянська жінка» [321–330], «Селянка» [331–335], «Робітниця» [336–338].

Сторінки преси рясніли інформативними наповненнями як офіційного характеру щодо жіночих сфер діяльності (публікація різноманітних декретів, постанов, витягів), так і матеріалами пропагандистського змісту, авторками яких в основному були жінки. Тексти публікацій писалися згідно заздалегідь розроблених планів та проходили перевірку на «достовірність». Практично у

кожній статті жінки наголошували на важкому становищі за «панської Польщі» та кардинальних змінах побудованих на рівноправ'ї із приходом радянської влади. Під впливом ідеологічних маркувань, якими були проштамповані тексти видань, здійснювалося формування образу «зразкової радянської жінки», диктувалися загальноприйняті соціальні ролі та моделі поведінки.

П'ятою групою джерел виокремимо візуальні матеріали, зокрема газетні світлини, плакати, кінофільми. На фото, зазвичай, зображували проведення агітаційних заходів [див. Додатки А, Б], учасниць жіночих нарад та зібрань [див. Додатки Е–Л], жінок-матерів [див. Додаток М], передових жінок різних галузей народного господарства [див. Додатки Н–Щ] тощо.

Кожна світлина мала свій ідеологічний підтекст. Здебільшого увага акцентувалась на конструюванні образу «суспільниці-трудівниці-матері». Нерідко на світлинах зображували жінок, які переймали не лише «чоловічі» професії, а й риси характеру. Зокрема, на одній із світлин Тернопільської обласної газети «Вільне життя» зображено землекопа Катерину Кравець на будівництві газопроводу «Дашава-Київ» [див. Додаток П]; в обласній газеті Станіславщини «Прикарпатська правда» – жінок на Коломийському цегельному заводі № 2, які перевиконали виробничі норми [див. Додаток Н]; жінок-механізаторів [див. Додаток Ц] та ін. Зображення «щасливих» радянських жінок створювали ілюзію піклування про них держави та партії.

Серед інших інформаційних засобів впливу на жінок були агітаційні плакати, ключову роль в яких відігравали зображені герої та ідеологічні гасла [див. Додатки В–Д]. Візуальні образи змушували задуматись над їхнім змістом, сприяли появі відповідної реакції, спонукали до дій. Результатом грамотно проведеної пропаганди могли бути лояльне ставлення до влади, покірність, підтримка політичних переконань.

Вагому роль у дисертації займають кінострічки досліджуваного періоду, під впливом яких формувалися візуальні образи жінок «нового зразка», висвітлювалися ті цінності, що насаджувались у радянському суспільстві.

Особлива увага в радянських художніх фільмах акцентується на образі жінки-матері. У фільмах «Радуга» (1943 р.) М. Донського [339] та «Вона захищає Батьківщину» (1943 р.) Ф. Ермлера [340] материнство виступає ключовою рисою жіночих образів, які уособлюють Батьківщину-матір. У 1951 р. на екранах з'являється фільм С. Герасимова «Сільський лікар» [341]. Головна героїня Тетяна Казакова – кваліфікований молодий лікар, яка не боїться труднощів та самовіддано працює у сільській амбулаторії.

Традиційно сільські роботи висвітлюють кінострічки «Щедре літо» (1950 р.) кінорежисера Б. Барнета [342], «Доля Марини» (1953 р.) І. Шмарука та В. Івченка [343], «Весілля з приданим» (1953 р.) Т. Лукашевича та Б. Равенського [344]. Персонажі жінок-колгоспниць поставали перед глядачами працьовитими, наполегливими та відданими справі. З екранів вони закликали жінок долучатися до виконання та перевиконання виробничих норм, опираючись на власний досвід – від простих колгоспниць до передовиків, а згодом Героїв Соціалістичної праці. Складовою частиною трудового змагання виступала тема кохання головних героїв. Жінки поєднували трудову діяльність та особисте життя, однак все таки тяжіли до роботи.

Шосту групу джерел доповнюють твори художньої літератури. Значна частина письменників тієї доби була вимушена притримувалися загальноприйнятого ідеологічного сценарію, а їхні напрацювання проходили жорстку цензуру. Сюжет художніх творів був запрограмований на конструювання загальноприйнятих соціальних ролей та моделей поведінки, так звану подяку партії та уряду за «щасливе радянське життя».

Повість радянської письменниці В. Василевської «Коли запалає світло» [345] висвітлює труднощі особистих відносин радянських сімей по завершенню війни, а повість «Райдуга» [346] просякнута темою материнства. Твори І. Вільде здебільшого жіночні та чутливі, висвітлюють життя простих людей, їх щоденні турботи та досягнення, ставлення до радянської влади [347]. Воєнній тематиці та героїзму радянських громадян присвячені твори О. Гончара [348; 349], Б. Польового [350], М. Шолохова [351].

В процесі ідеологічного наступу сталінського режиму у сфері культури наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр., українських письменників, які відхилялися від ідеологічних догм, висвітлювали патріотичні почуття українського народу, відображали реалії періоду війни та повоєнної відбудови звинуватили у «націоналістичних проявах» та антирадянській діяльності.

Національна проблематика, гуманістичний зміст, уособлення головним персонажем віри народу у визволення України та зміни в майбутньому висвітлено у повісті Л. Смілянського «Софія» [352], яка була розгромлена діючим режимом у 1946 р. Оповідання В. Чередниченко «Я – щаслива Валентина» [353] розкритиковане за ідеалізацію історичної спадщини, проведення паралелей між героями та козацьким минулим, де радянська дійсність практично залишалася поза увагою. Підданий критиці за націоналізм роман Ю. Яновського «Жива вода» (1947 р.), висвітлював ідею невмирущості нації після масштабних воєнних дій. Перероблений у дусі соцреалізму роман виходить у 1956 р. під назвою «Мир» [354]. Весь трагізм перших повоєнних років відображено у постатях жінок, які після завершення війни зіткнулися із зовсім не жіночими турботами.

Із творів націоналістичного підпілля дізнаємося про мирне співіснування повстанців із прибулими до західних областей УРСР кадрами, можливу зміну їх політичних поглядів та переконань. Яскравим прикладом ідеологічного перевиховання постає образ учительки-східнячки в оповіданні письменниці та підпільниці Богдани-Марії Світлик («Марія Дмитренко») «Учителька» [355].

Таким чином, джерельну базу дисертації становлять матеріали, які різняться між собою як за походженням, так і за специфікою відтворення історичних фактів та подій. Хронологічні межі використаних джерел припадають на середину 1940–1950-х рр. Інформаційне наповнення джерельної бази досліджуваного періоду потребує ретельної перевірки через можливе подання партійно-радянським керівництвом недостовірних даних та відображення дійсності в дозволених тогочасних рамках.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові принципи історизму, системності, антропологізму, багатofакторності, об'єктивності, науковості. Ключовим методологічним підґрунтям наукової роботи є принцип історизму, який базується на висвітленні історичного досвіду, аналізі подій, явищ та фактів минулого крізь призму їх виникнення, формування та розвитку. Його застосування обумовлювалось всебічною оцінкою політики радянської влади щодо жінок західних областей УРСР з урахуванням тих змін, які відбувалися впродовж окресленого періоду. Принцип системності надає змогу простежити трансформацію нових образів західноукраїнських жінок сформованих під впливом державної ідеології, а також процес інтегрування їх до складу загальносоюзної площини.

Керуючись антропологічним принципом, в основу якого покладено аналіз різноманітних проблем з точки зору «людського виміру», з'ясовано, що будь-які прояви людської індивідуальності, а також пошук засобів становлення людини як суб'єкта власного життя, були під прицілом репресивної системи радянської влади. Визначення ролей жінок у повоєнному західноукраїнському регіоні здійснено за допомогою феміністичної антропології, яка задля розуміння особливостей взаємодії жінки та суспільства ґрунтувалася на загальноприйнятих державних нормах.

Завдяки принципу багатofакторності проаналізовано низку чинників, які впродовж середини 1940-х – першої половини 1950-х рр. впливали на організацію та реалізацію ідеологічних й політичних програм, у яких висвітлювалися основні підходи державної політики щодо жінок. Принцип об'єктивності пов'язаний із пошуками істини, що передбачає розгляд будь-якого історичного явища, факту чи події в найрізноманітніших проявах та протиріччях. Застосування цього принципу висвітлює реальну оцінку досліджуваної проблеми, позбавлену ідеологічної заангажованості чи спотвореної історичної дійсності. Дисертантка намагалася об'єктивно та

грунтовно проаналізувати політику радянської влади стосовно залучення жінок до суспільно-політичних трансформацій, кадрових процесів, відбудови і розвитку народного господарства західноукраїнського регіону.

Для цілісного висвітлення політичних, соціальних, економічних та інших перетворень в західних областях УРСР окресленого періоду використовується гендерний підхід, який надає можливість інтерпретувати ці трансформації із урахуванням інтересів обох статей.

Реалізація зазначених принципів відбувалася шляхом застосування низки методологічного інструментарію, основу якого становлять загальнонаукові та спеціальні методи історичного пізнання, а також міждисциплінарні методи. У дослідженні застосовано наступні методи: проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-біографічний, історико-психологічний, порівняльно-історичний, соціологічний, інституціональний, статистичний, комунікативний, метод аналогії, кількісного аналізу, моделювання.

Використання проблемно-хронологічного методу дозволило простежити застосування основних форм, методів, засобів та напрямків політики радянської влади щодо жінок західних областей УРСР та розглянути процес їх перебігу, а також змін у хронологічній послідовності. Поєднання цього підходу з історико-типологічним методом забезпечили групування у роботі інформації за проблемним принципом та з'ясували внутрішню періодизацію окремих етапів. Завдяки історико-біографічного методу наукового пізнання простежено трансформацію настроїв та світоглядних переконань жінок. Історико-психологічний метод забезпечив виклад історичних подій середини 1940-х – першої половини 1950-х рр. в контексті вивчення типових змін у поведінці жінок, а також психологічних особливостей сприйняття радянських світоглядно-ціннісних орієнтирів та загальноприйнятих норм поведінки у суспільстві.

Порівняльно-історичний метод надав можливість шляхом зіставлення з'ясувати специфіку впровадження емансипаційної політики в західних областях УРСР, визначити причини подібності та відмінності досліджуваного

явища у регіоні та республіці загалом. Завдяки цьому методу здійснено порівняльну характеристику образів місцевих жінок, які по-різному сприймали радянські трансформації; проведено ретельний аналіз історіографічної літератури та джерельної бази дослідження.

Застосування соціологічного методу допомогло з'ясувати ставлення місцевих жінок до поширення у регіоні нової системи радянських цінностей, а також різних ідеологічних практик у роботі із жінками. Інституціональний – простежити динаміку формування та діяльності низки жіночих структур. Статистичний метод та метод кількісного аналізу передбачають відтворення розподілу в суспільстві соціальних ролей жінок, а також надають характеристику показників вікового, соціального та статевого складу населення. Завдяки застосуванню комунікативного методу простежуються механізми та засоби ідеологічного впливу на жінок.

Використання методу моделювання надало можливість прослідкувати трансформацію образу «нової радянської жінки». За допомогою різних способів джерелознавчої критики перевірено інформаційне наповнення вмісту джерельної бази дослідження, а шляхом методу аналогії вдалося відтворити історично-цілісну картину життя жінок.

Для якісного наповнення дисертації та цілісного аналізу досліджуваної проблеми застосовано метод усної історії. Становлення історії жінок хронологічно співпадає із зміною пріоритетів досліджень у форматі усної історії, методи яких, поступово формували джерельну базу жіночої історії. За допомогою біографічного та лейтмотивного інтерв'ю зібрано та проаналізовано свідчення очевидців окресленого періоду. Опрацьовані матеріали надають можливість відтворити історичні події з «перших вуст», а також слугують важливою складовою переосмислення радянської спадщини.

Для комплексного вивчення обраної тематики застосовувалися універсальні складові методологічного інструментарію – аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Міждисциплінарний характер дисертаційної роботи пов'язаний із наступними науковими напрямками: історією України, джерелознавством, політологією, краєзнавством, соціальною історією. Завдяки міжнауковому синтезу та взаємозв'язку різних галузей наукових знань сучасна наука набуває цілісності та комплексності. Реалізація міждисциплінарного принципу забезпечує формування широкого кола кругозору та світоглядних переконань, підвищує професійний рівень дослідників.

Отже, методологічна основа дисертаційної роботи характеризується міждисциплінарними зв'язками та обумовлена застосуванням широкого діапазону загальнонаукових принципів, а також цілої низки науково-методичного інструментарію. Відповідно до специфіки поставленої мети та завдань, використання наявних засобів методологічної бази забезпечує всебічне та ефективно вивчення досліджуваної проблеми.

Висновки до розділу 1

Здійснивши аналіз стану наукової розробки проблеми, можна стверджувати про відсутність комплексного об'єктивного дослідження, присвяченого соціально-економічному та суспільно-політичному становищу жінок західних областей УРСР упродовж середини 1940-х – першої половини 1950-х рр. Загалом, історіографічні напрацювання класифіковано за тематично-хронологічним принципом та умовно поділено на чотири групи: роботи радянських науковців, праці української діаспори, сучасну українську та зарубіжну історіографію.

Радянська історіографічна спадщина характеризується вузькою джерельною базою, надмірною заідеологізованістю та перебільшенням здобутків партії та уряду в розв'язанні «жіночого питання». Становище жіноцтва західних областей УРСР повоєнної доби вивчалось лише в тих темах, які не були заборонені для громадськості. Публікації української діаспори відзначаються незаангажованістю та різнопланово розглядають радянське суспільство й місце жінок у ньому.

Сучасна українська історіографія позбавлена ідеологічних нашарувань та характеризується об'єктивністю і критичним аналізом партійно-радянських діянь щодо жіноцтва. Значна кількість напрацювань лише фрагментарно торкається гендерної політики радянської влади у західноукраїнському регіоні окресленого періоду, чимало питань потребують переосмислення, цілісного та ґрунтового вивчення. Праці зарубіжних дослідників є тематично та методологічно різноплановими й висвітлюють становище жінок здебільшого у загальносоюзній площині.

Джерельну базу дисертації становлять матеріали різноманітного змісту, походження та специфіки відтворення інформації. Використання опрацьованих джерел надає можливість виконати поставленні нами науков-дослідні завдання, всебічно розкрити визначену тему. Однак, попри їх змістовність та чималу фактологічну базу, джерела окресленого періоду потребують критичного та об'єктивного аналізу. Значна частина джерельних матеріалів, використаних у дослідженні, уперше введена до наукового вжитку.

У дисертації розглянуто процес становлення та розвитку жіночої історії, представлено ключові теоретико-методологічні положення щодо вивчення жіночого історичного досвіду, які базуються на основі аналізу численних наукових напрацювань.

Методологічні засади дисертації характеризуються міждисциплінарними зв'язками та обумовлені застосуванням широкого діапазону загальнонаукових принципів. Встановлено, що в основі теоретико-методологічних положень дисертаційного дослідження лежить гендерний підхід. Розкрито методичний інструментарій, який характеризується застосуванням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів історичного пізнання. Комплексне застосування наявних засобів теоретико-методологічної бази забезпечує системне та цілісне вивчення місця і ролі західноукраїнського жіноцтва у суспільно-політичних та соціально-економічних процесах повоєнної доби.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Scott J. W. The problem of invisibility // *Retrieving Women's History. Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society* / ed. by S. J. Kleinberg. New York: UNESCO Series in Women's Studies, 1992. P. 5–29.
2. Гербут Н. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Курбаса*. 2012. Вип. 1. С. 344–361.
3. Богачевська-Хом'як М. Націоналізм і фемінізм: провідні ідеології чи інструменти для з'ясування проблем? Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 166–181.
4. Lerner G. New approaches to the study of women in American history // *Journal of Social History*. 1969. Vol. 3(1). P. 53–62.
5. Lerner G. The majority finds its past // *Current History*. 1976. P. 193–231.
6. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172.
7. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. Львів, 1999. 336 с.
8. Скотт Дж. Жіноча історія. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 97–110.
9. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2018. 308 с.
10. Пушкарьова Н. Від «жіночих студій» до «гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 15–45.
11. Gordon L. What's new in women's history. *Feminist Studies / Critical Studies* / ed. by T. de Lauretis. Madison: Palgrave MacMillan, 1986. P. 20–30.

12. Gilman C.P. The Man-Made World; or, Our Androcentric Culture. URL: <https://uniteyouthdublin.files.wordpress.com/2015/01/the-man-made-world-by-charlotte-perkins-gilman.pdf> (дата звернення: 19. 04. 2018).
13. С. де Бовуар. Друга стаття. Т. 1. Київ, 1994. 403 с.
14. С. де Бовуар. Друга стаття. Т. 2. Київ, 1995. 403 с.
15. Грушевська К. Про дослідження статевих громад в первісному суспільстві // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. 1929. Вип. 1. С. 24–33.
16. Smith H. Feminism and the methodology of women's history // *Liberating Women's History: Theoretical and Critical Essays* / ed. by V. A. Carroll. Chicago: U of Illinois Press, 1976. P. 368–384.
17. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів, 2017. 288 с.
18. Драч О. Жіноча історія і «антропологічний поворот» в гуманітаристиці: міркування щодо завдань і методів // *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 10. С. 65–69.
19. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К., 2004. С. 182–216.
20. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. К., 1993. 110 с.
21. Агашкова Т. Політична робота серед жінок у західних областях // *Партійне життя*. 1947. № 10. С. 41–47.
22. Демченко Т. Жінки визволеного краю // *Вільна Дрогобиччина*. 1945. С. 64–66.
23. Кіх М. Радянська жінка – рівноправний громадянин соціалістичної держави // *Будуємо нове життя*. Київ, 1947. С. 3–9.
24. Вільде І. Що дала Радянська влада жінкам західних областей України // *Будуємо нове життя*. Київ, 1947. С. 10–15.
25. Лунина М. Трудящиеся женщины Советской Украины в борьбе за восстановление народного хозяйства республики (1943–1945). К., 1953. 267 с.
26. Луговикіна М. Жінка в колгоспі – велика сила. К., 1947. 16 с.

27. Шевчук М. Ф. КПСС в борьбе за вовлечение женщин в Советы (на материалах западных областей Украины. 1939–1950 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. К., 1953. 221 с.
28. Бахматова Л. М. Деятельность коммунистической партии Украины по вовлечению женщин-крестьянок в колхозное строительство (1944–1950 гг.) (По материалам западных областей Украины): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. Ужгород, 1969. 305 с.
29. Трофим'як Ю. М. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей республіки до соціалістичного будівництва (1944–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1969. 325 с.
30. Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства / відп. ред. М. Підтиченко. К.: Політвидав України, 1971. 188 с.
31. Полоневская Н. Вовлечение женщин западных областей УССР в строительство народного хозяйства (1946–1950 гг.) // Научные записки Львовского торгово-экономического института. 1958. Вып. 5. С. 156–165.
32. Ліщенко К. Ф. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей України до соціалістичного будівництва (1945–1950 рр.) // Комуністична партія – бойовий загін в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму. 1968. С. 92–95.
33. Кірсанова О. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. К., 1981. 224 с.
34. Жаворонко О. І. Рідна мати моя. Про роль жінки-матері. К., 1963. 40 с.
35. Литвинова Г. Авторитет матері. К., 1982. 96 с.
36. Даниленко Н., Монастырский Е. Равноправие женщин: подлинное и мнимое. К.: Политиздат Украины, 1979. 112 с.
37. Янкова З. Советская женщина (социальный портрет). М., 1978.
38. Богодист І. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950 рр.). К., 1961. 176 с.
39. Івасюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962. 316 с.

40. Ковальчак Г. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.). К.: Наукова думка, 1965. 187 с.
41. Новикова Э. Женщина в развитом социалистическом обществе. М.: Мысль, 1985. 158 с.
42. Музыря А., Копейко В. Женсовет: опыт, проблемы, перспективы. М.: Политиздат, 1989. 192 с.
43. Галаган В. Советская женщина: портрет в ретроспективе. К., 1990. 48 с.
44. Книш І. Жінка вчора і сьогодні. Вінніпег, 1958. 200 с.
45. Бура С., Чайковський Д. Визначні українські жінки: матеріали і гутірки. Нью-Йорк, 1967. 114 с.
46. Мороз Р. Становище жінки в СРСР // Віднова: культура, суспільство, політика. До 100-річчя українського жіночого руху (1884–1984). Мюнхен, 1984. Вип. 1. С. 26–33.
47. Петренко О. Буденність насилля: долі вчительок-східнячок у Західній Україні в післявоєнний період // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2 (37). С. 236–254.
48. Петренко О. Під перехресним вогнем: життя і смерть радянських вчительок у повоєнній Західній Україні. URL: <http://uamoderna.com/md/petrenko-teachers> (дата звернення: 21. 05. 2019).
49. Рудницька М. Західня Україна під большевиками. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
50. Галамай С. Боротьба за Визволення України 1929–1989. Торонто–Нью-Йорк, 1991. 343 с.
51. Кук В. Колгоспне рабство. Львів, 2005. 263 с.
52. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за загал. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
53. Терещенко Ю. «Нова радянська жінка» в Україні в 1920-х рр.: ідеальний образ // Історія і географія: Збірник наукових праць. Харків, 2008. Вип. 32. С. 153–166.

54. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 56–72.
55. Кривуля О. Жінки і профспілки в УРСР (1920-ті роки) // Інтелігенція і влада. 2008. Вип. 13. С. 111–117.
56. Кривуля О. Вплив жіночих делегатських зборів 1919–1932 рр. на формування субкультури радянських жінок-городянок в Україні // Історичні записки: Збірник наукових праць. 2008. Вип. 20. Ч. 1. С. 71–77.
57. Коханова О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Харків, 2015. 208 с.
58. Маланчук-Рибак О. Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 11. С. 93–96.
59. Панфілова Т. Культурно-освітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20–30-і роки ХХ століття) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2014. Вип. 2 (33). С. 26–34.
60. Земзюліна Н. Формування позитивного міжнародного іміджу СРСР крізь призму діяльності громадських організацій та добровільних товариств у 1920–30-х рр. // Вісник Черкаського університету. 2014. Вип. 29 (322). С. 104–109.
61. Смольницька М. До проблеми становища чоловіків і жінок у сільському соціумі в УРСР в середині 1940-х на початку 1950-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2013. Вип. 18. С. 166–178.
62. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 162–174.
63. Смольницька М. Материнство як соціальна функція (друга половина 1940-х – перша половина 1960-тих років) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2015. Вип. 20. С. 98–110.
64. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба / відп. ред. В. Даниленко. К., 2015. 698 с.

65. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944–1946 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 270–275.
66. Стародубець Г. Гендерний аспект політики радянзації західних областей України в 1944–1946 рр. // Уманська старовина. 2018. Вип. 5. С. 27–34.
67. Стародубець Г. Кадрова політика радянської влади як засаднича детермінанта трансформаційних соціальних процесів у західноукраїнському регіоні в повоєнний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія «Історія». 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 81–86.
68. Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944–1946 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2011. Вип. 45. С. 62–69.
69. Стародубець Г. Проблема легітимізації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944–1946 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2013. Вип. 20. С. 49–53.
70. Попп Р. Кадрове забезпечення в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.) // Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2014. Випуск 34. Історія. С. 134–146.
71. Попп Р. Номенклатура Дрогобицької області в перші повоєнні роки (1944–1950) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17–18. С. 349–357.
72. Попп Р. Ідеологічний вплив на населення Дрогобицької області (1944–1945 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2015. Спецвипуск II. С. 227–235.
73. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.

74. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.
75. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940-50-х. // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. 2009. Вип. 13–14. С. 101–125.
76. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–50-х роках // Народознавчі зошити. 2013. № 4. С. 591–599.
77. Кісь О. Украдене свято: історичні трансформації смислу 8 березня. URL: <https://dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznia-.html> (дата звернення: 20. 06. 2018).
78. Українські жінки у горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 304 с.
79. Постика І. Діяльність жіночих організацій на сторінках газет Західної України (1948–1953 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 82. С. 129–133.
80. Постика І. Україномовна преса республіканського значення про діяльність жіночих рад в Україні (1948–1951 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 39. С. 258–261.
81. Коць Т. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30-50-х років ХХ ст. // Культура слова. 2015. Вип. 82. С. 93–102.
82. Гаєвська Т. Державні радянські свята: історико-культурологічний аспект // Культурологічна думка. 2013. № 6. С. 153–159.
83. Тарапон О. Державні свята в Україні 1920–1930-х рр. як засіб формування радянських політичних цінностей // Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 15. С. 96–102.
84. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 184 с.
85. Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2000. 16 с.

86. Докаш О. Радянська стратегія та практика політичної мобілізації населення Західної України в умовах військово-політичного протистояння на завершальному етапі Другої світової війни // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 224–233.
87. Старка В. В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.: дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2019. 540 с.
88. Рубльов О., Черченко Ю. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР. 1990. 58 с.
89. Рубльов О., Черченко Ю. Згадка про сумні роковини. К., 1990. 20 с.
90. Кондратюк К., Леськів М. Україна: західні землі: 1944–1953 рр. Львів, 2011. 104 с.
91. Андреев А. С. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. К., 2017. 251 с.
92. Сергієнко В. Лекційна пропаганда у системі антирелігійної політики радянської держави у 1950-их роках // *Історична пам'ять*. 2017. Вип. 37. С. 54–58.
93. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 101–107.
94. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37. С. 190–204.
95. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості // *Сторінки воєнної історії України*. Збірник наукових статей. 2009. Вип. 12. С. 299–312.

96. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми // Український визвольний рух. Львів, 2006. Збірник 7. С. 232–242.
97. Галів М. Участь учнівської та студентської молоді Дрогобицької області в національно-визвольному русі (1946 – початок 1947 рр.): мовою одного документа // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск II. 2015. С. 465–474.
98. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття // Український визвольний рух. Львів, 2004. С. 30–38.
99. Стасюк О. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 рр. у західноукраїнських областях // Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 26. С. 174–188.
100. Ільницький В. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР і боротьба ОУН та УПА в Дрогобицькій області. URL: <http://www.vidrodzhenia.org.ua/ilnic291207.htm> (дата звернення: 15. 03. 2018).
101. Кулінський Д. Особливості проведення виборчої кампанії 1946 року в західних областях України // Український визвольний рух. 2016. Збірник 21. С. 345–357.
102. Турчіна М. О. Медичне законодавство в Україні в радянський період: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2016. 223 с.
103. Шуст Т. Особливості відбудови радянської системи охорони здоров'я Станіславської (Івано-Франківської) області 1944–1945 рр. // Український історичний збірник. 2015. Вип. 18. С. 252–260.
104. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 29–42.
105. Кучеренко Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності дорослого населення у післявоєнний період (1944–1950 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2010. Вип. 192. Ч. 1. С. 97–102.
106. Вознюк О. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в

контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 44–48.

107. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери Західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці. 2001. 257 с.

108. Буяк Б. Розвиток промислової сфери західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей). Ч. 1. Тернопіль, 2001. 132 с.

109. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.

110. Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані. 2014. № 12. С. 130–135.

111. Жбанова К. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 87–93.

112. Киданюк А. Соціальне становище селян західної України у 1944–1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2010. Вип. 2. С. 178–183.

113. Сеньків М. Форми та методи експлуатації колгоспного селянства західного регіону України (кінець 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. 2013. Вип. 32. Історія. С. 47–57.

114. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2005. 22 с.

115. Подкур Р. Реакція сільського населення на вимогу виконання обов'язкового мінімуму колгоспного трудодня у повоєнній УРСР // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 61–70.
116. Рожик Н., Сеньків М. Західноукраїнське село: колективізація селянських господарств (1944–1952 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2015. Вип. 23. С. 117–125.
117. Чорній Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності у середовищі жіноцтва на території Львівської області в 1945 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 153–156.
118. Чорній Г. Діяльність жіночих рад Львівщини в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Науковий журнал «Молодий вчений». 2017. Вип. 3 (43). С. 199–203.
119. Чорній Г. Участь жінок у кадровому забезпеченні Західної України всередині 1940-х – початку 1950-х рр. (на прикладі Дрогобицької, Львівської, Тернопільської та Станіславської областей) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2017. Вип. 19. С. 153–160.
120. Чорній Г. Жіноцтво у відбудові та розвитку промисловості західноукраїнського регіону всередині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч. 1. С. 100–105.
121. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 89–99.
122. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 133 (6). С. 50–55.
123. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок-матерів у перші повоєнні роки (на прикладі західноукраїнського регіону) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 134 (7). С. 112–116.

124. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s) // Journal of Education, Health and Sport. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL:

<https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzblU>.

125. Чорній Г. Становище жінки на території західних областей Української РСР у середині 1940-х на початку 1950-х років: соціально-економічний аспект // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 березня 2016 р.). Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 2016. С. 70–72.

126. Чорній Г. Політико-пропагандистська робота радянської влади у середовищі жіноцтва міста Тернополя (1947–1953 рр.) // Історія України: сучасні виклики: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 18 травня 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 129–138.

127. Чорній Г. Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Теорія та практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 24–25 лютого 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч. 2. С. 14–17.

128. Чорній Г. Становище жінок у західноукраїнському селі в перше десятиліття повоєнної відбудови // Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць IV науково-практичного семінару (Луцьк, 05 квітня 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 112–115.

129. Чорній Г. Жінки в суспільно-політичному житті міста Тернополя (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 187–190.

130. Чорній Г. Виробничі змагання як форма експлуатації жінок західних областей УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць V науково-практичного семінару (Луцьк, 29 березня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 63–65.

131. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок західноукраїнського регіону в контексті діяльності жіночих рад (середина 1940-х – початок 1950-хрр.) // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 26 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 118–120.
132. Айвазова С. Свобода и равенство советских женщин. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/aivazova.htm> (дата звернення: 12. 05. 2017).
133. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/099/222/1218/002.ZDRAVOMYSLOVA.pdf> (дата звернення: 17. 12. 2017).
134. Комяков С. Потерянное поколение. История детских и молодежных организаций СССР. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=504087491X> (дата звернення: 21. 09. 2017).
135. Чаттер'є Ч. Идеология, гендер і пропаганда в Радянському Союзі: історичний огляд // Гендерні дослідження. 2015. С. 103–121.
136. Heinen J. Inequalities at Work: The Gender Division of Labour in the Soviet Union and Eastern Europe. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19187033.1990.11675471?journalCode=rsor20> (дата звернення: 12. 06. 2018).
137. Burds J. Gender and policing in Soviet West Ukraine, 1944–1948. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/8454> (дата звернення: 20. 09. 2018).
138. William J. Risch. The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0265691413500027ae> (дата звернення: 17. 12. 2017).
139. Tarik Cyril Amar. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. – Ithaca: Cornell University Press, 2015. – 356 pp.
140. Mitsuyoshi Y. Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2006. Vol. 54 (1). P. 20–36.
141. Етвуд Л. Жінка під час Великої Вітчизняної Війни // Гендерні дослідження. 2015. С. 85–102.

142. Переписка по Красному Кресту, 9 января – 25 декабря 1945 г. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том III). Спр. 2256. 157 арк.
143. Матеріали про роботу по охороні материнства і дитинства: дитячі ясла, садки, консультації, молочні кухні // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том IV). Спр. 4001. 234 арк.
144. Матеріали з питань роботи шкіл робітничої і сільської молоді та шкіл ліквідації неписьменності та малописьменності в Українській РСР, 4 лютого 1946 р. – 3 грудня 1948 р. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. 280 арк.
145. Материалы о работе по охране материнства и младенчества: детские ясли, молочные кухни и др. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том VI). Спр. 7309. 175 арк.
146. Отчеты, докладные записки, справки, информации о состоянии работы среди женщин западных областей, 31 июля 1945 г. – 15 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 7. 260 арк.
147. Докладные записки, справки, инструкции о состоянии работы среди женщин западных областей УССР, 15 января – 29 марта 1946 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 82. 117 арк.
148. Справки, сводки и другие статистические данные обкомов КП(б)У министерств УРСР в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, апрель–август 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 74. Спр. 3. 218 арк.
149. Стенограмма совещания женщин западных областей Украины, состоявшаяся у секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущова Н.С., 12 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4579. 44 арк.
150. Дополнительная записка секретаря обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л. М. о проведение работы по выселению крестьян украинско-

немецких националистов по Тернопольской области и в связи с этим о реагировании различных групп населения, 31 октября 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4976. 14 арк.

151. Вопросы работы комсомольских организаций и работы среди молодежи, 16 февраля – 31 декабря 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 5353. 457 арк.

152. Статистический отчет за II полугодие 1949 г. комсомольских организаций Украины, 6 февраля 1950 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 339. 31 арк.

153. Статистические отчеты о численном составе и движении комсомольских и пионерских организаций Украины, 20 февраля – 10 декабря 1952 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 2017. 102 арк.

154. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о пропагандистской и агитационно-массовой работе среди женщин и другой категории населения, 1 марта – 29 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 251. 139 арк.

155. Информации, докладные записки, отчеты райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, результатов выборов женских собраний, 5 июня – 29 ноября 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 264. 145 арк.

156. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, списки женсоветов, планы работы женских советов, 5 июня – 31 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 155 арк.

157. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, списки женсоветов, планы работы женских советов, 30 июня – 31 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 266. 140 арк.

158. Справки работниц отдела о политмассовой работе среди женщин, выборе делегатских собраний, 17 марта – 20 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 323. 97 арк.
159. Протокол I областного собрания женщин-активисток области, 28–29 мая 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 324. 131 арк.
160. Отчет обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин за 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 459. 40 арк.
161. Информации, справки, докладные записки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У по работе среди женщин, 30 апреля – 29 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 460. 188 арк.
162. Информации, справки райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, 4 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 493. 244 арк.
163. Протоколы совещаний женоргов райкомов партии, представителей предприятий, учреждений, учебных заведений по вопросу охраны материнства и детства, отчеты горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 2 января – 21 октября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 287. 230 арк.
164. Стенограмма 2-го областного совещания женщин. Протоколы совещания женоргов райкомов партии. Отчеты, справки обкома партии о работе среди женщин, 18 февраля – 25 ноября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 288. 229 арк.
165. Информации, справки, отчеты Золочевского горкома партии, Золочевского, Пониковоцкого, Подкаменского, Поморянского райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, 31 января – 29 декабря 1947 г. //

Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 289. 139 арк.

166. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, январь–декабрь 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 499. 59 арк.

167. Протокол совещания женщин-активисток об участии женщин в организационно-хозяйственном укреплении колхозов, 15 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 85. 143 арк.

168. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, итогах проведения семинаров, работе детских яслей, и др., 8 января – 26 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 139. 298 арк.

169. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, собрания председателей женсоветов, организации колхозных детских яслей, оздоровительной работе детских учреждений и др., 1 августа – 30 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 140. 229 арк.

170. Справки и информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, выдвижении на руководящую работу, протоколы собраний актива женщин, 15 июня – 22 июля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 141. 170 арк.

171. Информации, отчеты сведения райкомов партии Облно, Облфинотдела в обком партии о работе среди женщин, выплата госпособий многодетным и одиноким матерям, характеристики женщин передовиков производства и др., 1 мая – 10 июля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 142. 171 арк.

172. Справки, отчеты, информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, проведении женсоветов, делегатских собраний, совещаний председателей женсоветов, 10 октября – 30 декабря 1949 г. // Держархів

Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 143. 298 арк.

173. Стенограмма областного совещания агитаторов, руководителей фабрично-заводских и сельских лекториев о проведение агитационно-массовой и политической работы среди сельского и городского населения, 2 июля – 29 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 278. 203 арк.

174. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, привлечении женщин к руководящей работе, подготовке к проведению выборов в местные Советы депутатов трудящихся, февраль–декабрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 461. 78 арк.

175. Справки, отчеты райкомов партии, предприятий, сельского хозяйства, облуправления о работе среди женщин, организации детских ясель, наличии женщин руководителей, подготовка механизаторских кадров-женщин, 23 мая – 19 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 562. 143 арк.

176. Стенограммы собраний актива женщин области, женщин-стахановок, отчеты, информации управления сельского хозяйства, областной библиотеки о работе детских домов, работе среди женщин колхозов, зоны деятельности МТС, февраль–октябрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 690. 180 арк.

177. Докладные записки, справки работников отдела о воспитание и выдвижении женщин на руководящую работу, 19 января – 15 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 691. 151 арк.

178. Отчеты, статистические отчеты райкомов партии в обком КП(б)У о работе отделов по работе среди женщин, 30 марта – 20 декабря 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 238. 194 арк.

179. Информации, справки областных организации, предприятий легкой и местной промышленности в обком КП(б)У о проведении массово-политической работы среди женщин, выдвижении женщин на руководящую работу, 19 января – 15 октября 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 253. 188 арк.
180. Справки работников отдела, комиссии о работе среди женщин, планы работы отдела и списки передовиков сельского хозяйства о награждении орденами и медалями, 31 января – 26 декабря 1952 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 661. 129 арк.
181. Справки, информации ОК КП(б)У о работе среди женщин, состоянии работы с научными кадрами Охматдета, о ходе выполнения постановления ЦК КПУ, о руководстве Станиславским обкомом работой среди женщин, 4 февраля – 12 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 837. 54 арк.
182. Справки политсектора областного управления сельского хозяйства в отдел о работе среди женщин, 3 января – 1 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 941. 179 арк.
183. Стенограмма совещания женщин о задачах в восстановление народного хозяйства, 5–7 июля 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 6. Спр. 32. 197 арк.
184. Стенограмма областного совещания женщин о задачах женщин в выполнении плана IV пятилетки восстановления и развития народного хозяйства СССР, 25–26 июня 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 33. 84 арк.
185. Справки, отчеты и докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин о награждении многодетных матерей, 1 января – 19 декабря 1946 г. // Держархів

Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 198. 55 арк.

186. Справки ОК КП(б)У о работе среди женщин, направление в ЦК КП(б)У, 16 марта – 12 апреля 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 199. 49 арк.

187. Статистические отчеты и информации ГК и РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 200. 75 арк.

188. Политинформации ГК, РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 203. 148 арк.

189. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 204. 84 арк.

190. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 206. 110 арк.

191. Списки женщин-стахановок, 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 208. 17 арк.

192. Списки, отчеты, РК, ГК КП(б)У о выдвижение женщин на руководящую работу, 20 июля – 1 августа 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 210. 38 арк.

193. Сведения и отчеты исполкомов Советов депутатов трудящихся о награждении многодетных матерей, 15 марта – 20 октября 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 211. 34 арк.

194. Переписка ОК КП(б)У с ЦК КП(б)У, горкомами и райкомами КП(б)У о проведение работ среди женщин в области, 6 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 241. 54 арк.
195. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 242. 212 арк.
196. Статистические отчеты ГК и РК КП(б)У о политмассовой работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 245. 236 арк.
197. Списки делегатов IV областного совещания женщин-крестьянок, 2–3 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 251. 64 арк.
198. Докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 января 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 252. 177 арк.
199. Характеристики и командировочные удостоверение участников республиканского совещания женщин-активисток, январь 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 256. 46 арк.
200. Справка ОК КП(б)У о работе среди женщин // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 257. 26 арк.
201. Информации, справки, планы работ РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе женотделов, 1 января – 18 ноября 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 276. 53 арк.
202. Докладные, справки ОК, РК, ГК, ОК КП(б)У о политико-воспитательной работе среди женщин и мерах поднятия сельского хозяйства, 1948 г. //

Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 278. 133 арк.

203. Отчеты, планы и информации РК, ГК, ОК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, январь–декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 279. 225 арк.

204. Информации, докладные записки РК, ГК, ОК КП(б)У о работе среди женщин, 12 января – 22 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 280. 173 арк.

205. Отчеты, планы ОК КП(б)У среди женщин области, 1 января – 28 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 282. 138 арк.

206. Отчеты, справки райкомов о работе женотделов, 1 января – 30 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 173. 56 арк.

207. Справки и информации РК, ГК КП(б)У о работе среди женщин области, 1 января – 31 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 176. 224 арк.

208. Информации, справки, отчеты ГК, РК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, 10 января – 15 июля 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 17. Спр. 134. 362 арк.

209. Справки отдела по работе среди женщин обкома партии, информации горкомов, райкомов партии о выполнении постановлений бюро обкома КП(б)У о работе среди женщин за 1946 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 261. 179 арк.

210. Стенограмма I-го совещания женщин области о задачах женщин по восстановлению народного хозяйства и культуры в послевоенное время, 28–29 июня 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 102 арк.
211. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, 3 февраля – 24 декабря 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 339. 64 арк.
212. Отчеты, справки, политинформации, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 января – 11 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 452. 194 арк.
213. Отчеты, справки, докладные записки, информации райкомов партии о работе среди женщин, 1 февраля 1946 г. – 1 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 453. 200 арк.
214. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, проведении областного совещания председателей женских советов, 8 февраля 1947 – 15 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 595. 135 арк.
215. Отчеты, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 февраля 1947 – 10 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 635. 154 арк.
216. Стенограмма V областного совещания женщин о задачах женщин в проведение весеннего сева и коллективизации сельского хозяйства, 24 февраля 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський

(Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 771. 127 арк.

217. Информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 февраля 1948 – 3 января 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 800. 147 арк.

218. Информации райкомов партии о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 25 марта 1949 года о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин на селе, 22 апреля – 22 декабря 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 964. 179 арк.

219. Справки отдела обкома партии по работе среди женщин о выполнении постановлении бюро обкома партии о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин на селе, 11 апреля – 9 декабря 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 965. 175 арк.

220. Отчеты, справка, докладная записка, информации в ЦК КП(б)У о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин, проведении актива и другим вопросам, 8 февраля 1949 – 4 февраля 1950 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 159 арк.

221. Отчеты, справка, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 марта 1950 г. – 17 января 1951 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1176. 147 арк.

222. Справки райкомов партии, областных организаций об организации сезонных детских яслей, выплаты государственного пособия многодетным и одиноким матерям, 8 марта – 13 октября 1950 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1233. 37 арк.

223. Отчеты, справки, информации, доклад в ЦК КП(б) Украины об руководстве обкомом партии работой отделов по работе среди женщин, о приеме женщин в партию, подготовке механизаторских кадров из числа женщин, 18 апреля 1951 г. – 30 января 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1357. 149 арк.

224. Справки отдела о работе среди женщин, выдвижения женщин на руководящую работу. Справка о работе женской тракторной бригады Заболотовской МТС, 5 марта – 22 декабря 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1606. 39 арк.

225. Справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины об обсуждении и изучении решений сентябрьского пленума ЦК КПСС по вопросам сельского хозяйства. Отчет обкома партии о работе среди женщин в 1953 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1681. 192 арк.

226. Информации инструкторов обкома, горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У по вопросам организационной и массово-политической работы среди женщин западных областей Украины. Список женоргов при горкомах и райкомах партии, 7 февраля – 25 декабря 1945 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 407. 109 арк.

227. Информации горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У об организаторской и массово политической работе среди населения, мобилизации их на восстановления народного хозяйства, 3 мая – 20 декабря 1945 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 409. 144 арк.

228. Мероприятия, информации обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о состоянии массово-политической работы среди женщин, 15 ноября – 30

декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 593. 48 арк.

229. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 7 января – 17 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 687. 83 арк.

230. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин, организации социалистического соревнования, ликвидации неграмотности, 14 марта – 30 декабря 1946 г. Великие Борки – Зборов // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 689. 226 арк.

231. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об организационной, массово-политической, воспитательной работе среди женщин, организации стахановского движения, 31 января – 26 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 690. 218 арк.

232. Информации обкома партии в ЦК КП(б) У, отчеты и докладные записки о состоянии работы среди женщин, 20 февраля 1947 г. – 10 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 988. 125 арк.

233. Справки, докладные записки работников обкома КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У и Совета Министра УССР об улучшении политической и хозяйственной работы в западных областях УССР, 1 января – 3 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 989. 110 арк.

234. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б) У об политико-воспитательной и культурно-просветительной работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 14 января 1947 г. – 2 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 990. 208 арк.

235. Информации райкомов партии в обком КП(б) У об организационной и массово-политической работе среди женщин, 26 декабря 1946 г. – 29 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 29 арк.
236. Планы работы, мероприятия отдела обкома партии по работе среди женщин, 5 января – 29 мая 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1269. 121 арк.
237. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Грымайловский – Зборовский райкомы, 31 января 1948 г. – 3 января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1273. 164 арк.
238. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Списки председателей женсоветов, 24 января 1948 г. – 10 января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1275. 212 арк.
239. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Велико-Дедеркальский – Гусятинский райкомы, 1 февраля – 31 декабря 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1571. 118 арк.
240. Истории, отчеты, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин (Великоборковский – Вышневецкий), 15 марта 1950 г. – 15 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1945. 134 арк.
241. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Подволочиский – Скала-Подольский райкомы, 25 января 1950 г. – 4 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1949. 186 арк.
242. Информации горкома, райкомов партии в обком КПУ об работе среди женщин. Тернопольской горком – Гусятинский райком, 2 февраля 1952 г. – 14

- января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2415. 156 арк.
243. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины об работе среди женщин. Лановецкий – Пробежнянский райкомы, 2 апреля 1952 г. – 11 февраля 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2417. 142 арк.
244. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об организационно-политической работе среди женщин, 28 марта 1952 г. – 15 января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2418. 171 арк.
245. Информации, справки отдела обкома партии, областных отделов народного образования, здравоохранения в обком КП(б)У об улучшение работы лечебно-профилактических учреждений, 3 января – 21 ноября 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2420. 92 арк.
246. Информации, справки райкомов партии, областных организаций в обком КП(б)У о работе среди женщин, проведение совещаний заведующих отделами по работе среди женщин райкомов партии, 1 января – 7 декабря 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2422. 103 арк.
247. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины о руководстве районных комитетов партии, первичных парторганизаций работой среди женщин, 5 января – 3 ноября 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2605. 105 арк.
248. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б) У об женщин в сельскохозяйственном производстве, списки звеньевых, 7 января – 30 ноября 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2606. 133 арк.

249. Протоколы женских собраний на предприятиях и в учреждениях за 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 175. 161 арк.
250. Планы работ, отчеты, справки, информации горкома партии о работе среди женщин, 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 210. 68 арк.
251. Протоколы женских собраний учреждений города за 1952 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 275. 339 арк.
252. Матеріали по питанням розвитку промисловості, адміністративним та ін., жовтень–листопад 1944 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–221 («Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 2. Спр. 12. 155 арк.
253. Листування по листах громадян та виклики їх до Львівської області, січень – листопад 1946 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–221 («Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 2. Спр. 223. 339 арк.
254. Учет рабочих и служащих по полу, возрасту, стажу и тарифным разрядам, профессиям по состоянию на 1 августа 1951 года // Держархів Львівської обл. Ф. Р–283 («Статистичне управління Львівської області Центрального Статистичного управління УРСР»). Оп. 1. Спр. 510. 249 арк.
255. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, бесіди і нариси, 1–31 жовтня 1947 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 42. 183 арк.
256. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, нариси, кореспонденції, 2–31 березня 1953 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 233. 204 арк.
257. Протоколы пленумов и заседаний президиума Тернопольского обкома профсоюза работников госучреждений за 1950 год, 10 февраля – 25 декабря

1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 38. 241 арк.

258. Квартальные статистические отчеты ФЗМК по культурно-массовой работе, социалистическому соревнованию и др. вопросам за 1950 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 58. 436 арк.

259. Протокол Тернопольской II областной межсоюзной конференции профессиональных союзов от 23–24 января 1951 года // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 66. 455 арк.

260. Протоколы и резолюция областной конференции Красного Креста за 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1393 («Тернопільський обласний комітет Товариства Червоного Хреста»). Оп. 1. Спр. 1. 53 арк.

261. Конституція УРСР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001 (дата звернення: 17. 07. 2017).

262. Положення про вибори до Верховної Ради СРСР // Радянська Україна. 1950, 11 січня. № 9. С. 1.

263. Наказ Президії ВР СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства про встановлення почесного звання «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» // Відомості ВР СРСР. 1944. № 37.

264. Наказ Президії ВР СРСР від 25 листопада 1947 р. «Про розмір допомоги багатодітним і одиноким матерям» // Відомості ВР СРСР. 1947. № 41.

265. Наказ Президії ВР СРСР «Про покращення справи державної допомоги багатодітним і одиноким матерям і покращення умов праці і побуту жінок» від 19 травня 1949 р. // Відомості ВР СРСР. 1949. № 26.

266. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: зб. док. і матеріалів. К., 1976. 510 с.

267. Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів / відп. ред. М. В. Брик. К.: Наукова думка, 1986. 424 с.
268. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. К., 1998. 944 с.
269. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матеріалів / упоряд. Х. І. Горожанкіна. К., 1980. 546 с.
270. Винницька І. Незвичайні долі звичайних жінок: усна історія ХХ ст. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 836 с.
271. Гавришко М. Долаючи тишу: жіночі історії війни. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 240 с.
272. Кісь О. Репрезентація етнічної та регіональної ідентичностей в автобіографіях жінок України // Україна Модерна. 2007. Т. 11. С. 85–98.
273. Кіх М. Краю мій возз'єднаний. Львів: Каменяр, 1979. 83 с.
274. Гоголь Г. Невпізнано змінилась наша доля // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень). С. 12–13.
275. Інтерв'ю із Кухта Євгенією Павлівною, 1934 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
276. Інтерв'ю із Смачило (Цетнар) Любов'ю Стахівною, 1937 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
277. Інтерв'ю із Степанчак (Щур) Ярославою Іванівною, 1929 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
278. Інтерв'ю із Щур Любов'ю Петрівною, 1931 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
279. Інтерв'ю із Грегорович Євгеном Андрійовичем, 1929 р. н. у с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області, записано 17. 08. 2017 р.
280. Інтерв'ю із Мандрух (Духняк) Ольгою Михайлівною, 1921 р. н. у с. Бережава Перемишлянського повіту Підкарпатського воєводства. Переселена

до с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області в 1945 р., записано 17. 08. 2017 р.

281. Щодня в обіденну перерву агітатор цеху літнього пошиву і державної швейної фабрики м. Львова комсомолка І. Бондар читає робітницям цеху свіжі газети // Радянська Україна. 1945, 27 лютого. № 40. С. 3.

282. Жіночі ради // Радянська Україна. 1945, 1 червня. № 107. С. 3.

283. Делегатські збори жінок // Радянська Україна. 1945, 26 червня. № 122. С. 3.

284. Обласна нарада активу жінок Львівщини // Радянська Україна. 1945, 26 жовтня. № 212. С. 3.

285. Нарада жінок Дрогобиччини // Радянська Україна. 1946, 13 січня. С. 1.

286. Голос вільної жінки // Радянська Україна. 1946, 2 липня. № 130. С. 2.

287. Жінки – активні будівники нового життя // Радянська Україна. 1946, 23 серпня. № 167. С. 2.

288. Республіканська нарада передовиків сільського господарства // Радянська Україна. 1947, 5 січня. № 4. С. 10.

289. Її шлях до партії // Радянська Україна. 1947, 9 січня. № 7. С. 4.

290. Учасниці наради жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей України // Радянська Україна. 1947, 9 січня. № 7. С. 4.

291. Гості нашої столиці // Радянська Україна. 1947, 11 січня. № 9. С. 3.

292. Закінчилась республіканська нарада жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей // Радянська Україна. 1947, 12 січня. № 10. С. 4.

293. Жінки Закарпатської і західних областей України в Харкові // Радянська Україна. 1947, 16 січня. № 12. С. 4.

294. Прийом Секретарем ЦК КП(б)У тов. М. С. Хрущовим і Головою Ради Міністрів УРСР тов. Д. С. Коротченком учасниць наради по роботі серед жінок у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях України // Радянська Україна. 1949, 27 березня. № 72. С. 1.

295. Трактористка Новошицької МТС Дрогобицької області Т. Галюк // Радянська Україна. 1947, 23 травня. № 102. С. 2.

296. Дружба робітниць Москви і Львова // Радянська Україна. 1947, 3 червня. № 109. С. 2.
297. Санаторій для матерів // Радянська Україна. 1947, 6 липня. № 136. С. 2.
298. Пропаганда переваг колгоспного ладу // Радянська Україна. 1947, 31 липня. № 157. С. 2.
299. Доярка-стахановка Великоборківського району Тернопільської області Г. Гарасименко // Радянська Україна. 1947, 19 серпня. № 173. С. 3.
300. Стахановка-прядильниця Львівської бавовняно-прядильної фабрики Л. Цап // Радянська Україна. 1950, 28 травня. № 125. С. 3.
301. Експерсії вчителів західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей по промислових і культурних центрах України // Радянська Україна. 1950, 26 липня. № 175. С. 2.
302. Жіноча рада в колгоспі // Радянська Україна. 1951, 12 серпня. № 189. С. 3.
303. Поліпшувати роботу серед жінок // Радянська Україна. 1952, 10 вересня. № 215. С. 3.
304. Рекорд Стефанії Вертюх // Вільне життя. 1945, 15 червня. № 117. С. 1.
305. Вчителька Марія Василівна Огановська // Вільне життя. 1947, 3 грудня. № 236. С. 3.
306. Про Міжнародний жіночий день – 8 березня // Вільне життя. 1948, 7 березня. № 48. С. 1.
307. Зерноочисна бригада жінок Скалатського району Тернопільської області // Вільне життя. 1948, 9 березня. № 49. С. 1.
308. Землекоп К. Кравець на будівництві газопроводу «Дашава-Київ» // Вільне життя. 1948, 23 травня. № 102. С. 3.
309. Вступайте в ряди ДОСАРМА // Вільне життя. 1949, 12 червня. № 115. С. 1.
310. Вчасно і без втрат зберемо врожай! Достроково виконаємо план хлібоздачі // Вільне життя. 1949, 10 серпня. № 157. С. 1.
311. Нам нужен мир // Вільне життя. 1951, 12 вересня. № 181. С. 2.
312. Обов'язок вчительства Західної України // Прикарпатська правда. 1945, 7 лютого. № 25. С. 1.

313. Слово до жінок // Прикарпатська правда. 1946, 27 січня. № 20. С. 2.
314. Жінка – рівноправний радянський громадянин // Прикарпатська правда. 1946, 6 лютого. № 25. С. 8.
315. Передових жінок – до жіночих рад // Прикарпатська правда. 1946, 12 березня. № 52. С. 1.
316. Сталінська Конституція дала мені право обирати та бути обраною // Прикарпатська правда. 1946, 4 грудня. № 139. С. 1.
317. Кандидати у депутати до Верховної ради УРСР // Прикарпатська правда. 1947, 12 січня. № 9. С. 5.
318. Жінки-стахановки цегельного заводу № 2 м. Коломиї // Прикарпатська правда. 1947, 20 травня. № 98. С. 1.
319. Г. Гошуватюк, ланкова колгоспу «Червона зірка» Городенківського району Станіславської області // Прикарпатська правда. 1947, 22 жовтня. № 215. С. 5.
320. Бесіда пропагандиста в колгоспі «Нове життя» Коломийського району Станіславської області // Прикарпатська правда. 1948, 1 травня. № 87 С. 5.
321. Голови жіночих рад // Радянська жінка. 1947. № 1–2. С. 9.
322. Екскурсія в державний музей ім. Т. Г. Шевченка учасниць республіканської наради жінок-активісток західних, Закарпатської та Ізмаїльської областей України // Радянська жінка. 1947. № 1–2. С. 9.
323. Група багатодітних матерів Станіславської області, нагороджених орденом «Мати-героїня» // Радянська жінка. 1948. № 3. С. 21.
324. На третій Львівській обласній нараді активу жінок // Радянська жінка. 1948. № 1. С. 15.
325. О. Жалій, токарь, стахановка заводу «Львівсільмаш» // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень), С. 8.
326. Є. Москалюк, стахановка, скловар Львівського механізованого заводу віконного скла // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень), С. 8.
327. В індустріальному Львові // Радянська жінка. 1949. № 10. С. 8.
328. Агнія Прежановська – голова колгоспу ім. Хрущова Чертківського району Тернопільської області // Радянська жінка. 1949. № 10. С. 9.

329. На Коломийській ткацькій фабриці (Станіславська область) // Радянська жінка. 1949. № 9. С. 8.
330. Шлях до зірки // Радянська жінка. 1950. № 8. С. 10.
331. Материнская забота // Крестьянка. 1945. № 12. С. 2–3.
332. Советская женщина-мать // Крестьянка. 1946. № 8. С. 1.
333. Материнская слава // Крестьянка. 1947. № 2. С. 11.
334. Выберем достойных // Крестьянка. 1947. № 11. С. 1.
335. Слово в защиту детей // Крестьянка. 1950. № 5. С. 2.
336. Да здравствует 8 марта // Работница. 1944. № 3. С. 1.
337. Забота о детях // Работница. 1945. № 1. С. 9.
338. Новаторы // Работница. 1946. № 9. С. 12–13.
339. «Радуга» (1943) [Відеозапис] / [реж. М. Донський]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BZGBk1bWjqY> (дата звернення: 28. 07. 2016).
340. «Она защищает Родину» (1943) [Відеозапис] / [реж. Ф. Ермлер]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xNaXoM1nc0M> (дата звернення: 28. 05. 2017).
341. «Сельский врач» (1951) [Відеозапис] / [реж. С. Герасимов]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=iOozlYt_GDw (дата звернення: 11. 09. 2018).
342. «Щедрое лето» (1950) [Відеозапис] / [реж. Б. Барнет]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rAelmmzI5X8> (дата звернення: 23. 03. 2018).
343. «Судьба Марины» (1953) [Відеозапис] / [реж. І. Шмарук, В. Івченко]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_zrUIWqiOos (дата звернення: 07. 10. 2018).
344. «Свадьба с приданым» (1953) [Відеозапис] / [реж. М. Левін]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OxWrYtb2_po (дата звернення: 13. 05. 2019).
345. Василевская В. Когда загорится свет. М., 1955. 302 с.
346. Василевська В. Райдуга. Просто любов. К., 1974. 197 с.
347. Вільде І. Оповідання та повісті. Окрушини. Твори в 5 томах. К., 1987. Том 5. 389 с.
348. Гончар О. Земля гуде. К., 1979. 150 с.
349. Гончар О. Прапорonoсці. Твори в 6 томах. Київ, 1978. Том 1. 460 с.
350. Полевой Б. Повесть о настоящем человеке. Киев, 2014. 352 с.

351. Шолохов М. Они сражались за родину. М., 1983. 208 с.
352. Смілянський Л. Софія // Українська література. 1944. Вип. 1. С. 10–84.
353. Чередниченко В. Я – щаслива Валентина // Вітчизна. 1946. Вип. 2. С. 110–127.
354. Яновський Ю. Мир. К., 1956. 299 с.
355. Дмитренко М. Учителька. URL: <http://abetka.ukrlife.org/teacher.htm>
(дата звернення: 10. 11. 2016).

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ ТА КАДРОВА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЖІНОЦТВА

2.1. Ідеологічна робота

Основою процесу радянзації західноукраїнських областей у перші повоєнні роки була ідеологізація всіх сфер суспільного життя. З цих причин, політика радянської системи була спрямована на співпрацю із жінками, в яких вбачалися можливі союзники – соціальна опора та носії у «маси» основних державних засад. Однією із складових державної політики у цьому напрямку було застосування різних засобів ідеологічного впливу на місцевих мешканок.

Сама радянська ідеологія розглядалася багатьма вченими як сукупність ілюзорних засад, які накладалися на пригноблене населення. В одній із своїх публікацій американський дослідник Чой Чаттер'є наводить цитату Р. Деніелса, який стверджував, що сталінська ідеологія прагнула «більш ефективно заглушити як особистість, так і суспільство в морі штучної і помилкової свідомості» [1, с. 107].

Це твердження безпосередньо стосується і «жіночого питання», яке мала вирішити влада в умовах радянзації західних областей України. Ідеологічні доктрини пропагованого принципу рівноправності відкривали перед жінками можливість реалізації власних професійних амбіцій в різних сферах діяльності. Іншою стороною медалі була маніпулятивна державна програма, що стосувалася споживацького використання жіночої праці з метою виконання численних завдань, пов'язаних із модернізацією радянського суспільства.

Офіційна ідеологія намагалася створити низку стійких узагальнених міфів, які б сформували у свідомості громадян образ «нової радянської жінки». Масштабні трудові мобілізації надали нового змісту ідеологічному образу «жінки-трудівниці», який базувався на уособленні еталону виключно чоловічих рис характеру. Їй були властиві: «об'єктивність, суворість, раціональність,

дисциплінованість, мужність, рішучість, відвага» [2, с. 157]. Особистісні риси жінок вважалися вторинними. Поступово жінка перетворювалася у «ідеального виробничника» із чоловічими задатками.

Формування образу «нової жінки» можна розглядати як більшовицький «гендерний проєкт» в межах ідеї створення «нової радянської людини», яка набула особливої уваги у 1930-х рр. [3, с. 56]. Характерною особливістю цього процесу було втягнення жінок до суспільної діяльності та безперервний трудовий ентузіазм, який мав забезпечити систематичне виконання виробничих завдань на благо держави.

Радянська пропаганда за своєю суттю була деструктивною та характеризувалася створенням ілюзорної дійсності із перевернутою системою цінностей, поглядів та переконань [4, с. 14]. Вона була вигідною радянській владі, оскільки за допомогою «сили слова» могла переконати широкі маси виконувати розпорядження та настанови вузького кола осіб.

Ідеологічна робота із жінками відбувалася шляхом проведення різнопланових заходів, які мали закарбувати у пам'яті місцевого жіноцтва переваги радянського способу життя. На багатьох семінарах, засіданнях, нарадах планувалися конкретні заходи з метою виконання поставлених завдань.

До цієї кампанії залучалися ідеологічно підковані жінки, котрі виконували функції агітаторів, пропагандистів, лекторів. Опорою режиму в регіоні були місцеві активістки, які симпатизували радянському ладу. Особлива увага відводилася жіночому активу, формування якого здійснювалося через мас-медіа, жіночі наради, збори, бесіди. До його складу входили члени жіночих рад, керівники секцій, кореспонденти місцевих газет та ін.

Місцеві мешканки, котрі входили до складу жінактиву не лише були відмінними ідеологічними гвинтиками радянської системи, а й знали специфіку роботи у регіоні. В обов'язковому порядку вони були учасницями всіх тематичних заходів та систематично звітували про обсяг виконаної роботи.

Схиляння на свою сторону місцевих активісток було вкрай важливим. У такий спосіб радянська влада прагнула стати невід'ємною частиною

західноукраїнського соціуму, який вважав її ворожою та неприйнятною, при цьому різноманітними методами чинив спротив. До того ж, залучення жінок до суспільної діяльності «створювало ілюзію активної участі місцевого населення в процесі радянзації» [5, с. 272].

Якісний склад агітаторів доволі часто відзначався низьким рівнем освіченості, відсутністю професійного досвіду та навіть елементарною культурою поведінки. Нами з'ясовано, що в Золочівському шахтоуправлінні працювали агітаторки Дуб та Захарчук, «котрі в силу своєї малограмотності не могли зв'язати слова з роботою» [6, арк. 42].

Враховуючи специфіку західноукраїнського регіону, окремі жінки відмовлялася поширювати радянську пропаганду. Політична недовіра до місцевих спонукала владу заручатися підтримкою прибулої «ідеологічної агентури» із різних регіонів Радянського Союзу. Здебільшого це були партійно-радянські, господарські, освітні та медичні працівники [7, арк. 91].

Особлива увага приділялася відрядженим вчителям, які вважалися повноцінним радянським активом, брали участь не лише у вихованні дітей, а й у «підриві «ворожої націоналістичної ідеології» в головах молодого покоління» [8]. Регіональна влада очікувала від прибулих освітян політичної активності, що мала проявитися в організації різноманітних пропагандистських заходів, виборчих кампаній, жіночих структур, виробничих змагань тощо.

Щоразу в мас-медіа акцентувалася увага на залученні «прогресивного активу» до ідеологічної роботи із місцевим населенням. Наголошувалося, що «вчителі виступають як полум'яні агітатори, пропагандисти, що допомагають виховувати трудящих в комуністичному дусі, як активні борці з залишками антинародної ідеології українських буржуазних націоналістів, з проявами космополітизму, аполітичності і безідейності в роботі» [9], «учитель в західних областях – оповісник тих величезних змін, які принесла радянська влада. Він повинен бути організатором і активним учасником здійснення всіх заходів радянської влади у своєму місті або селі» [10]. Вчителі виступали «важкою артилерією» ідеологічної кампанії у західних областях УРСР, а в проведенні

агітаційно-пропагандистської роботи їм відводилися навіть спеціальні доручення. Висвітлення у пресі тематичних заміток такого змісту мало на меті збільшити кількість освітян у складі «бійців ідеологічного фронту».

Завдання, які ставилися перед новоприбулими вчителями стосувалися вивідування настроїв місцевого населення, вербування молоді до комсомолу та інших радянських структур, організації та вступу до колгоспів, залучення до боротьби із «буржуазними націоналістами» [11].

У звітній документації жіночих відділів західних областей зазначалося, що вчителі проводили заняття із селянками, робітницями та домогосподарками [12, арк. 3], роз'яснювали їм Конституцію та положення про вибори [13, арк. 7], закликали місцевих жінок залучатися до кампанії з ліквідації неписьменності та малописьменності [14, арк. 65]. Вони виступали із лекціями, тлумачили закони, пропагували радянський спосіб життя [15].

Прибулі вчителі були репрезентантами державної ідеології, уособлювали еталонну відданість радянській владі, залучалися до боротьби із українськими повстанцями. Зокрема, у с. Лоева Надвірнянського району Станіславської області в 1945 р. учительки Сохнич Віра та Філей Марія залучали селян до «вивчення Сталінської Конституції та Положення про вибори до Верховної Ради СРСР. Вони читали газети і художню літературу, вели бесіди про останні новини» [16, арк. 43]. У с. Олієво-Королівка Городенківського району голова жінради, вчителька В. Данилюк здала органам НКВС 28 оунівців [16, арк. 7]. Освітняни виконували функції не лише агітаторів, а й інформаторів радянської влади, відслідковували учасників та прихильників націоналістичного підпілля.

Траплялися поодинокі випадки, коли прибулі педагоги співпрацювали із повстанцями, які використовували важке становище відряджених освітян як засіб «перетягування» на свою сторону. Оунівці допомагали їм продуктами харчування, одягом та навіть вирішували «квартирні питання». Прибулій вчительці Коваленко, яка працювала в одній із шкіл Лановецького району Тернопільської області місцеве підпілля допомагало провізією [17, с. 246–247].

Яскравим прикладом співпраці молодій учительки-комсомолки зі Сходу із місцевими повстанцями слугує історичне оповідання «Учителька» керівниці Львівського міського жіночого проводу ОУН Богдани-Марії Світлик [18]. Авторка прагнула висвітлити на прикладі головної героїні «східнячки» Тані зневіру в діяльності радянської влади, відчайдушне прагнення протистояти їй. Однак, твори такого жанру не відображали реальної історичної картини. Зазначені випадки були одиничними, а взаємодія прибулих учителів із оунівцями, згідно офіційних джерел, в основному відбувалася під приводом примусу та фізичної розправи з боку останніх.

До складу агітаторських груп залучали й місцевих освітян, що закріплювалися за жіночими радами. Так, у 1947 р. на Станіславщині «в с. Олеша Тлумацького району місцева учителька Пащенко Ніна, член жіночої ради, добре організувала агітаційно-пропагандистську роботу серед жінок. У с. Палагичі учителька Гринь Марія, вибрана жінделегаткою та працює агітатором» [19, арк. 36].

Політичні настрої та світоглядні переконання місцевих учителів перебували під пильним контролем радянським спецслужб. Членам розвідувальних груп надавалися інструкції та вказівки щодо роботи із місцевими педагогами: «Заходити до учителів і учительок, але тільки місцевих і то нечасто, щоб вони не підпали під вплив бандерівців... З місцевими вчителями заводити розмову на політичні теми, при цьому зорієнтуватися, яка в них політична думка» [20].

Крім освітян до складу агітколективів входили жінки інших професій та соціальних станів: селянки, міщанки, голови жіночих та сільських рад, лікарі, агрономи, ланкові, колгоспниці, робітниці. Перед ними ставилися конкретні завдання. Селянки закликали жінок повернути державну позику; колгоспниці агітували приєднуватись до колгоспів; робітниці наголошували на виконанні та перевиконанні виробничих норм; лікарі – про покращення демографічної ситуації, як державного обов'язку жінки [21, арк. 59]. Агітаторки займалися читанням преси, проводили бесіди, лекції, випускали стінгазети [22, арк. 10].

Опинившись «між двох вогнів» (під загрозою розправи з одного боку радянської влади, а з іншого – загонів ОУН та УПА), частина місцевого агітскладу залишалась вірною власним ідеологічним переконанням. Так, у с. Мушкатівка Борщівського району Тернопільської області місцева вчителька Педич неодноразово читала лекції націоналістичного спрямування, за що була звільнена з посади як така, що «не користується авторитетом серед слухачів» [23, арк. 46]. У с. Супранівці Підволочиського району вчителювали сестри Литвин, які за щораз проводили бесіди із учнями на національно-патріотичну тематику [24]. В характеристиці директорки Бердихівської початкової школи Яворівського району Львівщини Г. Голуб зазначалося: «Недостатньо працює над вихованням молоді в комуністичному дусі, мало готується до уроків. Не працює над підвищенням свого ідейно-політичного рівня» [25, арк. 55].

Найпоширенішими методами ідеологічної обробки населення вважалася вербальна комунікація: лекції, доповіді, бесіди, семінари, читання газет. Така форма ідеологічного наступу вражала своєю масштабністю, оскільки не залишала осторонь жодного населеного пункту, підприємства, колгоспу та інших установ. Читання лекцій або ж невеликих політінформацій відбувалося на початку всіх масових заходів, походів до театру та кіно, екскурсій.

Тематика таких заходів спеціально розроблялася та була наповнена ідеологічними штампами. Вони слугували підґрунтям для формування суспільної думки, мали закріпити у свідомості жінок нові моделі побудови та розвитку радянського суспільства. Прикладом слугує «Матеріал для лекцій, доповідей та бесід до десятиріччя воз'єднання українського народу в єдиній Радянській Соціалістичній Державі» [26, арк. 13], що видавався відділами пропаганди та агітації західних областей УРСР та був невід'ємним атрибутом кожного учасника ідеологічної кампанії.

У численних інформаційних записках та звітах жіночих організацій акцентувалася увага на ефективності лекційної пропаганди. Тематика лекцій стосувалася «важливих нововведень та суспільно-політичних процесів» не тільки в західних областях УРСР, а й у Радянському Союзі загалом. Лекції

розраховувалися як для широкого загалу, так і для виключно жіночих аудиторій. Окремо читалися лекції для делегаток, голів жінрад, службовців, депутатів, матерів, колгоспниць, селянок, робітниць тощо [27, арк. 62].

Проведення лекцій відбувалося згідно планів жінвідділів спільно із відділами агітації та пропаганди, що отримували вказівки жіночого сектору західних областей при ЦК КП(б)У. Тематику заходів можна поділити на три умовні групи: перша присвячувалася політико-ідеологічним питанням, друга – участі жінок у повоєнній відбудові та розвитку народного господарства, третя – державній політиці щодо жіноцтва. Враховуючи вищевказану класифікацію, тематика лекцій була наступною:

1) «Про міжнародне становище СРСР», «Українсько-німецькі націоналісти – люті вороги українського народу» [28, арк. 106], «Радянська виборча система – сама демократична в світі», «Права та обов'язки громадян СРСР» [12, арк. 1], «Про комуністичну мораль радянської людини», «Наука і релігія» та ін. [27, арк. 13].

2) «Про заходи підйому сільського господарства у післявоєнний час», «Переваги колгоспного ладу над одноосібним господарством» [29, арк. 2], «Роль жінки-колгоспниці в боротьбі за організаційно-господарське зміцнення колгоспів», «Жінки – передовики сільського господарства України», «Роль жінки в виконанні четвертої сталінської п'ятирічки» тощо [30, арк. 9].

3) «Виховання дітей в дусі патріотизму», «Жінки країни Рад», «Жінки – герої Соціалістичної Праці» [31, арк. 2], «Турбота радянської держави про материнство та дитинство», «Про рівноправне становище жінок в Радянському Союзі», «Що дала радянська влада жінкам Західної України» [32, арк. 64].

З переліку вказаних тем впливають основні завдання, ключові ролі та місце жінок у радянському соціумі. Увага акцентувалася на можливостях жінок приймати участь у будівництві соціалістичного суспільства; наголошувалося, що «жінки – то велика сила», а це ще більше активізувало їх до праці. Лектори підкреслювали роль жінок у виконанні сталінської п'ятирічки, організації колгоспів, участі у кадровому забезпеченні партійно-радянських структур.

Чимало лекцій стосувалися гендерної рівності та допомагали жінкам опанувати основні галузі радянського права. Неодноразово наголошувалося на «турботі» держави про матерів та їх дітей, що полягала у наданні їм соціальних пільг, утворенні мережі спеціальних медичних закладів та дитячих установ.

Для жінок читалися лекції на історико-політичну, філософську, економічну, науково-природничу тематику. Так, відділом пропаганди і агітації у третьому кварталі 1946 р. для жінок м. Дрогобича прочитано 258 лекцій, з них: 70 історико-політичних, 15 філософських, 37 економічних, 136 наукових [12, арк. 5]. Внаслідок проведеної роботи жінки отримували базові знання з основних наукових дисциплін. Влада потребувала освічених кадрів, які б вміло виконували державні вказівки, були відмінними носіями ідеологічних засад.

Західноукраїнський регіон здавна характеризувався високою релігійною активністю населення, у якому особливе місце відводилось греко-католицькій церкві, що відігравала роль релігійного, культурного та національного ядра. Із початком радянзації краю розпочалося поширення антирелігійної пропаганди, яка мала відвернути від віри місцевих жителів, витіснити греко-католицьку церкву як ідеологічного суперника. Радянська влада прагнула виховати на підвладній території атеїстів, свідомістю яких було б легше маніпулювати.

Для жіночої аудиторії читалися лекції на науково-природничу тематику, які за своїм змістом мали розвіяти релігійні традиції. Згідно організаційних настанов прописаних у «Пам'ятці лектора», будь-яка лекція науково-природничого спрямування «повинна бути пройнятою переконливою критикою релігії, як антинаукової, ворожої матеріалістичному світогляду» [33, с. 56].

Із звіту Львівського обласного лекційного бюро за 1949 р. дізнаємося про реакцію місцевих мешканців на проведення такого роду занять: «Лекції на антирелігійну тематику викликають зацікавленість більш за все у робітників, молоді та інтелігенції. Селяни поки що до цих лекцій ставляться з недовір'ям, а іноді і вороже» [6, арк. 87]. Розповсюдження антирелігійної пропаганди та державне втручання у справи церкви було однією із вагомих причин розгортання національно-визвольного руху в регіоні.

За основу будь-якої лекції, доповіді чи бесіди бралось марксистсько-ленінське вчення, акцентувалася увага на культурі «великого вождя і учителя Радянського Союзу Й. Сталіна» [26, арк. 9], а також партії більшовиків, як «величного джерела сили радянської держави» [34, арк. 13]. Насадження ідеологічних шаблонів мало сформувати у місцевого населення ілюзорне уявлення про допомогу політичного лідера та партії.

Лектори та агітатори під час публічних виступів регулярно вживали словосполучення «радянський патріотизм», «радянська жінка», «радянський народ». Використовуючи мовні кліше, влада насаджувала загальноприйняте в радянському соціумі ставлення до дійсності. Систематично наголошувалося про «могутність Радянського Союзу», «велич радянського народу», «виховання нової радянської людини» тощо [6, арк. 82].

Лекції читали агітаторки, які не виходили за рамки запропонованих тем. Вербальна пропаганда була побудована на прикладах видатних радянських жінок, «подвиги» яких мали не тільки спонукати місцеве жіноцтво до виконання державних замовлень, а й зосередити увагу на принципі гендерної рівності, що мав «відкрити очі» жінкам на переваги радянського способу життя.

Про чисельність «бійців ідеологічного фронту» та кількість прочитаних лекцій дізнаємося із довідки «Про агітаційно-пропагандистську роботу у Львівській області впродовж I-го півріччя 1945 р.» направленої відділом з питань пропаганди Львівського обкому партії у ЦК КП(б)У. Так, станом на 1 січня 1945 р. в області працювали 733 жіночих агітбригади, до складу яких входили 7428 агітаторів, а до кінця червня їх кількість помітно зросла й становила 937 та 10905 відповідно [7, арк. 57].

Подібною була ситуація й в інших областях регіону, а з кожним роком кількість агітаторів та пропагандистів збільшувалась. У квітні 1947 р. на Тернопільщині 8746 жінок працювали агітаторами, а в грудні – 10646 (8300 місцевих) [35, арк. 41; 121]. Впродовж I кварталу 1949 р. у лекторіях Львівської області числилось 3056 лекторів, причому 70,2 % з них становили вчителі

[6, арк. 78]. У II кварталі 1949 р. кількість лекторів зросла до 3308 осіб. Серед них переважали освітяни та працівники медичної сфери [див. Таблицю 2].

Обласні жіночі відділи постійно звітували про кількість проведених заходів. Впродовж 1945–1947 рр. у Дрогобицькій області для різних соціальних верств жінок прочитано 22677 лекцій на політичну та науково-просвітницьку тематику, в т. ч. 17892 у селах та 4785 в містах [36, арк. 2]. У Тернопільській області лише за 1947 р. для жінок проведено 11470 бесід на політичні, агротехнічні та санітарно-просвітницькі теми [35, арк. 41]. Понад 900 тис. жінок Львівщини в 1952 р. прослухали 24484 лекцій та доповідей [37, арк. 17].

Ще одним різновидом ідеологічного впливу слід вважати зібрання, мітинги та наради. Вони проходили як в межах засідань невеликих груп, так і масштабних заходів переважно в період найбільших релігійних свят.

Кожна нарада була тематичною та присвячувалась завданням жінок у відбудові господарства (Нарада жінок Дрогобицької області «Про завдання жінок у відбудові народного господарства» (5–7 липня 1945 р.) [38]; участі жінок в організації виборів до Рад (Гусятинське районне зібрання жінделегаток «Про завдання жінок у підготовці до виборів до Верховної Ради УРСР» (29 грудня 1946 р.) [39, арк. 3]; пропагуванні колгоспного ладу (П'ята обласна нарада жінок Станіславщини «Про завдання жінок в проведенні весняного посіву і колективізації сільського господарства» (24 лютого 1948 р.) [40].

Виняткову роль у процесі формування суспільної думки відігравали наради міського, районного, обласного та республіканського значення. Серед учасниць не було випадкових людей. Жіночими відділами заздалегідь підбиралися «ідеологічно підковані» делегатки, які проходили ретельну перевірку. Прикладом цього є інформація Дрогобицького обласного жіночого відділу, а саме характеристики та відрядження учасниць республіканської наради жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей УРСР, яка відбулася 9 січня 1947 р. у м. Києві [41].

На кожну жінку складалася характеристика, яка була допуском до участі в нараді та містила наступні пункти: національність, освіта, соціальний стан,

партійна активність, рід діяльності. Наголошувалося чи користується жінка авторитетом серед населення, чи виконує професійні обов'язки, чи не пов'язана із повстанцями, яке місце займає в радянській бюрократичній системі тощо. У характеристиці на голову жіночої ради с. Недільне Стрілківського району Дрогобиччини Ю. Будулич зазначалося: «Одна з найкращих голів жінорад в районі, домоглася дострокового виконання плану здачі хліба державі. Надає практичну допомогу в ремонті школи, сільського клубу, допомогу дітям-сиротам» [41, арк. 17], або ж «Попович Ольга Івановна народження 1919 р. по національності – українка, соцпоходження – із селян-бідняків, соцположення – службовка, освіта 4 класи, член ЛКСМУ з 1940 р. 3 січня 1946 р. працює агентом райуповмінзагу, з роботою справляється, являється членом комсомолу, депутатом Медикської райради депутатів трудящих» [41, арк. 33]. Рекомендовані жінки мали «відмінну репутацію», входили до складу місцевого жіночого активу, займали активну позицію у громадсько-політичному житті.

Наради відбувалися за наперед розробленим сценарієм. Питання, які стояли на порядку денному стосувалися рівноправного становища жінки у радянському соціумі, можливості приймати участь у політичному житті, участі у відбудовчих процесах. Маніпулювання свідомістю жінок відбувалося шляхом насадження ідеологічних шаблонів. Найкраще сприймалася інформація, що стосувалася конкретних життєвих ситуацій як взірців для наслідування.

На зібраннях жінки ділилися результатами своїх досягнень, причому часто зобов'язувалися виконати зовсім нереальні плани. Оповідючи про власне життя, робився акцент на вкрай важкому становищі до приходу радянської влади. На одній із обласних жіночих нарад Станіславщини 1946 р., селянка Лисецького району Т. Федоренко зазначила: «Не знала я радісних днів за панської Польщі і тільки усміхнулося мені сонце, коли прийшла радянська влада. Я в своєму селі тоді перша вступила до колгоспу, бо зрозуміла, що колгосп забезпечить нам світле майбутнє» [42]. На республіканській нараді жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей УРСР 1947 р., директорка однієї із шкіл м. Львова М. Коць підкреслила: «Радянська влада

повернула нам свободу. Ми одержуємо підручники, шкільне приладдя, карти. Легко працювати педагогам, відчуваючи підтримку партії і уряду» [43]. На обласній нараді жінок Львівщини (3 лютого 1950 р.) очільниця Львівської кавової фабрики Кудловська звернулася із питанням до жінок: «Чи могла жінка мріяти про такі широкі права, чи могла брати участь в керівництві державою?». І сама ж відповіла: «Коли Радянська влада звільнила Західні області від окупантів, мене, просту жінку, було обрано в депутати у Народні збори. З рядової робітниці мене призначили на директора фабрики» [44, арк. 66–67].

По завершенню зібрань жінки ставали учасницями різноманітних екскурсій, концертів, походів у кіно та театри. Так, делегатки республіканської наради жіночого активу західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей УРСР (січень 1947 р.) відвідали Харків та побували на тракторному заводі, в школах, музеях та театрах міста [45]. Делегатки з Тернопільщини стали учасницями екскурсій на заводи, шахти та колгоспи Донбасу [46, с. 55].

Багатьом жінкам, особливо з сільської місцевості такі поїздки надавали можливість хоча б на деякий час звільнитися від повсякденної рутини, а той вперше побувати у місті. Делегатки знайомилися одна з одною, ділилися професійним досвідом та під впливом ідеологічних гасел запевняли у правильному виборі радянського способу життя.

Особливого значення влада надавала проведенню нарад передовиків народного господарства, тематика яких стосувалася здебільшого «переваг» колгоспного ладу. Жінкам «радили» вступати до колгоспів, якнайшвидше відновити сільське господарство. На першій обласній нараді жінок Станіславщини, що проходила 28–29 червня 1945 р. делегатки раз-у-раз наголошували: «Колгоспи – це наше щасливе життя, організуємо колгоспи та будемо їх членами. Коли ми будемо працювати в колгоспах, то ми будемо жити краще, а не так, як за панської Польщі» [47, арк. 23].

Показовою у цьому випадку є стенограма Дрогобицької обласної наради жінок «Про завдання жінок у виконанні четвертої п'ятирічки, відбудови та розвитку народного господарства СРСР» (25–26 липня 1946 р.) [48, арк. 7].

Складовими кожної наради були власна вмотивованість жінок та сформовані в атмосфері штучного піднесення прагнення бути корисними для держави.

Пропаганда колгоспного ладу в середовищі західноукраїнських селян подавалася у формі єдиновірного способу виробництва сільськогосподарської продукції. Партійні функціонери неодноразово заявляли: «Перед нами поставлено почесне завдання – політично виховувати селянство, допомагати йому переходити до колективних форм господарювання» [49].

На початкових етапах колективізації наради такого формату слугували методом втягнення жінок у колгоспи. В основному вони розраховувалися на збідніле селянство – біднячок, сільських наймичок та переселенок, які не мали власних господарств та доходів, вбачали спасіння своїх родин у колгоспах.

Серед керівництва жіночих структур проводилися настановчі наради та звітні засідання. Для жінорганізаторів читалися спеціальні курси лекцій, що стосувалися роз'яснення низки нормативно-правових документів стосовно регулювання принципу гендерної рівності; надавалися настанови щодо популяризації завдань п'ятирічки у чотири роки, колективізації сільського господарства, придбання державної позики тощо. Координаторам жіночих організацій надавалися практичні поради щодо організації семінарів, складання планів, написання звітів та специфіки роботи із місцевими мешканками.

Впродовж 1945–1946 рр. Дрогобицьким обкомом партії із керівницями жіночих структур проведено 11 нарад. Для реалізації жіноргами поставлених завдань та надання їм практичної допомоги, працівниками Дрогобицького обласного жінвідділу в 1946 р. здійснено 82 виїзди в міста та села, колгоспи та на підприємства [50, арк. 3; 5].

Престижним вважалося представництво на нарадах вищого партійного керівництва. До них залучалися делегатки, які користувалися авторитетом серед місцевої влади. Питання, які стояли на порядку денному стосувалися основних напрямків гендерної політики та шляхів їх реалізації. Так, 12 грудня 1947 р. відбулася нарада жінок західних областей УРСР за участю першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова. На ній йшла мова про посилення

ідеологічного впливу на жіноцтво шляхом проведення екскурсій у передові підприємства, колгоспи та інші установи східних областей УРСР [51, арк. 44].

У березні 1949 р. при ЦК КП(б)У відбулася нарада керівників відділів з роботи серед жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей за участю М. Хрущова та голови Ради Міністрів УРСР Д. Коротченка. Керівниці обласних жінвідділів зверталися до уряду з проханнями реалізації соціальних гарантій передбачених законодавством, наголошували про необхідність масового виробництва пральних машин, картоплечисток, м'ясорубок та інших приладів повсякденного вжитку, які б могли полегшити виконання жінками домашніх обов'язків та «звільнити їх час для громадсько-корисної роботи» [52].

Для членів жінрад проводилися тематичні засідання. На них розглядалися рішення партії та уряду, плани роботи; слухалися звіти жінорганізаторів; обговорювалися питання, які стосувалися роботи жінок на виробництві, їх участі в суспільно-політичних процесах, вихованні дітей та зміцненні сімейно-шлюбних відносин тощо. Лекторами виступали секретарі партійних осередків, завідувачі жіночими відділами, активістки, жінорганізатори [53, арк. 2].

Щокварталу жіночі ради проводили збори активу, на яких підбивалися підсумки виконаної роботи. Зокрема, члени жінради машинобудівного заводу «Львівсільмаш» у 1948 р. провели 7 засідань жіночого активу та 8 нарад, які стосувалися виробничих змагань, обміну досвідом кращих стахановок, політичної підготовки робітниць [26, арк. 144].

Такі заходи відбувалися на високому організаційному рівні та проходили «в обстановці виняткового піднесення» [55]. Радянська пропаганда вміло маніпулювала рівноправ'ям жінок, про яке щоразу наголошувалося.

Свідченням цього слугує проведення чисельних тематичних нарад та зібрань. У Дрогобицькій області лише в 1947 р. близько 860 тис. жінок стали учасницями 6517 зібрань [56, арк. 2], з них: загальних зібрань селянок – 3079; робітниць та службовців – 892; жінделегаток – 1651; колгоспниць – 139; біднячок та наймичок – 131; домогосподарок – 78; багатодітних матерів – 21; жіночих делегаток та жіночих рад – 58; районних зібрань активісток – 95;

загальноміських зібрань жінок – 16; семінарів та нарад голів жіночих рад – 356; обласна нарада селянок – 1 [36, арк. 3]. Республіканські наради жінок з січня 1946 р. по липень 1947 р. відвідали 63 делегатки [57, арк. 7]. Схожою була ситуація в інших областях. Лише за II квартал 1950 р. для жінок Станіславщини проведено 1790 зібрань, які відвідали понад 214 тис. осіб [58, арк. 26].

Ще одним засобом ідеологічного впливу на жінок була преса, на сторінках якої висвітлювалася діяльність жіночих структур, участь жінок в державному будівництві, розміщувалися повідомлення про виробничі змагання та інші напрямки гендерної політики радянської влади. У роки повоєнної відбудови періодичні видання відігравали важливу роль в пропагуванні партійних ідей, висвітленні підтримки державної політики в регіоні, організації боротьби проти національно-визвольного руху.

Висвітлення на сторінках газет республіканського значення жіночого напрямку роботи у західних областях УРСР створювало ілюзію підтримки радянської влади місцевими жінками. За період з 1945–1953 рр. газета «Радянська Україна» опублікувала 28 фотографій передовичок народного господарства, громадських та політичних діячок Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей, а також фото з нарад, зустрічей, екскурсій. Жінкам зазначених областей присвячено 48 статей. Зміст публікацій проходив цензуру та був переповнений радянськими ідеологемами.

Особлива увага акцентувалася на діяльності жіночих організацій, які популяризувались з метою збільшення кількості їх учасниць. Впродовж 1948–1951 рр. в республіканських газетах «Радянський селянин», «Колгоспник України», «Радянська Україна», «Колгоспне село» проблематиці жіночих рад УРСР присвячено 22 статті, з них 8 публікацій стосувалися західних областей [59, с. 259]. В обласних газетах західноукраїнського регіону «Вільна Україна» та «Радянське слово» у 1948–1953 рр. кількість статей присвячених діяльності жіночих рад становила відповідно 42 і 57 [60, с. 130]. Збільшення кількості тематичних публікацій на сторінках західноукраїнських видань свідчило про значний ідеологічний тиск на жіночу аудиторію.

Створення позитивного іміджу жіночих структур відбувалося під впливом маніпулювання прагненнями жінок якнайшвидше подолати повоєнну розруху. В пресі тенденційно зазначалося: «Жіночі ради неодноразово приймають участь у впорядкуванні міст та сіл» [61], або ж «За ініціативи жіночих рад створено фонд допомоги сім'ям загиблих у війні» [62]. Радянська пропаганда нівелювала емоціями та переживаннями жінок, частина з яких під дією примусу поповнювала лави жіночих організацій, а частина – добровільно, ставши їх членами, прагнула допомогти знедоленому населенню.

Преса обласного значення, низка районних та міських газет систематично подавали матеріали «про віковичну боротьбу населення Західної України для історичного об'єднання в єдину Українську Радянську державу» [63, с. 21].

Практично у кожній статті наголошувалося про те, що «жінка стала до активної участі в усіх галузях соціалістичного будівництва, як рівноправний громадянин нашої Батьківщини» [64]. Не раз зустрічалися заголовки статей на кшталт «Жінка – рівноправний радянський громадянин» [65].

Статті газет писалися у типовому заідеологізованому стилі. Злиденне та збідоване життя сільських жінок за польських панів змінювалося практично за одну ніч із приходом радянської влади: «Ще в 1939 р. Червона Армія визволила нас від панської Польщі, ми побачили світ, життя в повному розцвіті» [66], «Раніш нас не вважали за людей. Тепер ми вільні радянські громадяни» [67]. Неодноразово такі виступи були частиною біографії кандидаток у депутати [68]. Пропаганда мала висвітлити не лише пригноблене становище жіноцтва до приходу радянської влади, а й на конкретних прикладах сформуванню уявлення про можливість кар'єрного росту жінки, незважаючи на її соціальний стан.

Друковані матеріали повоєнного періоду були просякнуті негативним стилістичним забарвленням слів та словосполучень, зокрема: «куркуль», «буржуазний націоналіст», «німецькі окупанти», а на протиположність їм – використовувались позитивнооцінні іменники – «партія», «комунізм», «уряд», «відвага», «героїзм», «ініціативність», «незламність», «самовідданість», «ентузіазм», «рівноправність», які стимулювали піднесення духу в населення та

спонукали людей до виконання державних завдань [69, с. 95–96]. Для прикладу: «Ми, жінки західних областей України, відчуваємо свою рівноправність в громадському і політичному житті, наскільки змінилася при радянській владі наша розкріпачена жінка» [70], «В боротьбі за остаточне знищення рештків банд українсько-німецьких націоналістів голови жіночих рад і жінделегатки допомагають виловлювати в схронах бандитів» [71]. Такий мовленнєвий контраст спостерігався в усіх періодичних виданнях досліджуваного періоду.

Жіночі журнали були розраховані на різні цільові категорії читачок. Матеріали журналів «Селянка» та «Робітниця» стосувалися переважно загальних аспектів гендерної політики у СРСР. Увага акцентувалася на «щасливому» радянському дитинстві [72; 73], піклуванні партії та уряду про жінок-матерів [74–76], передового досвіду жінок-новаторів [77] тощо.

На відміну від попередників журнал «Радянська жінка» (публікувався на території УРСР з 1946 р.) був наповнений пропагандою образу щасливих радянських жінок. На сторінках журналу зустрічаються біографії жінок західних областей УРСР, життя яких «назавжди змінилося завдяки радянській владі». Написана з пропагандистських міркувань біографічна розповідь ткалі Коломийської ткацької фабрики Є. Крупко: «Пригадую жовтень 1947 року. Тоді я пішла на ткацьку фабрику на роботу. Я була впевнена, що мене приймуть, бо ж при радянській владі кожний має право на працю» [78], або ж Героя Соціалістичної праці Ф. Безуглої: «Зовні Федора Максимівна нічим не відрізняється від радянського інтелігента. Методи і характер її роботи – творчі, що ламають старе, творять нове. А вона ж селянка з діда-прадіда» [79]. Пропаганда надавала образам жінок впевненості, значущості та цінності. Всі героїні публікацій розділяли скромне походження, і як стверджувала офіційна ідеологія, всіма своїми досягненнями завдячували радянській владі.

Характерною рисою журналу «Радянська жінка» було те, що він призначався для широкої жіночої аудиторії: робітниць, селянок, домогосподарок, освітян, партійно-радянських діячок та ін. Відтворюючи радянську дійсність повоєнної доби, до читачок доносилися необхідна для

влади інформація, висвітлювалися подвиги жінок у традиційно чоловічих сферах, популяризувалася діяльність жіночих структур тощо.

Поруч із загальними матеріалами «виховного змісту» в пресі друкувалася інформація про політичну роботу серед жінок, пропагандистські заходи, традиційні сфери діяльності жінок тощо. В 1951 р. у Тернопільській обласній газеті «Вільне життя» опубліковано 63 статті присвячені жінкам, з них: 38 публікацій про досвід передових колгоспниць; 7 – стахановок підприємств; 17 – про діяльність жіночих рад; 6 – роботу жінок у культурно-освітніх закладах. До того ж, розміщено 46 кліше-портретів жінок-передовиків колгоспів, робітниць, жінок-активісток, депутаток [30, арк. 12].

Підписка жінок на періодичні видання перебувала під контролем жіночих структур. Про це йшла мова у зверненні редактора журналу «Радянська жінка» М. Луговикової до керівників обласних жінвідділів західних областей УРСР: «Тираж журналу «Радянська жінка» на 1951 рік збільшено, а ціну зменшено вдвоє – з 36 крб. до 18 крб. на рік. Просимо Вас сповістити про це жіночий актив і сприяти передплаті на журнал кожною жіночою радою» [25, арк. 105].

Через незлагодженість роботи членів жіночих організацій, їх професійну некомпетентність та несприйняття більшістю місцевих «ворожої» ідеології, значна частина жінок не виписувала періодичну пресу. Зі слів заступника політсектору Тернопільської області М. Столярчука дізнаємося про стан роботи серед жінок в Білобожницькому районі за I квартал 1952 р.: «В селі Білий Потік ні одна жінка не підписалась на газети, в селах Радидуби – 4, Черкавщина – 2. Із 35 примірників журналу «Радянська жінка» лише в трьох колгоспах виписують по одному екземпляру. Із 19 примірників «Селянки» 17 виписують жінки, серед яких жодної колгоспниці» [80, арк. 14]. Така ситуація пояснювалася ще й тим, що більшість жінок були неграмотними, не вміли читати і писати, а тому не були зацікавлені у передплаті преси.

Поряд із періодичними виданнями ідеологічний вплив на жінок здійснювався й через художню літературу. Один раз в тиждень влаштовувалися публічні читання художніх творів, зокрема В. Василевської «Коли запалає

світло» [81], «Райдуга» [82], О. Гончара «Земля гуде» [83], М. Шолохова «Вони змагались за Батьківщину» [84] та ін. Їх автори висвітлювали патріотизм та мужність радянських громадян, незламне прагнення приймати участь у будівництві радянського суспільства (спонукала атмосфера).

Твори, які виходили за межі офіційної ідеології, висвітлювали національну проблематику, гуманістичний зміст, реальне становище населення у повоєнний час заборонялися та вважалися антирадянськими [85–87].

Значну ідейно-політичну роботу здійснювали бібліотеки та хати-читальні. В 1945 р. у Львівській області налічувалося 83 бібліотеки із загальним книжковим фондом 484192 книги та 114 хат-читалень [7, арк. 49]. Із 78 тис. читачів бібліотек м. Львова в 1949 р. 58 тис. становили жінки. При бібліотеках відбувалися конференції, на яких обговорювалися твори радянських авторів: «Мати» М. Горького, «Щастя» П. Павленко, «Прапорносії» О. Гончара та ін. У сільських бібліотеках масового розповсюдження набула книга П. Ангеліної «Люди колгоспних ланів» [88, арк. 15; 54].

Подібні конференції проходили в атмосфері емоційного піднесення. Часто жінки порівнювали себе із героями сюжетів, переймали їх долі та моделі поведінки. Прикладом цього є книга Ф. Дубковецького «На шляхах до комунізму». Жінки у своїх виступах зазначали: «Чудова правдива повість про наше колгоспне життя. Жінка в колгоспі – велика сила. І це яскраво показано в книзі. Коли читаєш її, то хочеться працювати так, як Явдоха Чубань. Ми зараз вивчаємо передову агротехніку, старанно готуємося до весни, наші жінки не пошкоднують сил, щоб добре обробляти посіви» [89, арк. 81].

Пропаганда переваг радянського способу життя була основою всіх напрацювань того періоду. Жінки-активістки, лекторки й агітаторки надавали оцінку працям, не виходячи за рамки дозволеного.

Особлива увага приділялася творам Ванди Василевської – громадської діячки, письменниці, пропагандиста радянського ладу, улюбленого літератора Й. Сталіна. На сторінках однойменної повісті «Райдуга» (1942 р.) [82], за яку авторка у 1943 р. отримала Сталінську премію, жінки уособлювали чистоту та

невинність Батьківщини, самопожертву та сукупність усіх національних чеснот, які були порушені під час війни. У романі «Коли запалає світло» [81] жінка виступала центром самовідданої поведінки, наполегливої героїчної праці та берегині домашнього вогнища.

Чималий вплив на жінок справили праці письменниці Ірини Вільде – спецкора газети «Правда України», агітатора, депутата Верховної Ради УРСР. Її твори пронизані радянською ідеологією, де головні герої навчені «правильно» думати, діяти та навіть говорити. У своїх працях авторка трактує поняття «родинного щастя», відчутти яке можливо «лише за радянського ладу» («Товаришка Маня»); висвітлює ставлення жінок західних областей до тогочасної влади, що «дала і волю, і працю, і майбутнє» («Історія одного життя»); зображує образ зразкової колгоспниці, яка «самовіддано працює на благо держави» («Ольга Борисюкова») [90] та ін.

Жінки ознайолювалися із працями ідеологічних класиків, вивчали радянську історію, філософію, економіку. Обов'язковим для опрацювання був «Короткий курс історії ВКП(б)» [88, арк. 74], вивчення якого відбувалося через гуртки, семінари та конференції.

Ще однією ідеологічною складовою процесу радянзації західних областей УРСР був показ радянських кінострічок. Упродовж 1944–1945 рр. у Західній Україні працювали 477 переїзних та 200 стаціонарних кіноустановок. За перше півріччя 1945 р. у регіоні відбудовано 12 кінотеатрів, з них: по 1 в Тернополі на 500 місць, Станіславі (600 місць), Стрию, Бродах, Золочеві, Городку, Поморянах на 400 місць та 2 у Чорткові (1000 місць) [91, с. 104]. З січня по липень 1945 р. у Львівській області проведено 3974 кіносеанси та тематичних кінофестивалі, в яких взяли участь 728 тис. осіб [7, арк. 47 зв.].

До уваги жінок представлено безліч тематичних кінокартин, які були відзняті в часи війни та повоєнної відбудови: «Радуга» (1943 р.) [92], «Вона захищає Батьківщину» (1943 р.) [93], «Щедре літо» (1950 р.) [94], «Сільський лікар» (1951 р.) [95], «Доля Марини» (1953 р.) [96], «Весілля з приданим» (1953 р.) [97] та ін.

У кінофільмах воєнних років жінок зображували як натхненників чоловіків у боротьбі із ворогом, які здатні виконувати найважчу чоловічу роботу, а при потребі й замінити їх на фронті.

Акторки виконували ролі сильних та відважних жінок з чоловічими рисами характеру. Вони чудово ладили у колективі, виконували найважчу роботу та навіть не соромилися одягатися у чоловічому стилі. Рівноправне становище у суспільстві, сімейне та суспільне виховання, щастя бути матір'ю та інші складові гендерної політики виступали складовими сюжетів. Кінокартини переслідували одну і ту ж мету – створити міф про щасливе радянське життя, яке можливе лише завдяки партії та уряду.

Ідеологічна обробка населення відбувалася й через радіомовлення. Радіоточки масово встановлювали практично в усіх населених пунктах. Зокрема, в 1945 р. на Львівщині працював 31 радіовузол та 3414 радіоточок, з них у селах – 2997. За II квартал кількість радіоточок зросла на 15% [7, арк. 47].

Обласні та районні радіовузли щоразу транслювали різноманітні жіночі зібрання. Обласну нараду жінок Станіславщини у 1945 р. «транслювало місцеве радіо, а всі 630 делегатів після цього брали участь у міських та районних зборах жінок» [98, с. 314].

Тематика радіопередач для жінок розроблялась заздалегідь. З промовами виступали передові жінки народного господарства, лунали звернення політиків, зачитувалися уривки з історії партії, права та обов'язки радянських громадян. Львівське радіомовлення у 1947 р. транслювало ряд тематичних статей та доповідей для жінок, зокрема статтю бригадира Львівського заводу «Електробатерея» Кравцової – «Річний план виконано», в якій висвітлювався досвід роботи стахановок; «Мати героїня – Марія Зайкевич» – переваги «щасливого» материнства за радянської влади [99, арк. 70; 120], а також «Міжнародний жіночий день 8 березня», «Кеттельниці» [100, арк. 15; 43] та ін.

Ще одним засобом ідеологічного впливу на жінок було впровадження радянських свят, що мали нав'язати у західноукраїнському соціумі необхідні ідеологічні шаблони, популяризувати радянську систему, сформувати нові

цінності та переконання, викоринити релігійний світогляд та національну культуру й традиції [101, с. 97].

До визначеного кола офіційних свят слід віднести: День пам'яті 9 січня 1905 р. і пам'яті В. І. Леніна (22 січня), Дні Інтернаціоналу (1–2 травня), свято Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (9 травня), Дні річниці Жовтневої революції (7–8 листопада), День Конституції СРСР (5 грудня) тощо [102]. Заходи відбувалися у атмосфері емоційного піднесення та хвилювань, що слугувала основою для формування радянської ідентичності. Кожне свято супроводжувалось виробничими змаганнями жіночих бригад, перед якими часто ставили практично нереальні зобов'язання.

Споконвіків українська жінка вважалася берегинею не лише сімейного вогнища, а й звичаїв. Руйнування усталених в західноукраїнському регіоні традицій відбулося із запровадженням Міжнародного жіночого дня – 8 березня. Урочисті зібрання та концерти, багатослівні виступи керівництва були лише «лицемірним звеличенням та обдаруванням жінок один день на рік в умовах повсюдної їх експлуатації та дискримінації, ігноруванням численних потреб та проблем» [103]. У пресі за щораз з'являлися публікації приурочені жіночому дню, в яких пропагувалася думка про «обдарування» жінок рівними правами, можливістю реалізувати себе в будь-якій сфері.

Ідеологічна кампанія не обійшлася й без наочної агітації. Плакати, лозунги, портрети вождів були неодмінною атрибутикою будь-якого свята. Наприкінці 1944 р. на нафтових підприємствах міста Борислава Дрогобицької області розповсюджено близько 500 лозунгів та 300 портретів радянських вождів, а також звернень до учасників націоналістичного підпілля [104, с. 230].

На радянських плакатах зображували персонажів, які були взірцями «нової радянської людини»: робітниць, колгоспниць, громадських діячок та ін. Гасла, які найчастіше звучали: «Вступайте в ряди ДОСАРМА» [105], «Нам нужен мир» [106], «Швидко і без втрат зберемо врожай» [107], «Сталінська Конституція дала мені право обирати і бути обраною» [108], «Выберем достойных» [109], «Да здравствует 8 марта» [110] та ін.

Жінки відвідували театри, музеї, хати-читальні та інші культурно-освітні установи, які після війни практично повністю були зруйновані. Зокрема, у 1945 р. на Львівщині працювали 5 театрів та 6 музеїв. Лише впродовж травня 1945 р. у театрі опери та балету відбувся показ опер «Наймичка», «Царева наречена», «Запорожець за Дунаєм» [7, арк. 47–48]. У Тернопільській області в 1947 р. зросла кількість відвідувань жінками хат-читалень [111, арк. 207], при яких діяли чимало гуртків, зокрема: політичний, драматичний, агротехнічний, музичний тощо [112, арк. 1].

Як правило, по завершенню жіночих зібрань учасниці організовували концерти, п'єси та вистави. Так, районна нарада жінок Немирівського району Львівської області у квітні 1949 р. завершилася п'єсами «Звичайна дівчина», а в травні – «Настін санаторій» за участю місцевого жіноцтва [113, арк. 31]. Сценарії заходів та сам репертуар регламентувалися жіночими організаціями.

Таким чином, основою політики радянської системи в західних областях УРСР була масштабна ідеологічна кампанія. Влада прагнула налагодити співпрацю із місцевими жінками, які розглядалися як об'єкти ідеологічного впливу та ретранслятори основних напрямків державної політики.

Ідеологічна робота серед жінок мала свою структуру, низку заходів та працівників «ідеологічного фронту», які слідкували за політичними настроями та поведінкою місцевого жіноцтва, залучалися до всіх тематичних заходів.

Якісний склад агітаторів часто вирізнявся низьким рівнем освіченості, відсутністю професійного досвіду, культури поведінки. Політична недовіра до місцевих спонукала радянську владу заручатися підтримкою прибулих жінок переважно із східних регіонів УРСР та СРСР. Здебільшого це були партійно-радянські, господарські, медичні та освітні працівники.

До складу агітколективів входили жінки різних професій та соціальних станів. Перед кожною з них ставилися конкретні завдання. Селянки закликали повернути державну позику; колгоспниці – приєднуватись до колгоспів; робітниці наголошували на виконанні та перевиконанні виробничих норм; лікарі – на покращенні демографічної ситуації, як державного обов'язку жінки.

Основними формами ідеологічної роботи залишалися вербальні засоби впливу. Агітатори систематично проводили бесіди, семінари, лекції за задалегідь розробленим планом, що перебував на контролі органів влади.

Жінки залучалися до участі у нарадах та зібраннях різних рівнів, були учасницями численних гуртків і конференцій. Вагому роль в ідеологічній роботі серед жінок відіграли періодична преса, світлини, плакати, художня література, показ фільмів, радіомовлення, проведення концертів, походи у театри та музеї тощо.

Світоглядні переконання західноукраїнських жінок формувалися під впливом загальноприйнятих у радянському соціумі соціальних ролей, способів мислення та нав'язаних державною пропагандою моделей поведінки.

2.2. Жінки у кадровому забезпеченні партійних, державних та господарських організацій

Кадрова політика у повоєнний період виступала важливою складовою процесу радянзації Західної України, завдання якої полягало у наповненні якісним та кількісним кадровим потенціалом партійних, державних та господарських структур. Ситуація, що сталася за наслідками війни, визвольний рух ОУН та УПА, сформували своєрідну специфіку підбору та розстановки кадрів. Влада прагнула сформувати у західних областях УРСР не лише дієвий радянський актив, а й прискорити процес «другої» хвилі радянзації, тому на порядку денному залишалось гасло «кадри вирішують все».

У регіоні суттєво не вистачало працівників і кваліфікованих спеціалістів. Із 5383 вчителів Дрогобицької області, які працювали там до війни, по завершенню окупації залишилось 1800, а з лікарів та медичного персоналу відповідно 1994 та 984 [114, с. 136]. Станом на липень 1944 р. Станіславський обком укомплектовано лише на 18 %, а райкоми та міськкоми – на 25,8 % [115, с. 65]. Істотно бракувало й робітничих кадрів. У 1945 р. на підприємствах

західних областей УРСР працювали 89,2 тис. робітників, а потреба була у 700 тис. [116, с. 156].

Через надмірну емоційність та соціальну активність жінки розглядалися владою як масовий трудовий ресурс у виконанні державних завдань. В основному вони обіймали низові посади управлінських та господарських структур, керівні ж партійні ланки були для них практично недосяжними.

Основу партійного та державного апарату формували кадри з резерву, який був створений Центральним партійним комітетом у жовтні 1943 р. До керівного складу входили перевірені працівники (практично чоловіки), які були направлені здебільшого зі східних областей республіки чи СРСР [117, с. 301].

На початку лютого 1944 р. оргбюро ЦК КП(б)У видало постанову про «Відбір керівних партійних та радянських працівників для роботи в західних областях УРСР», згідно якого Харківський, Ворошиловградський, Полтавський, Сумський, Дніпропетровський, Сталінський та Запорізький обкоми партії мали відібрати та направити до Західної України 450 осіб, які б володіли певними якісними характеристиками. При чому 75% з них мали розмовляти українською мовою [118, с. 82].

До кінця 1945 р. до західних областей УРСР було направлено більше 35 тис. працівників з різних регіонів СРСР [119, с. 195]. Кадрові процеси такого характеру з одного боку сприяли відбудові вщент зруйнованого регіону, а з іншого – загострювали ситуацію між місцевим населенням та прибулими. Останні часто нехтували звичаями краю, не розмовляли українською мовою, зневажливо відносились до місцевих мешканців, їх традицій та порядків.

Питання кадрового забезпечення знайшло відображення в партійних постановах перших повоєнних років: «Про хиби в політичній роботі серед населення Західної України» (1944 р.) [120, с. 102], «Про добір і виховання кадрів з місцевого населення західних областей УРСР» (1945 р.) [115, с. 67], «Про підготовку, добір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації» (1946 р.) [121, с. 51] та ін. У них надавалися завдання щодо висування місцевих на управлінські та господарські посади,

рекомендації щодо ліквідації недоліків у роботі серед місцевого населення, очищення партійного апарату від «випадкових» людей тощо.

Робота із жінками в цьому напрямку розпочалася у квітні 1945 р. із утворенням на території західних областей УРСР жіночих структур. Сектором з роботи серед жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей надавалися вказівки та завдання обласним жіночим відділам щодо постійного контролю за підбором та висуванням кадрів на керівні партійні, державні та господарські посади. Жінвідділи періодично проводили збори жінорганізаторів міських та районних партійних органів, які стосувалися роботи із кадрами та формували кадровий резерв з числа жінок-активісток. Жіночі ради щомісяця фіксували інформацію про кількість працюючих у різних сферах діяльності, а також слідували за процесом висування місцевих мешканок на керівну роботу.

Кадрове наповнення керівного складу жіночих структур відбувалося за рахунок жінок, у яких за плечима був чималий досвід партійної роботи та «хороша репутація», яка ретельно перевірялася спочатку на місцевому рівні, а згодом затверджувалася вищим партійним керівництвом.

До складу апарату відділів з роботи серед жінок входили заввідділом та інструктори. Керівницею Львівського обласного жіночого відділу була Р. Вишемірська (з 1948 р. – М. Кіх) [122, с. 78], яка до обкому працювала заступницею голови Львівської міської ради. Посади інструкторів у 1946 р. очолили Н. Сіра (партійний досвід, якої становив 21 рік; колишній секретар Шевченківської районної ради), Ф. Пучкова (5 років досвіду партійної роботи; працювала літератором у газеті «Вільна України») та П. Прокопенко (8 років партійного досвіду; обіймала посаду жінорга Чернівецького міськкому партії). У 12 із 37 жіночих організаторів міськкомів та райкомів досвід партійної роботи становив більше 5 років [123, арк. 2–3].

За рекомендаціями місцевого керівництва очільницею Тернопільського обласного жінвідділу обрано О. Кудінову. Посади жіноргів очолила 41 жінка, 12 із них – колишні вчителі [124, с. 59]. У вчителів радянська влада вбачала освічену опору, яка «силою слова» переконувала б місцевих у перевагах

радянського ладу. До того ж освітяни володіли хорошими організаторськими здібностями, змогли б згуртувати місцевих жінок до радянських структур.

У більшості партійних обкомів західних областей УРСР повноцінне укомплектування жіночих відділів відбулося лише наприкінці 1946 р.

Подібна картина спостерігалася й у забезпеченні міських та районних жіночих структур. Жінорганізаторами в основному працювали прибулі кадри. Частина з них немала належної освіти, дехто взагалі не розмовляв українською мовою. Наприкінці 1946 р. у райкомах та міськкомах Львівської області працювало 37 завідуючих жінвідділами (28 українок, 7 росіянок, 1 полячка та 1 білоруска) та лише 3 з них із вищою освітою [123, арк. 3]. Серед керівного складу не було жодної місцевої мешканки. У 1949 р. ситуація змінилася хіба що у національному складі: 23 українки (4 місцевих), 12 росіянок (4 взагалі не знали української мови) та 2 полячки [88, арк. 1].

Подібною була ситуація й в інших областях. Розглянемо якісні характеристики голів жіночих рад Гусятинського району Тернопільської області за 1946 р. [125, арк. 104]. Серед 17 очільниць жінрад не було ні одної місцевої. Рівень освіти більшості жінок (12) був початковим, 4 взагалі були малограмотними і лише одна – із неповною середньою освітою.

На Станіславщині у 1948 р. жіночими організаторами укомплектовано 35 районів із 38 [53, арк. 63–64]. Національний склад жіноргів виглядав наступним чином: 32 українки, 2 росіянки та 1 білоруска. Більшість із них мали початкову освіту (22 осіб), із вищою не було жодної. Практично всі вони були партійними діячками, досвід роботи яких становив понад 2 роки.

Перевага надавалась відрядженим жінкам із досвідом партійної роботи. Місцеві мешканки, більша частина з яких були безпартійними, в основному призначалися на другорядні посади. Наприкінці 1945 р. жіноргами Бережанського, Чортківського, Золотниківського райкомів Тернопільської області працювали жінки, які ще з 1920-х рр. були задіяні до реалізації гендерної політики у республіці [124, с. 59]. Кандидатури на посади проходили ретельну перевірку на приналежність до національно-визвольного руху.

Радянська влада прагнула згуртувати навколо себе політично свідомих жінок, здатних виконувати вказівки та завдання, допомагати у боротьбі із «буржуазними націоналістами», залучати до цієї роботи менш активних жінок.

Не всі жінорганізатори відповідали вимогам радянських структур. В одному із звітів Болехівського райкому Станіславської області надавалася характеристика роботи районного жінорга Л. Носко: «... над собою не працює, безініціативна, організаторських здібностей немає, до роботи відноситься не сумлінно. В села за весь час своєї роботи не виїжджала, не організувала жодного делегатського інституту та жіночої ради» [16, арк. 3].

У зв'язку з посиленням тиску на націоналістичне підпілля, на початку 1947 р. майже всі міськкоми та райкоми Дрогобиччини були укомплектовані жінорганізаторами, втім закріпити їх не вдалося. Плинність кадрів обумовлювалась різними причинами, серед яких переважали професійна непридатність та небажання працювати.

Кількісний склад працівниць жіночих організацій не був сталим та часто змінювався. Впродовж 1947 р. у 13 районах Дрогобицької області спостерігаємо часту плинність кадрів, зокрема в Сколівському та Стрийському районах змінилося по 3 жінорги, в Дублянському та Нижнє-Устрицькому – по 2, в інших – по 1. Жінорганізаторів не було у Боринському районі, однак кандидатури були підібрані із числа вчителів та членів партії. Причини звільнень були різними: зміна місця проживання, стан здоров'я, сімейні обставини, невиконання професійних обов'язків, переведення на іншу посаду тощо [57, арк. 2]. Ще однією причиною звільнення було поширення «ворожої ідеології» [126, арк. 37].

Значна частина відряджених в силу певних обставин самовільно покидала посади. Дехто з жінок не витримував неприйнятого для них морально-психологічного клімату, інші залишалися під постійним «прицілом» націоналістичного підпілля, не бажали наражати на небезпеку себе та свою сім'ю. Частина не могла претендувати на кар'єрний ріст, та й не вбачала у цьому подальших перспектив.

Часто нагнітали ситуацію матеріально-побутові умови. Це зрозуміло зі слів працівниці Дрогобицького обкому партії Лаптевої: «Напевно, якщо я на днях не піду до армії, то повішуся. Катя, дуже важко тут жити. Я ходжу боса, гола, голодна та холодна» [119, с. 199]. Траплялися випадки, коли прибулі жінки не мали в що одягнутися. Із листа заввідділом газети «Вільна Україна» Я. Маркулан та працівниці «РАТАУ» М. Федорової заступнику голови Львівського облвиконкому Бойко дізнаємося про прохання отримати одяг першої необхідності: «Я прибыла из партизанского отряда, сейчас не имею никаких вещей. Хожу на работу в чужом пальто. По роду работы приходится часто бывать среди интеллигенции, и мой печальный внешний вид мешает работать. Так же дело предстоит и у Федоровой, которая прибыла на работу во Львов по командировке ЦК ЛКСМУ из Казани» [127, арк. 52].

Гостра нестача продуктів харчування, одягу та житла викликала серед прибулих кадрів паніку та відчай, прагнення повернутися до рідних домівок.

Жіночими відділами створювалися спеціальні кадрові резерви, однак діяли вони не всюди. Зі звіту жінвідділу Радехівського району Львівщини «Про стан роботи серед жінок» за 1945 р. дізнаємося, що процесу висування жінок на керівні посади не приділялося належної уваги, резерву не було та з цього питання не проводилося ніякої роботи [128, арк. 100]. У 1946 р. із 47 осіб, які перебували в кадровому резерві райкомів та міськкомів Львівської області було всього 6 жінок, серед них 1 місцева [129, арк. 2].

Така ситуація характеризувалася поширенням національно-визвольного руху в регіоні, учасники якого здійснювали напади не лише на прибулих фахівців, а й на місцевих, які симпатизували радянській владі, очолювали керівні посади державних, господарських, а подекуди й партійних структур.

Ще однією особливістю кадрової проблеми у західних областях УРСР була політична недовіра до місцевих. Про це свідчить масштабна мобілізація відряджених кадрів із інших регіонів республіки й Радянського Союзу.

На початку 1950-х рр. кількість жінок, які перебували в кадровому резерві збільшилась. Якщо в 1949 р. у кадровому резерві Станіславщини знаходилися

17 жінок, з них 6 претендували на посади секретарів та 11 – завідуючих відділами партійних райкомів [130, арк. 17], то у 1953 р. на ті ж посади претендували 334 особи [131, арк. 157].

Кадрова політика перебувала на постійному контролі влади. Жіночим структурам у численних постановах, рішеннях та наказах надходили вказівки щодо виконання питань кадрового забезпечення. Про залучення жінок до формування партійних, радянських та господарських кадрів західних областей УРСР йдеться у постанові ЦК КП(б)У від 28 квітня 1946 р. «Про заходи по поліпшенню роботи серед жінок в західній, Ізмаїльській, Закарпатській областях» [57, арк. 1–2], а також в постанові Політбюро від 19 квітня 1948 р. «Про заходи поліпшення роботи серед жінок України» [132, арк. 101].

У постановах надавалися інструкції стосовно залучення жінок до керівної роботи. Наголошувалося, що саме керівники з числа місцевого населення сприятимуть розвитку тієї чи іншої сфери діяльності, оскільки вони пристосовані до місцевих умов та знають їх специфіку. Жінки, які до війни працювали на керівних посадах мали можливість знову їх очолити. Особлива увага акцентувалася на таких сферах діяльності як охорона здоров'я, освіта, культура та торгівля.

Частина партійно-радянського керівництва розуміла необхідність налагодження взаємодії із місцевими мешканцями, адже від такої співпраці та професіоналізму регіональних управлінців залежало створення сприятливих суспільно-політичних умов у західних областях УРСР.

Питанням участі жінок у кадровому забезпеченні відводилася вагома роль. Вони популяризувалися на тематичних жіночих зібраннях, нарадах, зборах партійного активу тощо. Яскравим прикладом цього є виступ секретаря парторганізації Тернопільського обласного фінвідділу Вербицького на одному із жіночих засідань: «Наше завдання – це систематично покращувати роботу серед жінок, розвивати їх діяльність, активність, висувати на керівні посади в державних та господарських установах» [133, арк. 115].

Зрівняння жінок у правах із чоловіками не стосувалося їх участі у вирішенні важливих державних справ. Лише окремим місцевим мешканкам (громадсько активним, симпатикам влади, перевіреним на відсутність зв'язків із «ворогами народу») надавалася можливість бути членами та кандидатами у партію, керівницями комсомольських організацій, працювати службовцями тощо. Чим вищою по рангу була посада, тим менше жінок її очолювали, а особливо місцевих. Неодноразово регіональній владі надходили розпорядження вищого партійно-радянського керівництва про збільшення кількості жінок в органах державної влади, однак не завжди вони бралися до уваги.

Доступ жінок до керівних партійних посад практично був закритим. Така ситуація характеризувалася низкою причин: низьким рівнем освіченості, відсутністю професійних навичок та досвіду роботи, надмірною емоційністю, непристосованістю до роботи в специфічних умовах (військова напруженість в західноукраїнському регіоні), нагнітаючим морально-психологічним кліматом, твердістю духу, небажанням працювати тощо [134, с. 146].

До складу компартії входили здебільшого прибулі жінки (їх кількість була незначною). З'ясовано, що на Станіславщині у 1949 р. налічувалося 1803 партійних функціонерок й лише 103 із них були місцевими [130, арк. 122]. Наприкінці 1951 р. у Тернопільській області у складі партії перебували 1982 жінки [35, арк. 1]. На Дрогобиччині у 1952 р. 24,4 % жінок були членами в партію, а 28,1 % – кандидатами [135, с. 332].

Більшість відряджених партійних функціонерок, будучи етнічними українками, спілкувалися виключно російською мовою та нав'язливо пропагували неприйнятну, чужу ідеологію. Така ситуація значно напружувала відносини із місцевими мешканцями.

Неабиякої гостроти набуло питання забезпечення номенклатурних посад місцевими кадрами. Радянська влада вбачала в них ймовірних союзників українського підпілля, до того ж регіональне керівництво не бажало брати на себе відповідальність за добір кадрів з числа місцевого населення.

Кількісні показники залучення жінок до керівних посад у партійно-державному апараті спостерігаємо на прикладі Дрогобиччини. В 1946 р. номенклатурні посади міськкомів та райкомів області очолювали 1285 жінок, у тому числі 398 місцевих [136, арк. 5]. У 1948 р. їх кількість зросла до 2,5 тис., серед них 803 місцеві мешканки [56, арк. 44]. Керівні номенклатурні посади Дрогобицької області наприкінці 1940-х рр. очолювали лише 6–7,5 % жінок [137, с. 354].

В апараті Станіславського обкому партії у 1949 р. працювали 20 жінок (жодної місцевої), а керівниками відділів обкому та виконкому облради – 3 жінок (1 місцева). Траплялися поодинокі випадки, коли жінки обіймали посади перших чи других секретарів місцевих партосередків. Так, лише одна жінка очолювала посаду другого секретаря одного із райкомів партії [130, арк. 16].

У 1950 р. номенклатурні посади Львівського обкому обіймали 319 жінок, у 1951 р. – 432, а станом на перше півріччя 1953 р. їх кількість зросла до 1626, з них 450 місцевих. Із 49 жінок, які очолювали відділи міськкомів та райкомів Львівщини було лише 5 місцевих [37, арк. 36]. Місцеві жінки практично не залучалися до роботи у партійному апараті та становили 3,2 % від загальної кількості працюючих у цій сфері. Формування партійного активу відбувалося переважно із прибулих чоловіків.

Резервом партії були комсомольські організації. У 1944 р. зі Сходу республіки прибуло 4558 комсомольців, які залучалися що створення партійних та первинних комсомольських осередків на місцях [138, с. 18].

Про кількісний склад комсомольських організацій свідчать наступні статистичні дані. Близько 3 тисяч дівчат поповнили ряди комсомольських організацій Тернопільської області у 1946 р., при чому лише з липня до вересня із 988 осіб прийнятих до комсомолу – 616 дівчат (422 місцевих) [7, арк. 142]. Впродовж 1949 р. до складу комсомольських осередків Станіславщини увійшли 3106 дівчат, з них 2020 місцевих [130, арк. 122]. У комсомольських організаціях м. Тернополя в 1950 р. налічувалося 1938 жінок (місцевих 358), 50 з них очолювали керівні комсомольські посади [139, арк. 15].

Із звіту жіночого сектору західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей за 1949 р. дізнаємося про масштаби залучення західноукраїнських жінок до комсомольських організацій. Найбільша кількість первинних комсомольських організацій спостерігалась у Тернопільській області. Чисельність в них жінок коливалась від 51–55 %, незначна частина з яких були членами та кандидатами у партію [див. Таблицю 3].

Кількість місцевих жінок у керівних органах комсомолу була незначною, однак радянська пропаганда переконувала у протилежному. Із статистичного звіту «Про склад та висування секретарів первинних комсомольських організацій УРСР» за 1952 р. дізнаємося, що кандидатури місцевих мешканок не пропонувалися обкомами ЛКСМУ на посади секретарів первинних комсомольських організацій. Зокрема, на Тернопільщині зазначені посади очолювали лише 5 жінок [140, арк. 22].

Опрацьовуючи архівні матеріали, нами встановлені випадки, коли керівні комсомольські посади очолювали жінки, які родинними зв'язками були пов'язані з українськими повстанцями. Так, другим секретарем Самбірського міськкому ЛКСМУ працювала громадянка Белінська, брати якої перебували у націоналістичному підпіллі [141, арк. 9]. Такі жінки знаходилися під пильним наглядом не лише радянської влади, а й повстанців. Встановлення у регіоні тоталітарних порядків змушувало жінок будувати власні стратегії виживання, співпрацювати із владою, при цьому залишатися при своїх переконаннях та навіть одночасно бути учасницями національно-визвольного руху.

У мережі профспілкового руху жінки могли претендувати хіба що на членство в профспілках, посади інструкторів та профорганізаторів. Так, у профспілкових організаціях Станіславської області в 1950 р. працювали 728 жінок, з них лише 1 очолювала посаду голови обласної профспілки, 725 – голів фабрично-заводських комітетів та 2 жінок – голів профкомів [58, арк. 92].

Серед керівного складу ще менше було місцевих мешканок. Керівні профспілкові посади Львівщини в 1953 р. обіймали 1253 жінки, з них місцевих – 376 [37, арк. 37]. Керівницями здебільшого призначали жінок, що тривалий

час були членами партії та мали досвід роботи із жінками. Зокрема, секретарем Львівської облпрофради була Надія Сіра, яка очолювала посаду інструктора обласного жіночого відділу та мала чималий досвід партійної роботи.

Встановлено, що державні, господарські, а подекуди й партійні керівні ланки обіймали в основному прибулі жінки, місцеві ж складали основу виробничої сфери регіону. Для прикладу, в 1946 р. із 311692 жінок у віці від 18 років, які проживали у Дрогобицькій області в різних галузях промисловості, транспорту та зв'язку працювали близько 15 % [136, арк. 2]. Тоді ж у народному господарстві Станіславщини працювали 121875 жінок, з них у промисловості – 25602 жінки (26% від усіх працюючих робітників), в колгоспах – 86156 жінок (60% від усіх працюючих колгоспників) [130, арк. 19].

Аналізуючи кількісні показники залучення жінок до відбудовчих процесів стає зрозуміло, що радянська влада нещадно використовувала жіночу працю. Найбільше жінок було задіяно до відбудови сільського господарства, оскільки під примусом репресивно-каральної системи розпочалося насильницьке втягнення жінок до колгоспів.

З кожним повоєнним роком використання жіночої праці зростало, а особливо в промисловій сфері. Наприкінці 1944 р. на Львівських підприємствах працювали близько 1,5 тис. жінок, які не мали ані спеціальності, ані кваліфікації. У 1949 р. їх кількість зросла до 27 тис. Близько 500 були інженерами та техніками, понад 2 тис. – бригадирами, майстрами, контролерами і лише 6 жінок очолювали посади директорів фабрик та заводів [88, арк. 63]. В 1949 р. у промисловості Тернопільської області жінки становили 27 % працюючих, а в сільському господарстві – близько 70 % [133, арк. 122]. У сфері промисловості та транспорту м. Станіслава в 1951 р. працювали 12979 жінок [142, арк. 52], а в 1953 р. їх кількість зросла до 14 тис. [131, арк. 153].

Керівні господарські посади зазвичай також відводилися відрядженим жінкам. У Меденицькому районі Дрогобицької області в 1945 р. керівні посади промислових підприємств та сільськогосподарських установ очолювали 44 жінки, що прибули зі східних областей УРСР [38, арк. 41]. Впродовж квітня-

липня 1946 р. у м. Самборі 2 відряджених жінок призначено на посади начальника контрольно-облікового бюро при міському відділі торгівлі та керівника міського відділу громадського харчування [143, арк. 43; 45].

На підприємствах Львівської області у 1946 р. начальницями цехів та змін працювали 1848 жінок, у тому числі 620 місцевих [123, арк. 30]. У Стрийському районі Дрогобицької області в II кварталі 1946 р. із 19 жінок, які очолювали промислові підприємства лише 4 місцевих [144, арк. 4].

За сприяння жіночих організацій впродовж 1945–1951 рр. 3220 жінок очолювали керівні посади різних сфер діяльності Тернопільської області. Із них керівні партійні посади – 157 жінок; адміністративно-виконавчі – 2568 жінок; комсомольські – 180; профспілкові – 5; керівницями промислових підприємств працювали 130 жінок, головами колгоспів – 166 [145, арк. 3–4]. Місцеве жіноцтво практично не залучалося до роботи в керівних органах влади. Жодної місцевої мешканки не було в сфері охорони здоров'я.

Призначення на керівні посади здебільшого прибулих жінок, свідчить перш за все про домінування політичного чинника у кадровій політиці. Місцеві жінки через політичну недовіру, ймовірну участь у національно-визвольному русі, безпартійність та ряд інших причин здебільшого обіймали другорядні посади й не були залучені до прийняття важливих державних рішень. Прикриваючись принципом рівноправності, влада й надалі дискримінувала жінок, що позначилося на загостренні суспільно-політичних відносин у регіоні.

Особливо гостро постала проблема комплектування кадрів галузі освіти, що супроводжувалася низьким рівнем підготовки педагогічних працівників. В 1945–1946 н. р. на Львівщині не вистачало 1000 вчителів, в той же час в Станіславській області із 3767 вчителів вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 20,4 %, середню – 47,4 %, а незакінчену середню – 32,2 % [146, с. 32].

Згідно статистичних даних тільки за 1944–1945 рр. зі Сходу республіки до західних областей направлено 9866 учителів, 140 викладачів педагогічних вузів та 320 керівників народної освіти [10], а впродовж 1944–1950 рр. до сільської місцевості спрямовано близько 44 тис. учителів [147, с. 46].

У 1946 р. керівні посади народної освіти Львівщини очолили 3562 жінки (1828 місцевих) [123, арк. 32]. Висока активність прибулих учителів спостерігалася у Гримайлівському районі Тернопільської області. Станом на I квартал 1948 р. у районних закладах освіти працювали 104 вчительки, серед них лише 26 місцевих [148, арк. 11]. Багато жінок проявили себе вправними працівницями освітньої сфери. Для прикладу, директорка Гуманецької школи Щирецького району Львівської області організувала в своєму селі гурток з ліквідації неписьменності та малописьменності, добилася своєчасного ремонту школи, а також постачання палива для закладу та вчителів [123, арк. 32].

Серед учительського складу спостерігалася швидка плинність кадрів. У більшості шкіл Дрогобицької області впродовж 1950–1953 рр. педагогічні колективи були замінені на 50–100 %. Причини звільнення були різними, в основному через політичні переконання. У 1950 р. за зв'язок із ОУН підлягали звільненню – 4 педагоги, за релігійні переконання – 20, за «іншу діяльність» – 51 [114, с. 140]. Зауважимо, що вчительки виступали заручницями конфронтації між радянською владою та визвольним рухом ОУН та УПА.

Варто згадати і про жінок-науковиць. У Львівському університеті ім. І. Франка в 1946 р. працювали 182 жінки (90 місцевих), зокрема доцентами – 14 жінок, старшими викладачами – 18, викладачами – 21, асистентами – 23 жінки тощо. З числа викладачів та асистентів майже 50% жінок були місцевими [123, арк. 32]. В 1951 р. кількість місцевих мешканок у професорсько-викладацькому складі зменшилася до 82 осіб, що в основному зумовлювалась звільненнями за проведену антирадянську діяльність та зв'язки із «українськими буржуазними націоналістами» [128, арк. 20–21].

У культурно-освітній та медичній сферах Станіславської області в 1949 р. на керівних посадах працювали 863 жінки (309 місцевих). Заступницею обласного відділу освіти працювала 1 жінка, керівницями районних відділів – 5 жінок, директорами шкіл – 335 жінок (118 місцевих). Посади завідувачів районних відділів охорони здоров'я очолювали 7 жінок, лікарень та поліклінік – 40, амбулаторій та медпунктів – 134 жінки (72 місцевих).

Керівницями районних відділів культури працювали 8 жінок, районних та сільських клубів – 43 жінки (32 місцевих), хат-читалень – 16 (13 місцевих), районних та сільських бібліотек – 70 жінок, із них 26 місцевих. Посади директорів кінотеатрів очолювали 3 жінок, музеїв – 2 (1 місцева) [130, арк. 19].

Відбудова медичних закладів та забезпечення їх персоналом була однією із нагальних повоєнних проблем західноукраїнського регіону. Тільки на Станіславщині в 1949 р. не вистачало 190 лікарів, зокрема: 40 стоматологів, 24 санітарних лікарів, 23 терапевтів, 20 хірургів та 15 педіатрів [130, арк. 22–23].

В системі Львівського обласного відділу охорони здоров'я у 1951 р. працювали 1034 жінки, на керівних посадах – 55 (4 місцевих). Працівників із середньою медичною освітою налічувалося 2754 особи, з них у фельдшерсько-акушерських пунктах сільської місцевості працювали 766 жінок. Медичні працівники користувалися авторитетом серед широких мас населення, тому залучення їх до ідеологічної роботи було обов'язковим. До того ж, понад 120 лікарів області були обрані депутатами Рад різних рівнів, серед них 68 жінок [128, арк. 89].

Керівні посади медичних та культосвітніх установ очолювали здебільшого прибулі спеціалісти. Для прикладу, в Перемишлянському районі Львівської області у травні 1946 р. на посадах завідувачів лікарень та поліклінік працювали 2 жінки, медпунктів в селах – 10. Така ж ситуація спостерігалася і в дитячих садочках, керівницями яких були 4 приїжджих жінок [129, арк. 90].

Таким чином, кадрові процеси у західноукраїнському регіоні були спрямовані на суцільну радянізацію краю та в основному відбувалися шляхом залучення прибулих фахівців.

Керівництво жіночими структурами відводилося жінкам, в яких за плечима був чималий досвід партійної діяльності. Більшість новоприбулих кадрів немала належної освіти, дехто взагалі не розмовляв українською мовою.

Частина відряджених жінок в силу певних обставин самовільно покидала посади. Основними причинами їх звільнень були: зміна місця проживання, стан здоров'я, сімейні обставини, професійна непридатність. Дехто не витримував

неприйнятого морально-психологічного клімату, інші залишалися під «прицілом» підпілля ОУН та збройних формувань УПА. Часто нагнітали ситуацію матеріально-побутові умови.

Отримана рівноправність фактично стосувалася господарсько-виробничих відносин, проте аж ніяк не впливала на можливість жінок очолювати керівні партійно-державні посади. Влада хоч і прагнула сформувати міцний жіночий актив, проте перевага в кадровому забезпеченні все ж таки надавалася чоловікам. Створення ілюзії рівноправності у радянському соціумі характеризувалося залученням жінок до роботи в низових управлінських ланках, де вони не могли впливати на вирішення важливих державних питань.

Комплектування кадрів з числа місцевого жіноцтва в галузі освіти, культури, охорони здоров'я та інших сфер відбувалося повільними темпами, оскільки саме політичний чинник був вирішальним у процесі кадрового забезпечення західних областей УРСР перших повоєнних років.

Висновки до розділу 2

Основою процесу радянзації західних областей УРСР у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. була ідеологізація всіх сфер суспільного життя. У зв'язку з цим, радянська влада розглядала жінок як об'єктів ідеологічного впливу та як можливих ретрансляторів основних засад державної політики.

Ідеологічна робота серед жінок мала свою структуру, вирізнялася низкою суспільно-політичних заходів та «бійців ідеологічного фронту». Агітатори та пропагандисти були учасниками всіх тематичних дійств, слідкували за поведінкою місцевих мешканок та політичними настроями у регіоні.

Найпоширенішими формами ідеологічної «обробки» населення слугували лекції, бесіди, наради, зібрання, екскурсії тощо. Вони відбувалися за попередньо розробленим сценарієм, щоразу фіксувалися та перебували на контролі партійно-радянських органів влади.

Радянська пропаганда намагалася закріпити у свідомості жінок загальноприйняті моделі поведінки та привчити сприймати дійсність у вигідних для системи образах. Під впливом шаблонних пропагандистських заходів

планувалося знищити українські національні ідеї та традиції, позбавити національно-визвольний рух підтримки з боку жіноцтва. Така практика роботи мала сформуванню свого роду міф про переваги радянського способу життя.

Ще однією важливою складовою утвердження радянської влади в західних областях України повоєнного періоду виступала кадрова політика. Формування дієвого жіночого активу відбувалося здебільшого шляхом залучення відряджених фахівців із східних регіонів УРСР та СРСР.

Пропагована державою рівність відводила першочергове місце жінкам у господарсько-виробничих сферах діяльності, проте аж ніяк не впливала на можливість очолювати керівні партійно-державні посади, а тим більше з числа місцевих. В основному жінки посідали низові управлінські посади та не залучалися до прийняття важливих державних рішень. Ідеологічно «підковані» кадри ставали опорою влади у процесі радянзації регіону та боротьбі із українськими повстанцями.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Чаттер'є Ч. Ідеологія, гендер і пропаганда в Радянському Союзі: історичний огляд // Гендерні дослідження. 2015. С. 103–121.
2. Терещенко Ю. «Нова радянська жінка» в Україні в 1920-х рр.: ідеальний образ // Історія і географія: Збірник наукових праць. Харків, 2008. Вип. 32. С. 153–166.
3. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 56–72.
4. Андрєєв А. С. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. К., 2017. 251 с.
5. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944–1946 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 270–275.

6. Стенограмма областного совещания агитаторов, руководителей фабрично-заводских и сельских лекториев о проведение агитационно-массовой и политической работы среди сельского и городского населения, 2 июля – 29 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 278. 203 арк.
7. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о пропагандистской и агитационно-массовой работе среди женщин и другой категории населения, 1 марта – 29 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 251. 139 арк.
8. Петренко О. Під перехресним вогнем: життя і смерть радянських вчительок у повоєнній Західній Україні. URL: <http://uamoderna.com/md/petrenko-teachers> (дата звернення: 21. 05. 2019).
9. Екскурсії вчителів західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей по промислових і культурних центрах України // Радянська Україна. 1950, 26 липня. № 175. С. 2.
10. Обов'язок вчительства Західної України // Прикарпатська правда. 1945, 7 лютого. № 25. С. 1.
11. Жінки в боротьбі за побудову комунізму // Вільне життя. 1949, 8 березня. № 47. С. 2.
12. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 204. 84 арк.
13. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 242. 212 арк.
14. Отчеты, справки, докладные записки, информации райкомов партии о работе среди женщин, 1 февраля 1946 г. – 1 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 453. 200 арк.

15. Вчителька Марія Василівна Огановська // Вільне життя.1947, 3 грудня. № 236. С. 3.
16. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, 3 февраля – 24 декабря 1945 г. // Держархів Івано-Франківської області. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 339. 64 арк.
17. Петренко О. Буденність насилля: долі вчительок-східнячок у Західній Україні в післявоєнний період // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2 (37). С. 236–254.
18. Дмитренко М. Учителька. URL: <http://abetka.ukrlife.org/teacher.htm> (дата звернення: 10. 11. 2016).
19. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, проведении областного совещания председателей женских советов, 8 февраля 1947 – 15 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 595. 135 арк.
20. Протокол допиту Василя Миколайовича Кізими. URL: http://dvasela.at.ua/index/protokol_kizimi/0-32 (дата звернення: 07. 08. 2017).
21. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин, организации стахановского движения, 31 января – 26 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 690. 218 арк.
22. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об организационно-политической работе среди женщин, 28 марта 1952 г. – 15 января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2418. 171 арк.
23. Планы работы, мероприятия отдела обкома партии по работе среди женщин, 5 января – 29 мая 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1269. 121 арк.

24. Інтерв'ю із Грегорович Євгеном Андрійовичем, 1929 р. н. у с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області, записано 17. 08. 2017 р.
25. Справки, отчеты райкомов партии, предприятий, сельского хозяйства, облуправления о работе среди женщин, организации детских ясель, наличии женщин руководителей, подготовка механизаторских кадров-женщин, 23 мая – 19 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 562. 143 арк.
26. Справки, отчеты, информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, проведении женсоветов, делегатских собраний, совещаний председателей женсоветов, 10 октября – 30 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 143. 298 арк.
27. Справки и информации РК, ГК КП(б)У о работе среди женщин области, 1 января – 31 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 176. 224 арк.
28. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 206. 110 арк.
29. Информации, докладные записки РК, ГК, ОК КП(б)У о работе среди женщин, 12 января – 22 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 280. 173 арк.
30. Информации, справки райкомов партии, областных организаций в обком КП(б)У о работе среди женщин, проведение совещаний заведующих отделами по работе среди женщин райкомов партии, 1 января – 7 декабря 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2422. 103 арк.
31. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Списки председателей женсоветов, 24 января 1948 г. – 10

- января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1275. 212 арк.
32. Справки работниц отдела о политмассовой работе среди женщин, выборе делегатских собраний. Протокол собрания женоргов горкомов, райкомов партии об участии женщин в подготовке в выборам в Верховный Совет СССР, 17 марта – 20 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 323. 97 арк.
33. Сергієнко В. Лекційна пропаганда у системі антирелігійної політики радянської держави у 1950-их роках // Історична пам'ять. 2017. Вип. 37. С. 54–58.
34. Протокол I областного собрания женщин-активисток области, 28–29 мая 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 324. 131 арк.
35. Информации обкома партии в ЦК КП(б) У, отчеты и докладные записки о состоянии работы среди женщин, 20 февраля 1947 г. – 10 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 988. 125 арк.
36. Отчеты, планы ОК КП(б)У среди женщин области, 1 января – 28 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 282. 138 арк.
37. Справки, информации ОК КП(б)У о работе среди женщин, состоянии работы с научными кадрами Охматдета, о ходе выполнения постановления ЦК КПУ, о руководстве Станиславским обкомом работой среди женщин, 4 февраля – 12 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 837. 54 арк.
38. Стенограмма совещания женщин о задачах в восстановление народного хозяйства, 5–7 июля 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 6. Спр. 32. 197 арк.

39. Информации райкомов партии в обком КП(б) У об организационной и массово-политической работе среди женщин, 26 декабря 1946 г. – 29 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 29 арк.
40. Стенограмма V областного совещания женщин о задачах женщин в проведение весеннего сева и коллективизации сельского хозяйства, 24 февраля 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 771. 127 арк.
41. Характеристики и командировочные удостоверение участников республиканского совещания женщин-активисток, январь 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 256. 46 арк.
42. Слово до жінок // Прикарпатська правда. 1946, 27 січня. № 20. С. 2.
43. Жінки Закарпатської і західних областей України в Харкові // Радянська Україна. 1947, 16 січня. № 12. С. 4.
44. Стенограммы собраний актива женщин области, женщин-стахановок, отчеты, информации управления сельского хозяйства, областной библиотеки о работе детских домов, работе среди женщин колхозов, зоны деятельности МТС, 1 февраля – 13 октября 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 690. 180 арк.
45. Екскурсія в державний музей ім. Т. Г. Шевченка учасниць республіканської наради жінок-активісток західних, Закарпатської та Ізмаїльської областей України // Радянська жінка. 1947. № 1–2. С. 9.
46. Трофим'як Ю. М. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей республіки до соціалістичного будівництва (1944–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1969. 325 с.
47. Стенограмма I-го совещания женщин области о задачах женщин по восстановлению народного хозяйства и культуры в послевоенное время, 28–29 июня 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-

Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 102 арк.

48. Стенограмма областного совещания женщин о задачах женщин в выполнении плана IV пятилетки восстановления и развития народного хозяйства СССР, 25–26 июня 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 33. 84 арк.

49. Пропаганда переваг колгоспного ладу // Радянська Україна. 1947, 31 липня. № 157. С. 2.

50. Политинформации ГК, РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 203. 148 арк.

51. Стенограмма совещания женщин западных областей Украины, состоявшаяся у секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущова Н.С., 12 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4579. 44 арк.

52. Прием Секретарем ЦК КП(б)У тов. М. С. Хрущовим і Головою Ради Міністрів УРСР тов. Д. С. Коротченком учасниць наради по роботі серед жінок у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях України // Радянська Україна. 1949, 27 березня. № 72. С. 1.

53. Информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 февраля 1948 – 3 января 1949 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 800. 147 арк.

54. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, итогах проведения семинаров, работе детских яслей, и др., 8 января – 26 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 139. 298 арк.

55. Республіканська нарада передовиків сільського господарства // Радянська Україна. 1947, 5 січня. № 4. С. 10.

56. Інформації, справки, плани работ РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе женотделов, 1 января – 18 ноября 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 276. 53 арк.
57. Справка ОК КП(б)У о работе среди женщин // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 257. 26 арк.
58. Отчеты, справка, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 марта 1950 г. – 17 января 1951 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1176. 147 арк.
59. Постика І. Україномовна преса республіканського значення про діяльність жіночих рад в Україні (1948–1951 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 39. С. 258–261.
60. Постика І. Діяльність жіночих організацій на сторінках газет Західної України (1948–1953 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 82. С. 129–133.
61. Жіноча рада в колгоспі // Радянська Україна. 1951, 12 серпня. № 189. С. 3.
62. Жіночі ради // Радянська Україна. 1945, 1 червня. № 107. С. 3.
63. Mitsuyoshi Y. Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2006. Vol. 54 (1). P. 20–36.
64. Про Міжнародний жіночий день – 8 березня // Вільне життя. 1948, 7 березня. № 48. С. 1.
65. Жінка – рівноправний радянський громадянин // Прикарпатська правда. 1946, 6 лютого. № 25. С. 8.
66. Дебати на доповідь про завдання жінок області у відбудові народного господарства і культури в післявоєнний час // Прикарпатська правда. 1945, 3 липня. № 127. С. 3.
67. Трудяща жінка – активний борець за виконання п'ятирічки // Прикарпатська правда. 1946, 15 червня. № 118. С. 3.

68. Кандидати у депутати до Верховної ради УРСР // Прикарпатська правда. 1947, 12 січня. № 9. С. 5.
69. Коць Т. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30-50-х років ХХ ст. // Культура слова. 2015. Вип. 82. С. 93–102.
70. Сини мої захищають Батьківщину // Вільне життя. 1945, 25 лютого. С. 2.
71. Передових жінок – до жіночих рад // Прикарпатська правда. 1946, 12 березня. № 52. С. 1.
72. Слово в захисту дітей // Крестьянка. 1950. № 5. С. 2.
73. Забота о детях // Работница. 1945. № 1. С. 9.
74. Материнская забота // Крестьянка. 1945. № 12. С. 2–3.
75. Советская женщина-мать // Крестьянка. 1946. № 8. С. 1.
76. Материнская слава // Крестьянка. 1947. № 2. С. 11.
77. Новаторы // Работница. 1946. № 9. С. 12–13.
78. На Коломийській ткацькій фабриці (Станіславська область) // Радянська жінка. 1949. № 9. С. 8.
79. Шлях до зірки // Радянська жінка. 1950. № 8. С. 10.
80. Информации горкома, райкомов партии в обком КПУ об работе среди женщин. Тернопольской горком – Гусятинский райком, 2 февраля 1952 г. – 14 января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2415. 156 арк.
81. Василевская В. Когда загорится свет. М., 1955. 302 с.
82. Василевська В. Райдуга. Просто любов. К., 1974. 197 с.
83. Гончар О. Земля гуде. К., 1979. 150 с.
84. Шолохов М. Они сражались за родину. М., 1983. 208 с.
85. Смілянський Л. Софія // Українська література. 1944. Вип. 1. С. 10–84.
86. Чередниченко В. Я – щаслива Валентина // Вітчизна. 1946. Вип. 2. С. 110–127.
87. Яновський Ю. Мир. К., 1956. 299 с.
88. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, привлечении женщин к руководящей работе, подготовке к проведению выборов

в местные Советы депутатов трудящихся, февраль – декабрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 461. 78 арк.

89. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины об организационно-политической и культурно-просветительной работе среди женщин. Лановецкий – Пробежнянский райкомы, 2 апреля 1952 г.–11 февраля 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2417. 142 арк.

90. Вільде І. Оповідання та повісті. Окрушини. Твори в 5 томах. К., 1987. Том 5. 389 с.

91. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 101–107.

92. «Радуга» (1943) [Відеозапис] / [реж. М. Донський]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BZGBk1bWjqY> (дата звернення: 28. 07. 2016).

93. «Она защищает Родину» (1943) [Відеозапис] / [реж. Ф. Ермлер]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xNaXoM1nc0M> (дата звернення: 28. 05. 2017).

94. «Щедрое лето» (1950) [Відеозапис] / [реж. Б. Барнет]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rAelmmzI5X8> (дата звернення: 23. 03. 2018).

95. «Сельский врач» (1951) [Відеозапис] / [реж. С. Герасимов]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=iOozlYt_GDw (дата звернення: 11. 09. 2018).

96. «Судьба Марины» (1953) [Відеозапис] / [реж. І. Шмарук, В. Івченко]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_zrUIWqiOos (дата звернення: 07. 10. 2018).

97. «Свадьба с приданым» (1953) [Відеозапис] / [реж. М. Левін]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OxWrYTb2_po (дата звернення: 13. 05. 2019).

98. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія:

Історичні нариси / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.

99. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, бесіди і нариси, 1 – 31 жовтня 1947 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний

комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 42. 183 арк.

100. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, нариси, кореспонденції, 2 – 31 березня 1953 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 233. 204 арк.

101. Тарапон О. Державні свята в Україні 1920–1930-х рр. як засіб формування радянських політичних цінностей // Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 15. С. 96–102.

102. Гаєвська Т. Державні радянські свята: історико-культурологічний аспект // Культурологічна думка. 2013. № 6. С. 153–159.

103. Кісь О. Украдене свято: історичні трансформації смислу 8 березня. URL: <https://dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznaya-.html> (дата звернення: 20. 06. 2018).

104. Попп Р. Ідеологічний вплив на населення Дрогобицької області (1944–1945 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2015. Спецвипуск 2. С. 227–235.

105. Вступайте в ряди ДОСАРМА // Вільне життя. 1949, 12 червня. № 115. С. 1.

106. Нам нужен мир // Вільне життя. 1951, 12 вересня. № 181. С. 2.

107. Швидко і без втрат збережемо врожай // Прикарпатська правда. 1946, 2 липня. № 130. С. 5.

108. Сталінська Конституція дала мені право обирати та бути обраною // Прикарпатська правда. 1946, 4 грудня. № 139. С. 1.

109. Выберем достойных // Крестьянка. 1947. № 11. С. 1.

110. Да здравствует 8 марта // Работница. 1944. № 3. С. 1.

111. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б) У об политико-воспитательной и культурно-просветительной работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 14 января 1947 г. – 2 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 990. 208 арк.

112. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Велико-Дедеркальский – Гусятинский райкомы, 1 февраля – 31 декабря 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1571. 118 арк.
113. Информации, отчеты сведения райкомов партии Облно, Облфинотдела в обком партии о работе среди женщин, выплате госпособий многодетным и одиноким матерям, характеристики женщин передовиков производства и др., 1 мая – 10 июля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 142. 171 арк.
114. Попп Р. Кадрове забезпечення в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.) // Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2014. Випуск 34. Історія. С. 134–146.
115. Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944–1946 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2011. Вип. 45. С. 62–69.
116. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери Західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці. 2001. 257 с.
117. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості // Сторінки воєнної історії України. Збірник наук. Статей. 2009. Вип. 12. С. 299–312.
118. Стародубець Г. Кадрова політика радянської влади як засаднича детермінанта трансформаційних соціальних процесів у західноукраїнському регіоні в повоєнний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія «Історія». 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 81–86.

119. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2002. Вип. 37. С. 190–204.
120. Івасюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К.: Вид-во АН УРСР, 1962. 316 с.
121. Стародубець Г. Проблема легітимізації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944 – 1946 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2013. Вип. 20. С. 49–53.
122. Кіх М. Краю мій возз'єднаний. Львів: Каменяр, 1979. 83 с.
123. Отчет обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин за 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 459. 40 арк.
124. Трофим'як Ю. М. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей республіки до соціалістичного будівництва (1944–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1969. 325 с.
125. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин, организации социалистического соревнования, ликвидации неграмотности, 14 марта – 30 декабря 1946 г. Великие Борки – Зборов // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 689. 226 арк.
126. Списки, отчеты, РК, ГК КП(б)У о выдвижение женщин на руководящую работу, 20 июля – 1 августа 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 210. 38 арк.
127. Матеріали по питанням розвитку промисловості, адміністративним та ін., жовтень–листопад 1944 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–221 («Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 2. Спр. 12. 155 арк.
128. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, списки женсоветов, планы работы женских советов, 5 июня – 31

декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 155 арк.

129. Информации, справки райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, 4 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 493. 244 арк.

130. Отчеты, справка, докладная записка, информации в ЦК КП(б)У о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин, проведении актива и другим вопросам, 8 февраля 1949 – 4 февраля 1950 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 159 арк.

131. Справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины об обсуждении и изучении решений сентябрьского пленума ЦК КПСС по вопросам сельского хозяйства. Отчет обкома партии о работе среди женщин в 1953 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1681. 192 арк.

132. Отчеты, планы и информации РК, ГК, ОК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, январь – декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 279. 225 арк.

133. Протоколы женских собраний на предприятиях и в учреждениях за 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 175. 161 арк.

134. Стародубець Г. Партийна номенклатура Волинської області в 1944–1945 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип. XXXIII. С. 144–148.

135. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.

136. Справки ОК КП(б)У о работе среди женщин, направление в ЦК КП(б)У, 16 марта – 12 апреля 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 199. 49 арк.
137. Попп Р. Номенклатура Дрогобицької області в перші повоєнні роки (1944–1950) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17–18. С. 349–357.
138. Кондратюк К. К., Леськів М. М. Україна: західні землі: 1944–1953 рр. Львів, 2011. 104 с.
139. Планы работ, отчеты, справки, информации горкома партии о работе среди женщин, 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 210. 68 арк.
140. Статистические отчеты о численном составе и движении комсомольских и пионерских организаций Украины, 20 февраля – 10 декабря 1952 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 2017. 102 арк.
141. Вопросы работы комсомольских организаций и работы среди молодежи, 16 февраля – 31 декабря 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 5353. 457 арк.
142. Отчеты, справки, информации, доклад в ЦК КП(б) Украины об руководстве обкомом партии работой отделов по работе среди женщин, о приеме женщин в партию, подготовке механизаторских кадров из числа женщин, 18 апреля 1951 г. – 30 января 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1357. 149 арк.
143. Справки, отчеты и докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин о награждении многодетных матерей, 1 января – 19 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 198. 55 арк.

144. Докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 января 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 252. 177 арк.
145. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Подволочиский – Скала-Подольский райкомы, 25 января 1950 г. – 4 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1949. 186 арк.
146. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 29–42.
147. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР. 1990. 58 с.
148. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Грымайловский – Зборовский райкомы, 31 января 1948 г. – 3 января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1273. 164 арк.

РОЗДІЛ 3

УЧАСТЬ ЖІНОК У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ

3.1. Формування радянських організаційних структур

Ситуація, що склалася за наслідками війни в західноукраїнському регіоні носила складний та неоднозначний характер. Повоєнна розруха, масштабні людські втрати, значні матеріальні збитки позначилися на всіх сферах життя. Відновлення радянського режиму характеризувалося встановленням тотального контролю, насадженням «єдиновірної» моделі побудови суспільства, репресіями, а також несприйняттям місцевими мешканцями нової влади. Усі ці чинники безумовно вплинули на суспільно-політичні трансформації у краї.

Витоки політики радянської системи щодо жінок сягали ще 1920-х рр., тому продовжуючи цей досвід, при ЦК КП(б) У з січня 1945 р. почав діяти сектор з роботи серед жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей, очолюваний Т. Агашковою [1, с. 155]. Завдання цього підрозділу полягали у координації жіночого напрямку роботи в західних областях, проведенні ідеологічних заходів серед керівниць жінвідділів, наданні вказівок та інструкцій щодо подальшої діяльності жіночих структур [2, с. 97].

5 квітня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У видало постанову «Про роботу серед жінок західних областей України» [3, арк. 1–4], що поклала початок інтеграції західноукраїнських жінок до радянського соціуму.

Згідно цієї постанови в західних областях УРСР розпочалося формування жіночих структур, які шляхом ідеологічної роботи мали залучати жіноцтво до «соціалістичних» перетворень у краї. Проголошувався принцип рівноправності, за яким жінкам надавалася можливість втілювати свої професійні амбіції у різних сферах діяльності, які раніше вважалися виключно «чоловічими».

Втілення гендерної програми розпочалося із створення при обласних (зокрема Дрогобицькому, Львівському, Станіславському та Тернопільському),

міських та районних партійних осередках відділів з роботи серед жінок. Це були свого роду радянські управлінські підрозділи, завдання яких полягали у контролі за діяльністю жіночих об'єднань на місцях, підборі кадрів, обліку кількісних та якісних характеристик делегаток, членів партії, депутаток тощо.

Жіночі відділи працювали за планом, який складався щоквартально та затверджувався обласним партійним бюро. Розроблялася низка заходів на кожен місяць, виконання яких покладалося на жіночих організаторів.

Кожен інструктор відділу планував роботу в прикріплених за ним районах. Для прикладу, інструктор жінвідділу Львівського обкому партії Н. Сіра була закріплена за Золочівським, Винниківським, Заболотцівським, Краснянським, Бродівським, Поморянським, Перемишлянським, Бібрським, Олеським, Залізничним та Глинянським районами [4, арк. 5].

Згідно плану жінвідділів інструктори проводили роботу серед жінок за певними напрямками діяльності. Так, за інструкторкою Львівського обласного жіночого відділу Н. Сірою закріплювалася промислова сфера та профспілкові організації, а за І. Москаль – дитячі установи та культосвітні заклади [5, арк. 2].

Обласні жіночі відділи направляли інструкторів у райони для створення жіночих рад та делегатських зборів [6, арк. 63]. Велика кількість районів, закріплених за одним інструктором не надавала можливості налагодити оперативне керівництво жіноцями на рівні міста-району.

Організація жіночих рад та делегатських зборів була вкрай важливою, оскільки ці структури були ідейними та практичними помічниками жінвідділів у роботі серед селянок та робітниць. Оскільки, робітничий клас в західних областях УРСР тільки формувався, а селянство залучалося до колгоспної організації праці, вони були своєрідними провідниками партії із жінками, які не сприймали радянської влади, вважали її чужою та ворожою.

В одному із Положень про жіночі делегатські збори зазначалася мета їх створення: «... згуртувати навколо партії, Рад, профспілок відсталі прошарки робітниць і селянок, залучати їх до кола суспільних, виробничих, професійних і партійних інтересів, навчати вести певну практичну роботу по радянському,

партійному, професійному будівництву та зробити робітницю і селянку активним членом партії, працівником в усіх громадських і державних органах» [7]. Згодом до їх складу почали залучати соціально активних жінок, які б змогли згуртовувати населення довкола партійних ідей та користувалися авторитетом серед місцевої влади.

Завдання делегатських зборів полягало у вихованні політично освічених жінок. Функції делегатських зборів не змінилися з моменту фактичного їх утворення (1920-ті рр.) та дублювалися на всій території УРСР. На делегатських зборах заслуховувались лекції та доповіді, обиралися жіночі ради. Делегатки здійснювали читання преси, обговорювали постанови партії та уряду, допомагали у роботі сільським радам, колгоспам, дбали про впорядкування сіл, піклувалися про дітей-сиріт тощо [8].

Посада делегаток була виборною. Вони обиралися на підприємствах, заводах та інших установах містечок та районних центрів. У великих містах, де таких установ було багато, об'єднувалися в делегатські зібрання одного відомства, керівництво за яким здійснювала парторганізація даного відомства.

Делегатські зібрання утворювалися переважно на великих підприємствах та установах, де кількість делегаток становила не менше 15–20 осіб. Делегатки обиралися відкритим голосуванням на загальних зборах жінок – одна делегатка від 8–10 осіб. Зокрема, до кінця 1945 р. такі збори діяли при нафтоперегінному заводі, конторі буріння газу, шахті «Озокерит» м. Дрогобича; на Стрийському склозаводі, паровозоремонтному заводі, залізничному вузлі та ін. [9, арк. 37].

Делегатки невеликих підприємств входили до складу загальноміських та сільських делегатських зборів. Збірні зібрання не виправдовували себе, тому при невеликих установах створювалися лише жіночі ради із 5–7 осіб, які підпорядковувалися партійній чи профспілковій організації конкретних структур [9, арк. 39].

Делегатські збори слугували своєю «школою практичної підготовки до громадсько-політичної роботи». До їх складу обиралися жінки, які були членами партії, комсомольських організацій, громадсько-політичними діячками

[10, арк. 35]. Такий склад був не випадковим. Політично грамотних жінок влада цілеспрямовано залучала до роботи в зібраннях, аби ті могли згуртувати навколо партії широкі маси населення.

Створення делегатських зборів у західноукраїнських областях (як і інших радянських структур), а особливо у селах, на початковому етапі розвитку так званого жіночого руху, відбувалося повільними темпами. Така ситуація пояснювалася військово-політичною ситуацією в регіоні та практично повною відсутністю соціальної опори влади з боку місцевих мешканців. Так, у Тернопільській області наприкінці травня 1945 р. делегатські збори діяли лише при 186 із 386 сільських радах, а в Бережанському, Збаразькому та Новосільському районах не було жодного делегатського зібрання [10, арк. 17].

Ще одним різновидом жіночих структур радянського зразка були жіночі ради. Вони створювались на підприємствах, фабриках, в колгоспах, при домоуправліннях та інших установах міст та сіл. Жіночі ради слугували своєрідними «помічниками» партійних організацій та займалися політичним вихованням жіноцтва.

Завдання жінрад полягали у залученні жінок до громадської діяльності, створенні «здорового» мікроклімату в колективі та сім'ї, наданні допомоги у вирішенні багатьох повоєнних проблем [11, с. 16]. Жіночі ради проводили агітаційно-пропагандистську роботу серед працюючих жінок, роз'яснювали рішення партії та уряду, брали участь у діяльності комісій партійно-державного контролю та інших громадських організацій. У радянському соціумі жіночим радам відводилася особлива роль, оскільки їх діяльність направлялась на оптимізацію професійної підготовки жінок, збільшення обсягу виробничої продукції, виховання зразкових працівників [12, с. 59].

Діяльність жіночих рад не була самовільною і контролювалася з боку відділів з роботи серед жінок та інших партійно-радянських структур. Жінради співпрацювали із комісіями Рад депутатів трудящих, комсомольськими, профспілковими та громадськими організаціями.

За своєю суттю жіночі ради – виборні громадські організації, до складу яких входило більше 50 жінок. Якщо ж їх кількість була меншою, призначався жіночий організатор. Жінради обиралися відкритим голосуванням на загальних зборах жінок у кількості 5–15 осіб терміном на один рік. До керівного складу рад входили голова, заступник та секретар. Інші члени ради керували секціями, склад яких підбирався із числа жінок-активісток.

На великих підприємствах, організаціях та установах, де жінки становили більшість працівників функціонували жіночі сектори або жіночі організатори. Для керівництва та контролю за діяльністю жіночих об'єднань на місцевому рівні створювалися такі ж організації при партійних комітетах виробничих управлінь, районних та міських партійних осередках, що обиралися на конференціях, зборах активу, нарадах жінок [13, с. 6].

При жіночих радах функціонували безліч секції, зокрема: шкільна, культурна, сільськогосподарська, санітарна, земельна, секція загального харчування, кооперативна та ін. Шкільна секція допомагала у проведенні ремонту в школах та дитячих садочках, у роботі із ліквідації неписьменності та малописьменності. Секція загального харчування контролювала роботу закладів громадського харчування. Санітарна – здійснювала санітарний нагляд за культурно-побутовими та виробничими установами, інформувала жінок про профілактику боротьби із різноманітними захворюваннями [14, арк. 14–15]. Сільськогосподарська секція сприяла організації супряжних та ініціативних груп, пропагувала досвід передовиків колгоспного виробництва. Виробнича секція допомагала жінкам здобувати нові професії, займалася залученням до виробничої діяльності, переймала обов'язки організації виробничих змагань. Культосвітня секція мобілізувала жінок до відбудови клубів та бібліотек, хат-читалень. Секція охорони здоров'я допомагала в організації дитячих ясел та садочків, колгоспних пологових будинків; в зборі коштів на оздоровлення дітей-сиріт; відбудові лікарень та оздоровчих закладів. Побутова секція займалася організацією закладів громадського користування, покращенням умов праці працюючих жінок, забезпечення їх житлом [15, арк. 125–126].

Кількість секцій та зайнятих в них жінок щоразу зростала. В 1945 р. у Дрогобицькій області діяли 2703 секції, учасницями яких було майже 10700 жінок. У 1946 р. їх кількість збільшилась до 3634, з них сільськогосподарських – 682, промислових – 21, культурно-побутових – 716, шкільних – 758, санітарних – 662, кооперативних – 778; до їх складу увійшло близько 12 тис. делегаток [9, арк. 4]. У 1948 р. кількість жінок, зайнятих у різноманітних секціях становила понад 17 тис. осіб, а самих секцій – 3870 [16, арк. 3].

19 квітня 1948 р. Політбюро ЦК КП(б)У видало постанову «Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні» [17, арк. 101], у якій йшла мова про ліквідацію недоліків в організації роботи серед жінок західних областей УРСР у найкоротші терміни. Передбачалося впродовж місяця укомплектувати всі жіночі структури, де ще не було жіноргів та інструкторів жіночих відділів. При партійних організаціях утворювалися інститути позаштатних інструкторів. Вони працювали поруч із штатними працівниками й ознайомлювали жінок із завданнями партії та уряду в сферах політичного та господарського життя.

У 1949 р. позаштатними інструкторами на Станіславщині працювали 180 жінок [18, арк. 114], а в міських та районних партійних осередках Львівської області – 259 жінок. Вони координували діяльність жіночих рад, контролювали їх роботу. Для прикладу, позаштатний інструктор А. Гірко закріплена за с. Оріхівчик Підкамінського району, де за її наставництва жіноча рада організувала ініціативну групу, а та зі свого боку – колгосп [5, арк. 3].

На партійних та виробничих засіданнях щоразу відбувалося звітування про роботу з жінками західних областей, надавалися вказівки щодо її покращення. Система контролю за діяльністю жіночих організацій набирала значних обертів, тому проведення різноманітних заходів лише посилювали ідеологічний тиск на місцеве жіноцтво.

У своїй діяльності жіночі структури опиралися на зміст партійних та урядових розпоряджень, постанов та наказів. Для активізації роботи серед жінок західноукраїнського регіону центральними партійними органами влади прийнято низку постанов: «Про роботу серед жінок в західних областях

України» (5.04.1945 р.) [3, арк. 1–4], «Про заходи з покращення роботи серед жінок в західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» (28.04.1946 р.) [19, арк. 1–2], «Про заходи поліпшення роботи серед жінок на Україні» (19.04.1948 р.) [17, арк. 101]. Партиїні органи на місцевому рівні систематично надавали вказівки щодо роботи із жінками: рішення бюро Станіславського обкому партії «Про роботу серед жінок» (20.04.1945 р.) [3, арк. 14–16], постанова Дрогобицького обкому партії «Про покращення політичної роботи серед жінок та висування їх на керівні посади» (20.04.1948 р.) [17, арк. 99–101].

Жіночому напрямку роботи влада надавала особливого значення, тому жіночі організації працювали за планом, який затверджувався вищим партійно-радянським керівництвом, містив певну тематику, кількість та періодичність проведених заходів. Згідно плану роботи Львівського обласного жіночого відділу за I квартал 1947 р. передбачалося покращити проведення ідеологічної роботи серед жінок; залучати їх до виробничого навчання, отримання масових кваліфікацій; здійснювати контроль за діяльністю жіночих рад; проводити систематичні засідання із жінорганізаторами [20, арк. 223–224].

Обласні відділи з роботи серед жінок надавали жіночим радам інструкції, якими вони керувалися у своїй роботі. В селах жінради мали залучати жінок до організації земельних громад, ініціативних та супряжних груп, створення колгоспів, популяризувати діяльність передовиків сільського господарства, а особливо досягнення жінок-механізаторів. Вони займалися вербуванням жінок до відбудовчих процесів, участі в гуртках самодіяльності та громадських організаціях. Іншими напрямками їх діяльності були допомога самотнім та багатодітним матерям, дітям-сиротам; ліквідація неписьменності та малописьменності; створення мережі дитячих та оздоровчих закладів; залучення жінок до участі у виборах [21, арк. 15–16]. Так, у 1945 р. «в с. Хотинь Калуського району Станіславської області голова жіночої ради Зелінська організувала жінок на будівництво нової школи. У м. Яремче жінделегатка Колодіна Явдоха організувала жінок на ремонт доріг та дитячого садку»

[22, арк. 6; 17]. Незважаючи на постійний контроль з боку держави, жіночі ради приймали участь у вирішенні багатьох нагальних повоєнних проблем.

В одному із звітів Дрогобицького обласного жінвідділу зазначалося: «Делегатські збори та жіночі ради відігравали роль масової школи політичного виховання жінок та були ядром їх залучення до активної участі у суспільно-політичному житті краю» [23, арк. 1]. Вони виступали провідниками партії у поширенні офіційної ідеології серед широких мас населення, хоча на перший погляд справляли враження демократичних жіночих підрозділів.

Про масштаби створення жіночих структур та кількість у них жінок дізнаємося із інформаційних записок та звітів обласних жінвідділів. На Станіславщині в 1945 р. організовано 691 жіночу раду та обрано 9685 делегаток [3, арк. 1]; у 1948 р. в області діяли 880 жіночих рад, до складу яких увійшли 16846 жінок [24, арк. 1]. У Дрогобицькій області ситуація була схожою. Якщо в 1946 р. нараховувалось 885 жіночих рад та 16400 делегаток [25, арк. 4] і 686 делегатських зібрань [26, арк. 39], то в 1948 р. відповідно – 985, 21200 та 5880 [16, арк. 3].

Ще одним напрямком радянської західних областей України було виховання молоді у дусі партійної ідеології. Створенню комсомольських організацій відводилась особлива роль. Вони виступали носіями ідеологічних засад серед місцевих юнаків та дівчат. Партійно-радянське керівництво розуміло, що саме західноукраїнська молодь становила основу збройних формувань УПА та підпілля ОУН. Влада розгорнула масштабну кампанію по залученню молоді до складу комсомолу, оскільки вбачала у комсомольцях перспективний кадровий резерв, вихований у дусі «нових громадян». Недаремно середній вік жінок-лідерів ВЛКСМ становив 23 роки [27].

Формування комсомольських організацій відбувалося на кожному підприємстві, установі, культурно-освітньому закладі, а особливо у селах. Структура комсомольських осередків була сформована у 1944 р. та складалася із 8 обкомів, 22 міськкомів та 234 райкомів. На початку 1945 р. в Тернопільській області діяло лише 70 комсомольських організацій, основу яких становила

прибула молодь [28, с. 227]. В інших областях ситуація була схожою. У 1946 р. із 639 сіл Станіславщини комсомольські організації функціонували лише в 283 [29, с. 39]. Місцева молодь не бажала вступати до складу комсомолу, що не принесло в перші повоєнні роки бажаних для влади результатів.

Про кількісний склад комсомольських організацій дізнаємося із низки статистичних звітів жіночих відділів. Так, у Журавнівському районі Дрогобицької області до складу ЛКСМУ в 1944 р. прийнято 4 місцевих жінок, у 1945 р. – 30, а в 1946 р. – 34. В основному, це були жінки-активістки, делегатки, члени жіночих рад і секцій [30, арк. 3]. В 1945 р. на Станіславщині до складу комсомолу входили 2935 жінок, 572 з них очолювали керівні посади, 4 працювали секретарями райкомів ЛКСМУ та 85 – секретарями первинних комсомольських організацій [22, арк. 60–61]. До складу Дрогобицької міської комсомольської організації у 1947 р. входили 1056 осіб, з них 493 жінок (230 місцевих). Керівні комсомольські посади очолювали 14 жінок, серед них 3 місцевих – 2 учителів та вихователька дитячого будинку [31, арк. 27].

До кінця червня 1952 р. у західних областях УРСР діяли 63665 первинних комсомольських організацій. В порівнянні з 1951 р. їх кількість зросла на 2203 (найбільше у Тернопільській та Дрогобицькій областях). У 1952 р. посади перших секретарів міськкомів та райкомів комсомолу Тернопільщини очолювали 13,5 % жіночої молоді [32, арк. 72]. Більшість «комсоргів» були неосвіченими, значна частина комсомольських осередків – слабо організовані, а кількість в них місцевого населення була незначною.

Значний вплив на жіноцтво регіону здійснювали профспілкові організації. Завдання профспілок в певній мірі співпадали із завданнями жіночих відділів. Профспілкові організації мали гуртувати широкі маси жінок навколо партії, а жінвідділи – посилювати ідеологічний вплив. Профспілки були помічниками жіночих структур у роботі з різними соціальними станами жінок та переслідували одну мету – виховання із місцевих мешканок «нових радянських людей», які б невтомно працювали на благо партії та держави.

Робота із жінками у профспілкових організаціях здійснювалася жіночими організаторами, які входили до складу фабрично-заводських місцевих комітетів та виконували обов'язки профорганізаторів [33, с. 113]. Останні проводили серед працівників агітаційно-пропагандистську роботу, залучали жінок до виконання на перевиконання виробничих планів, державної позики тощо [34].

Низовими осередками профспілок були фабрично-заводські комітети (ФЗК), завдання яких полягали у підвищенні кваліфікації та отриманні нових професій робітницями, контролі за трудовою дисципліною, проведенням культурно-просвітницької роботи серед жінок [35, с. 73]

Членство у профспілках було обов'язковим. Таким способом влада прагнула залучити до участі в них усіх працюючих жінок, що дало б змогу контролювати їх діяльність не лише під час робочого процесу, а організувати дозвілля та приватне життя.

В II кварталі 1950 р. у державних установах Тернопільщини працювало 1784 жінки, з них 1544 були членами профспілок та становили майже 87 % зайнятих у цих організаціях. Весь шкільний жіночий колектив Тернополя входив до складу профспілок. Із 192 жінок, які працювали в початкових і середніх школах міста, всі були членами профспілкових організацій [36, арк. 172; 344]. Станом на 1 січня 1951 р. на Тернопільщині налічувалося близько 60 тис. членів профспілок, що становили 95% від усіх працюючих [37, арк. 85].

Опрацьовуючи архівні джерела, неодноразово зустрічається інформація про участь жінок у добровільних товариствах, які на благодійних засадах мали б допомагати вразливим категоріям населення й у такий спосіб забезпечити радянській владі позитивний імідж у регіоні та залучити якомога більше безпартійних жінок до будівництва радянського суспільства.

Серед архівних матеріалів найчастіше зустрічаються дані про участь жінок у Тсоавіахімі та МОДРі. Мета створення Товариства сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву (Тсоавіахім) полягала у військово-патріотичному вихованні молоді. Основне ж завдання Міжнародної організації допомоги борцям революції (МОДР) полягало у наданні допомоги іноземним

біженцям (здебільшого комуністам), які через свої політичні переконання змушенні шукати притулку на території СРСР [38, с. 106]. Жінки, які входили до складу МОДРу займалися збором коштів для біженців, висвітлювали «важке» становище прихильників комунізму в капіталістичних країнах тощо.

У свою чергу, саме ж населення західних областей УРСР потерпало від репресивних дій з боку радянської влади, яка в образі МОДРу вправно захищала інтереси громадян, які начебто порушувалися в країнах Заходу.

Партійні та державні діячки, жінорганізатори, активістки систематично проводили роботу із залучення жінок до членства в організації. Так, голова МОДРу Підволочиського району Тернопільської області М. Светцова у 1945 р. шляхом пропагандистської діяльності залучила до організації близько 600 жінок, а очільниця Мисловецької сільської ради – 170 [39, арк. 86].

Масштабність цих організацій вражала, а кількість у них жінок щороку збільшувалася. Приміром, у Львівській області в 1946 р. функціонувало 1165 організацій Тсоавіахіму, якими охоплено 63021 особа, серед них 29279 жінок. Головами та інструкторами райкомів Тсоавіахіму працювали 843 жінки [4, арк. 24–25]. На Станіславщині в 1947 р. за сприяння жіночих рад організовано 1250 організацій Тсоавіахіму, до складу яких входили 32950 жінок [6, арк. 45]. Часто жінки могли бути членами одразу кількох організацій та навіть не підозрювати про їх фактичні завдання у планах радянської влади.

Ще більшої масовості набуло залучення жіноцтва до складу Українського Товариства Червоного Хреста (УЧХ). Незважаючи на те, що радянська влада диктувала напрямки його роботи, воно сприяло вирішенню багатьох повоєнних проблем. Діяльність товариства стосувалася допомоги дітям-сиротам, інвалідам війни, сім'ям, які втратили годувальників. Члени товариства слідкували за санітарним станом міст та сіл, надавали медичну допомогу, інформували населення про профілактику тих чи інших захворювань [40].

Участь жінок у Червоному Хресті була масштабною. Так, у 1946 р. на Львівщині діяли 1556 первинних організацій УЧХ, учасницями яких були майже 69 тис. жінок [4, арк. 24], на Тернопільщині – 991 та 21116 відповідно

[41, арк. 57]. Лише за II квартал 1947 р. у Станіславській області створено 679 організацій УЧХ, до складу якого увійшли 14180 жінок [6, арк. 44].

Таким чином, запровадження у західних областях УРСР гендерної політики характеризувалося створенням жіночих структур радянського зразка, які вражали своєю різноманітністю та масштабами залучення до них жінок.

Завдання цих організацій стосувалися ідеологічного впливу, обліку, контролю, мобілізації жінок до відбудовчих процесів, участі в суспільно-політичному житті. Шляхом насадження принципу рівноправності вони прагнули схилити на свій бік симпатії місцевого жіноцтва.

Попри всі нюанси ідеологічного характеру, жіночі організації справляли враження демократичних формувань, проте в дійсності виконували роль осередків радянщини. Окремі жіночі структури займалася вирішенням багатьох практичних питань. Серед них слід виокремити жіночі ради, які представляли інтереси жіноцтва на різноманітних зібраннях, піклувалися про покращення побутових умов, допомагали в організації дитячих ясел та садочків тощо.

Опікуватися проблемами жінок мали б і профспілки. У повоєнний період вони практично не виконували своїх прямих обов'язків щодо захисту прав та інтересів жінок на виробництві, а слугували знаряддям державної пропаганди.

Політико-виховною роботою серед молоді займалися комсомольські організації. Окрім виконання конкретних завдань, комсомолки були молодим кадровим резервом партійного, державного та господарського апарату.

Аналізуючи архівні матеріали, виявлені факти масштабного залучення жінок до різноманітних добровільних товариств. Однак, «добровільними» вони були лише на перший погляд. За принципом суспільно-корисної допомоги ховалася істинна мета їх утворення – ідеологічна обробка населення, здійснення контролю за широкими масами безпартійних жінок, залучення їх до виконання господарсько-політичних завдань, перешкоджання участі у визвольному русі.

3.2. Жінки у суспільно-політичному житті західних областей УРСР

Радянська влада розпочала реалізацію політики залучення жіноцтва до суспільно-політичного життя західних областей УРСР навесні 1945 р. із утворенням жіночих організаційних структур.

Напрями роботи утворених при обкомах, міськкомах, райкомах КП(б)У західноукраїнського регіону відділів з роботи серед жінок зводилися до сліпого виконання наказів вищого партійно-радянського керівництва, що не враховувало суспільно-політичні настрої місцевого жіноцтва.

Обласні жіночі відділи впродовж досліджуваного нами періоду очолювали: Дрогобицький – Т. Демченко, з 1949 р. – С. Спінякова; Львівський – Р. Вишемірська, з 1948 р. – М. Кіх; Станіславський – Т. Омельченко, з 1954 р. – О. Підвербецька; Тернопільський – О. Кудінова. Серед керівниць жіночих відділів не було випадкових людей. Всі вони мали чималий досвід партійної роботи. Так, у 1945 р. О. Підвербецька вступила до складу КП(б)У та була призначена на посаду другого секретаря Городенківського райкому ЛКСМУ, тоді ж розпочалася її активна політична діяльність [42, арк. 10].

Наповнення кадрами жіночих структур, а особливо керівного складу, відбувалося в основному за рахунок прибулих фахівців. Так, із 38 посад жінорганізаторів міськкомів та райкомів партії Станіславщини станом на 20 серпня 1945 р. було укомплектовано лише 27, серед них жодної місцевої мешканки [43, арк. 6]. У 1950 р. до складу жіноргів області входило 9 місцевих жінок, досвід партійної роботи яких становив 2–3 роки [44, арк. 206–210]. Відділи Львівського обкому партії у 1951 р. очолювали 8 осіб, з них лише одна жінка – М. Кіх (місцева). Із 144 заввідділів міськкомів та райкомів – лише 12 жінок, окрім 37 керівниць відділів з роботи серед жінок [45, арк. 10].

Наприкінці 1945 р. на Тернопільщині організовано 963 делегатських зібрань, до складу яких входили 16508 делегаток та 905 жіночих рад, при яких діяли 2145 різноманітних секцій. Відсталими у плані організації «жіночого напрямку роботи» вважалися Збарзький та Шумський райони. Так, у

Шумському районі із 31 сільської ради лише у 7 було організовано делегатські зібрання та жіночі ради. Секції діяли лише в райцентрі [10, арк. 8; 12].

Щовесни відбувалися вибори до делегатських зборів, жіночих рад та секцій. Їх проведенню надавалося особливого значення, оскільки формувався дієвий жіночий актив на місцях. Підготовка та організація виборів перебувала на контролі влади. За кожною жіночою структурою закріплювалися жінки з числа обласних, міських та районних партосередків. Членам цих активів вручалися пам'ятки розроблені обласними жінвідділами, в яких зазначалися конкретні завдання щодо підготовки та проведення звітно-виборчих зборів.

Упродовж травня–червня 1946 р. тривали вибори до жіночих організацій Львівщини, на яких обрано 1092 делегатських зборів, 1071 жіночу раду, 3286 секцій та залучено понад 34 тис. жінок [4, арк. 17]. Лише у виборах до жінрад Бережанського, Бучацького та Великодедеркальського районів Тернопільської області в 1946 р. прийняли участь близько 14 тис. жінок [41, арк. 54]. Згідно рішення секретаріату Станіславського обкому КПУ, з 5 березня до 5 квітня 1954 р. проводилися звіти і вибори жіночих рад. У результаті в області обрано 737 жіночих рад, до складу яких увійшло 7724 жінки та створено 2538 секцій. Кількість жіночих рад у порівнянні з 1953 р. зменшилась у зв'язку із укрупненням колгоспів та об'єднанням будинкоуправлінь [42, арк. 74].

Виборам до жіночих організацій, як і іншим радянським заходам протидіяли загони ОУН та УПА. Так, за 1948 р. у Тернопільській області повстанці здійснили розправу над жінорганізаторами Зборівського райкому Тараник та Залозецького – Юргелевич [46, арк. 107], а в с. Лани Бібрського району Львівської області у 1949 р. голові жіночої ради Серкіс неодноразово погрожували та двічі спалили хату [5, арк. 20].

Більшість місцевих жінок, які входили до складу жіночих об'єднань та нібито підтримували радянську владу, все ж таки залишалися при власних переконаннях, а окремі з них були учасницями національно-визвольного руху. Національна свідомість та прагнення боротися за українську незалежність формувалися у жіноцтва західних областей ще з самого дитинства. Виховання

патріотичних настроїв культивували не лише в сімейно-родинному колі, а й у молодіжних організаціях таких як «Сокіл», «Пласт», «Луг» та ін. [47, с. 105].

На початку ХХ ст. у регіоні діяли безліч культурно-освітніх товариств («Українська бесіда», «Просвіта», «Рідна школа»), завдання яких полягали в об'єднанні населення навколо національної ідеї, прищепленні любові до української мови, культури та історичного минулого. Такі тенденції збереглися серед жінок і в повоєнний період, однак політична ситуація, що склалася у краї забороняла будь-які прояви інакодумства.

Зауважимо і про розвиток жіночого руху в Західній Україні наприкінці ХІХ – в першій третині ХХ ст., який можна вважати одним із факторів, що вплинув на консолідацію громадянського суспільства та формування національної свідомості жінок. Організаціями, які поклали початок жіночому руху були «Товариство руських жінок», «Жіночий кружок», «Союз українок» [48, с. 30]. Жіночі об'єднання виникали з метою ознайомлення із правилами гігієни, збору коштів для бідняків, ліквідації неписьменності тощо.

З утворенням «Союзу українок», жінки дедалі активніше приймали участь у суспільному житті регіону. Завдання, які ставила перед собою ця організація полягали не лише у відстоюванні власних громадянських та національних позицій, а й модернізації села, залученні жінок до кооперативної діяльності, піднесення освітнього рівня, звільненні з-під колоніального гніту українських земель та ін. Міжвоєнний період діяльності «Союзу українок» базувався на основі взаємодії ідеології фемінізму та націоналізму [49, с. 96].

Дослідниця жіночого руху М. Богачевська-Хом'як стверджувала, що діяльність «Союзу українок» можна розглядати як окрему форму фемінізму притаманну країнам, «що, виборюючи собі національну самостійність, намагаються також поліпшити життя власного населення» [50, с. 83–84].

Координатори організації прагнули виховати жінок, які б відстоювали власні права та свободи, приймали активну участь у громадських справах та боролися за українську державність не менше, ніж чоловіки. Емансипаційні

погляди та прагнення до національної єдності були одними із основних постулатів «Союзу українок».

Із встановленням у 1939 р. радянської влади в регіоні відбулася заборона всіх структур громадянського суспільства, що супроводжувалася жорстокими репресивними заходами щодо їх учасників. Чимало західноукраїнських жінок вважали її ворожою та залишалися при власних переконаннях.

Однією із форм спротиву місцевих мешканок, які входили до складу жіночих організацій радянського зразка було саботування. Жінок, які не справлялися зі своїми обов'язками звільняли, вони втрачали можливість надалі обіймати будь-які керівні посади та виключалися зі складу партії. Так, на Львівщині секретаря комсомольської організації Куликівського райкому О. Резник запідозрили в саботажі. Жінку звільнили з роботи та позбавили членства у складі комсомолу [51, арк.11].

Розширення мережі жіночих організацій стримувала протидія з боку українських повстанських загонів. У зв'язку з цим, в першому півріччі 1945 р. у 177 сільських радах Дрогобицької області (загалом їх налічувалось 672) не було створено делегатських зборів [9, арк. 2]. Із посиленням репресивних заходів щодо учасників національно-визвольного руху до кінця весни 1947 р. на Дрогобиччині було лише 20 сільрад, при яких не діяли делегатські збори [19, арк. 5]. З тих же причин навесні 1945 р. не проводилася робота з жінками Бережанського, Новосільського, Збаразького районів Тернопільської області [10, арк. 9] та в першому півріччі 1947 р. у Букачівському, Жаб'ївському та Тисменицькому районах Станіславщини [6, арк. 49].

Супротив місцевих мешканців та небажання співпрацювати із владою ще більше загострювали військово-політичну ситуацію у регіоні. Ідеологічний вплив на жінок щодо боротьби з «ворожими націоналістичними силами» закріплювався створенням при сільських делегатських зборах та жіночих радах груп «самооборони» [2, с. 104], які слугували допоміжним механізмом у роботі винищувальних батальйонів. Завдання, які на них покладалися стосувалися проведення роз'яснювальної роботи серед осіб, які входили до загонів ОУН-

УПА й членів їх сімей, виявленні та здачі їх місця перебування. Зрозуміло, що таке «роз'яснення» закінчувалося репресіями та навіть фізичною розправою. До того ж, на численних зібраннях симпатички радянської влади висвітлювали діяльність ОУН та УПА, як «ворожих елементів» радянського суспільства.

Часто жінки у якості «донощиків» залучались до ліквідації національно-визвольного руху в регіоні. Так, у Стрільківському районі Дрогобицької області жіноргом працювала місцева партійна функціонерка, депутат Верховної Ради УРСР громадянка Ленінська, під головуванням якої делегатки району в 1945 р. видали органам НКВС 67 «бандитів» [41, арк. 51]. У с. Витвиця Болехівського району Станіславської області вчителька-делегатка М. Онодоло заявила «про чисельність бандитів у селі. В результаті патріотизму виявленого громадянкою Онодоло банда була знищена: вбито 67 осіб та взято в полон 12» [3, арк. 40]. В одному із сіл Тербовлянського району Тернопільської області «делегатки здали двох селянок, які перебували в ОУН з 1941 р.; у с. Сади – Анну Биток, яку засудили на 15 років ув'язнення». В 1946 р. до боротьби із українським підпіллям у Підволочиському районі залучено 43 делегатки, а у с. Фащівка селянка Вірна «заявила в районну організацію, що в хаті місцевого жителя мають бути зібрання націоналістів» [41, арк. 70; 71].

Така практика «співпраці» прихильниць діючого режиму із українськими повстанцями не залишалася поза увагою останніх. Вони різними шляхами перешкоджали залученню жінок до радянських структур, забороняли приходити на зібрання та наради. У Сокольницькому районі Львівської області «оунівці зірвали збори жінок, залякуючи їх тим, що хто буде членами жіночих рад, всі будуть пострижені» [9, арк. 22]. В Рава-Руському районі на Львівщині голова жіночої ради с. Тягли Катерина Сидір закликала жінок «вести боротьбу з рештками банд, не надавати їм притулку, харчів та одяжі. Викрила на зборах посібників бандитів, після чого на наступний день була вбита» [9, арк. 33]. «Учительку с. Добровляни Калуського району Станіславської області Скрут Елеонору, учасницю обласної наради бандити розстріляли в приміщенні школи», а 19 грудня 1945 р. «вбили голову жіночої ради із с. Пасічна

Станіславського району Мартинюк Катерину за активну участь у суспільно-політичному житті села». Із звіту обласного жіночого відділу Станіславщини дізнаємося, що за 1945 р. українськими повстанцями вбито 222 жінки, що співпрацювали з радянською владою [22, арк. 63].

Причини взаємодії жінок із радянською владою були різними. Хтось намагався «вклинитися» у гвинтовий механізм державної політики та отримати прихильність з боку керівництва; дехто з певних ідеологічних поглядів; інші прагнули реалізувати свої професійні амбіції; окремі жінки керувалися виключно емоціями по відношенню до представників протилежної статі.

Пропагуючи ідеї рівноправ'я, радянська влада прагнула отримати прихильність місцевих жінок, вбачаючи в них союзників у реалізації державної політики. Популяризація рівних прав та свобод відбувалася шляхом залучення жінок до «представництва у державних, партійних структурах, громадських організаціях» [52, с. 271]. Така практика обумовлювалась насадженням у регіоні гендерних бачень та порядків радянського зразка. Жінки поневолені радянським рівноправ'ям [53, с. 2] вчилися виживати в складних історичних умовах, будуючи власні стратегії взаємодії та протистояння із владою.

Правове регулювання ідей рівноправ'я відображалось у численних законодавчих документах, починаючи з 1937 р. (Конституція УРСР). У статті 121 Конституції УРСР, що виступала гарантом принципу рівноправ'я у радянському суспільстві, зазначалося: «Жінці в УРСР надаються рівні права з чоловіком в усіх галузях господарського, державного, культурного та громадсько-політичного життя. Можливість реалізації цих прав забезпечується наданням жінці рівного з чоловіком права на працю, оплату праці, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державною охороною інтересів матері й дитини, державну допомогу багатодітним і самотнім матерям, наданням жінці відпусток під час вагітності зі збереженням утримання, широкою сіткою пологових будинків, дитячих ясел та садочків» [54].

Юридична сила Конституції поширювалася на всю територію республіки та була чинною впродовж досліджуваного нами періоду. Проголошена рівність

лише маскувала реальні завдання влади, в яких жінка виступала об'єктом споживацького визиску та фактично була заручницею державної політики.

У дійсності декларована державою рівність не стосувалася участі жінок у політиці, а особливо з місцевих. Право жінок на рівних бути учасницями політичної діяльності було черговим прийомом радянської пропаганди.

На Тернопільщині за період з 1945–1948 рр. 36 місцевих жінок стали членами компартії, а 49 – кандидатами в партію. За цей період 11 з них вбито збройними формуваннями УПА. До складу номенклатури міськкому та райкомів партії входило 1588 жінок, що становили 21 % від загальної кількості працюючих. Серед них 803 місцевих мешканки (11 %) [46, арк. 133; 143]. Така зайнятість жінок на партійній роботі пояснювалася керівництвом обкому відсутністю контролю обласного жінвідділу за діяльністю жіночих осередків Гусятинського, Золото-Потоцького, Бережанського та Скала-Подільського районів та не бажанням місцевого жіноцтва вступати у лави комуністів.

У номенклатурі обкому, міськкомів, райкомів Львівщини в 1949 р. були 1420 жінок, а в 1951 р. їх кількість помітно зросла. Так, із 9662 номенклатурних працівників – 1551 жінка, з них місцевих 266. Не було жодної жінки серед голів та заступників голів районних рад м. Львова [45, арк. 10].

У першому півріччі 1951 р. на Станіславщині налічувалося 2160 жінок-комуністок (182 місцевих), серед них: 46 робітниць, 78 колгоспниць, 11 членів артілей, 2025 службовців. Найбільша активність прийому місцевих жінок до складу партії проявлялася у Городенківському, Снятинському та Кутському районах. Так, у Городенківському районі із 18 жінок, прийнятих у ряди партії 4 – місцеві колгоспниці [55, арк. 10].

Жінки практично не залучалися до керівної партійної роботи. Чим вищою була посада, тим менше жінок там було. Так, у 1952 р. на посадах перших секретарів райкомів Львівської області була лише одна жінка, у керівному складі партійних організацій Буського, Краковецького, Сокальського, Яворівського районів не працювало жодної [56, арк. 5]. Зазвичай, вони

обіймали посади голів рад, інструкторів, профорганізаторів, очолювали комсомольські організації.

На середину 1940-х рр. діяло чимало законодавчих актів, у яких закріплювалися політичні права жінок, зокрема: «Положення про вибори до Верховної Ради Української РСР» [57], «Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих Української РСР» [58]. Відповідно до вищевказаних положень жінкам у радянському соціумі надавалась змога приймати активну участь у суспільно-політичному житті внаслідок рівноправної участі у виборах.

Згідно ст. 136 Конституції УРСР: «Жінки користуються правом обирати та бути обраними нарівні з чоловіками» [54]. Насправді така можливість регулювалася системою відбору, серед якої не було випадкових людей.

Політична рівність жінок закріплювалась їх участю у складі депутатського корпусу Верховних Рад СРСР та УРСР, Рад депутатів трудящих різних рівнів; членством у партії та комсомольських організаціях. В довідках, інформаційних записках та статистичних звітах жіночих відділів систематично наголошувалося на залученні жінок західних областей УРСР до представництва у партійних, державних, господарських структурах, громадських організаціях та добровільних товариствах, особливо у керівному складі [5].

Виборам та участі в них жінок надавалося особливого значення. Шляхом проведення виборчих кампаній радянська влада прагнула впливати на формування масової свідомості суспільства та остаточно легітимізуватись у регіоні. Вибори були однією із складових процесу радянзації та мали забезпечити інтегрування населення західних областей до радянської спільноти.

На жінок покладалися функції агітаторів, помічників депутатів, членів виборчих комісій, кандидатів у депутати. Вони брали участь у всіх виборчих кампаніях досліджуваної доби, зокрема у виборах 1946–1947 рр., 1950–1951 рр. та 1954–1955 рр. до Верховних Рад СРСР й УРСР, а також до місцевих Рад.

Представники влади особливої уваги надавали пропагандистським заходам під час проведення виборчих кампаній та посиленню ідейно-

політичного тиску на місцеве населення. У зв'язку з цим, до передвиборчого процесу масово залучали лекторів та агітаторів, використовували засоби масової інформації, виборам присвячували концерти, виробничі змагання тощо.

Виступи агітаторів стосувалися не лише інформації щодо виборів (тлумачення виборчого законодавства, ознайомлення із біографіями кандидатів у депутати), а торкалися більшого кола проблем. Жінки-агітаторки запевняли у перевагах радянського способу життя й у такий спосіб створювали діючому режиму позитивний імідж. Передвиборча агітація відбувалася системно та масштабно, оскільки партійно-радянське керівництво прагнуло не лише закріпити у регіоні своїх людей, а й нав'язати місцевому населенню радянські цінності та практики, вплинути на зміну їх світогляду.

Даному напрямку роботи присвячувалися спеціально розроблені тематичні доповіді та наради. Так, впродовж виборчої кампанії до Верховної Ради СРСР за період з грудня 1945 р. до кінця січня 1946 р. партійні організації Дрогобицької області провели 617 зібрань жінок (470 у селах), 285 делегатських зборів (264 у селах) та 29 районних нарад жінок-активісток [25, арк. 15]. У 1946 р. на Тернопільщині відбулося 1027 жіночих зібрань, що стосувалися участі жінок у виборах до Верховних Рад СРСР та УРСР, учасницями яких стали більше 80 тис. осіб [59, арк. 42]. Тематика зібрань була різною, зокрема: «Вибори до Верховної Ради СРСР та участь у них жінок», «Що дала радянська влада жінкам», «Буржуазні націоналісти – вороги українського народу» та ін. [25, арк. 16].

Слід відмітити й доповідь Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи на республіканській нараді активу жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей «Про вибори до Верховної Ради УРСР 1947 р. та участь в них жінок» [60].

При будинках культури, клубах, хатах-читальнях діяли гуртки з вивчення Положення про вибори до Верховної Ради СРСР та Конституції СРСР. До кінця листопада 1945 р. у Станіславській області працювали 2667 таких гуртків [61, арк. 51]. На Тернопільщині в 1947 р. функціонували понад 12 тис. гуртків,

які надавали роз'яснення закону про вибори до Верховної Ради УРСР; в них займалися 150175 жінок, з них 8705 працювали агітаторами [62, арк. 12].

Чимало жінок займалися організаційно-технічною підготовкою виборів. Вони прибирали приміщення, облаштовували агітпункти та виборчі дільниці портретами партійно-радянського керівництва, лозунгами, плакатами, транспарантами. Для прикладу, у 1947 р. понад 15 тис. жінок Тернопільської області були залучені жіночими радами до такого виду діяльності [62, арк. 14].

Радянська пропаганда створювала відмінну репутацію депутаткам. На жіночих зібраннях вони неодноразово маніпулювали переживаннями та вірою жінок у краще майбутнє, розповідали про те, як радянська влада змінила їх життя. Тексти доповідей мали свою структуру та були проштамповані офіційною ідеологією. За приклад – життєвий шлях депутатки ВР СРСР від Станіславської області Ганни Гоголь. Першочергово жіночій аудиторії протиставлялося важке становище жінки за «панської» Польщі: «З діда-прадіда рід Ганни не знав достатків. Біда і злидні переходили з покоління у покоління. І батьки Ганни весь вік батракували у поміщиків, і сама вона з 13 років пішла у найми» [63]. Наступним життєвим етапом була зміна світоглядних орієнтирів та «значне» покращення становища жінок з приходом радянської влади: «Жінки, які ніколи раніше не мали виборчих прав обиратимуть та будуть обрані до найвищої державної влади. Вранці 9 лютого 1947 р. я раніше всіх прийду на виборчу дільницю і голосуватиму за щастя народу» [4, арк. 18]. По завершенню виступу наголошувалося про переваги принципу рівноправ'я та можливість кар'єрного росту жінок у радянському соціумі.

Кандидатури у депутати ретельно перевірялися, оскільки вони формували основу жіночого активу та мали бути зразком для наслідування. Поетапна перевірка включала в себе: «соціальне походження, родинні зв'язки, місце роботи та занять, участь у громадсько-політичному житті» [64, с. 330].

Під час перших виборів до Рад у Дрогобицькій області обрано депутатами: до Верховної Ради СРСР – 1 жінку, Верховної Ради УРСР – 3 жінок, місцевих Рад – 1710, в тому числі до обласної Ради – 9. У 1946 р. зроста

кількість депутаток місцевих Рад. Серед депутатського складу місцевих Рад налічувалось 3257 жінок (17 в обласній Раді), ВР СРСР – 1 жінка, ВР УРСР – 4 жінок. Серед них переважали робітниці та колгоспниці. Зокрема, із 5 депутаток Верховних Рад – 4 місцевих селянок, а із 17 до облради (12 місцевих) – 2 робітниці, 2 вчительки, 13 колгоспниць [65, арк. 31]. У 1949 р. депутатами Тернопільської області обрано 4143 жінки, 5 з них – Верховних Рад УРСР та СРСР [66, арк.121]. Серед депутатів обласної, міських, районних та сільських рад Львівщини у 1951 р. жінки становили 31% [46, арк. 133]. Їх функції як депутаток зводилися до мінімуму – в підписанні ще до того прийнятих рішень та участі на сесійних засіданнях.

Впродовж 1940–1950 рр. кількість жінок в обласних Радах західних областей УРСР збільшилась на 5,7 %, а в районних та міських – на 6,2 % [67, с. 188]. На виборах 1950 р. членами дільничних та окружних комісій Львівської області працювали 51433 особи, з них 21688 жінок. Із 80 кандидатів у депутати до Львівської обласної Ради – 26 жінок; до Львівської міської Ради – 203 жінки (всього кандидатів у міськраду 537), а кандидатами у депутати до районних Рад висунуто 306 жінок (загалом 919 кандидатів) [5, арк. 77–78].

Внаслідок виборів до місцевих Рад Львівщини та Дрогобиччини у 1950 р. увійшло на 932 жінки більше, ніж у 1947 р., при цьому 843 з них – селянки, які в минулому «вважалися найбільш відсталою і нездатною до управління державою категорією населення» [68, с. 157]. Участь жінок у виборах була відвертою пропагандою радянського ладу, а не намаганням влади реалізувати принцип рівноправності.

У звіті обласного жінвідділу Львівщини за 1946 р. подається інформація про жінок, які були кандидатами у депутати до Верховної Ради УРСР. Серед них: М. Кіх – другий секретар Львівського міськкому ЛКСМУ, керівниця обласного відділу з роботи серед жінок; О. Полотнюк – «відважна партизанка»; І. Вільде – письменниця; М. Мацько – селянка-активістка, голова жіночої ради с. Яжів-Новий Яворівського району [4, арк. 19].

Ставлення до виборів західноукраїнського населення регулярно висвітлювалося у місцевих мас-медіа. Інформація подавалася у вигідних для влади рамках. В одному із випусків газети «Нове життя» Чортківського району Тернопільщини йшлося про участь у виборах до Росохацької сільради селянки Н. Кушнір, якій на той час виповнився 101 рік. Пропагандистськими гаслами, із відчуттям вдаваного піднесення, що спровоковане обставинами, жінка віддала свій голос за «батька Сталіна» [69, с. 19]. У с. Підвисоке Бережанського району 90-літня В. Мальована проголосувала за «великого Сталіна, за вільне, щасливе та радісне життя» [62, арк. 17]. В умовах тоталітарного режиму відбувалося грубе перекручування дійсності, ідеологічними та репресивними методами влада глумила над населенням та їх переконаннями.

В архівних документах зустрічається інформація про значні порушення на виборчих дільницях. Зі свідчень агітаторки Хапаєвої на одній із виборчих дільниць м. Львова результати голосування ще до початку виборів були готові. У бюлетенях позначався номер, в якому по списку стояло прізвище і при відкритті урни ставало зрозумілим хто як голосував. Якщо виборці утримувались від голосування або ж голосували проти, то їх разом із сім'ями відправляли до Сибіру [15, арк. 122]. Такі факти не були поодинокими. Про «демократичність» виборчої системи, яку так популяризувала радянська пропаганда не могло бути й мови.

Вибори 1946–1947 рр. носили «військово-пропагандистський характер». Вербування місцевих жителів до участі в них часто відбувалося шляхом терору, шантажу та залякування. На мітинги та наради примусово зганяли селян, з якими працювали агітатори, що розказували про переваги радянського ладу та закликали до боротьби з «українськими буржуазними націоналістами» [70]. Так, голова жіночої ради с. Яжів-Новий Яворівського району Львівської області М. Мацько, яка в той же час була агітатором на щотижневих зборах жінок, вербувала селян йти на вибори та допомагати радянській владі у боротьбі з «ворогами народу» [71, арк. 36].

У с. Волошинове Самбірського району Дрогобицької області радянські спецслужби силою зганяли жінок до виборчих дільниць. Всупереч їхній волі енкаведисти заставляли голосувати за потрібних кандидатів [72].

Насильницькі дії радянської влади щоразу свідчили про відсутність права на вільне волевиявлення. Моральне та фізичне звірство, масштабні фальсифікації та порушення змушували місцевих жінок протидіяти владі.

Проти виборів виступало українське підпілля, яке шляхом їх бойкоту намагалося показати світовій спільноті вороже ставлення місцевого населення до радянської влади. Найбільшої активності антивиборча кампанія ОУН-УПА набула у лютому 1946 р., де найпоширенішою формою спротиву виступала антирадянська пропаганда, до якої масово залучалися жінки. Вони роздавали антирадянські листівки та брошури, проводили підпільні зібрання та акції.

Окрім пропаганди українські повстанці вдавалися і до фізичної розправи над членами виборчих дільниць, агітаторами та радянськими активістами, які брали участь в організації виборів. Так, у 1946 р. у с. Піски Пустомитівського району Львівської області відбулася розправа над агітаторкою Г. Прокопець, якій повстанці зломали обидві руки та над її родиною [73, арк. 21]. Зі слів С. Задорожньої із с. Погірці Самбірського району, яка працювала секретаркою сільради та водночас співпрацювала із підпіллям ОУН, у ніч перед виборами 1946 р. повстанці обстріляли сільську раду, де знаходилися бюлетені [74, с.111].

Під час виборів до Верховної Ради УРСР 1947 р. у с. Зелене Гримайлівського району Тернопільської області селянка А. Пророчук розірвала бюлетень та заявила, що «голосувати за комуністів не буде, бо вони не вірять в Бога», за що була звинувачена у зв'язках із підпіллям ОУН та заарештована [62, арк. 17]. У Підгайцях учителька Вільницька відмовилася голосувати та була звільнена з роботи, а учителька Бурликіна, яка проводила агітацію проти виборів – затримана органами НКВС [75, арк. 154].

За намагання зірвати вибори, розклеювання листівок із закликами бойкотувати вибори, проведення мітингів багато жінок ставали в'язнями діючого режиму. В таких злочинах звинувачено й засуджено на 25 років

ув'язнення українських підпільниць с. Росохач, що на Тернопільщині – Г. Чабайовську, І. Олішевську, П. Безпалько та ін. [69, с. 16].

Радянська влада не знайшла бажаної підтримки серед місцевого населення й у виборчих кампаніях 1950–1951 рр., тому попередня практика продовжувала працювати і надалі. Щоразу у пресі, на нарадах та у звітах жіночих структур зазначалося про «зростання політичної свідомості жінок західних областей України», оскільки за офіційними даними за провладних кандидатів у депутати голосували більше 99 % жінок [75, арк. 17].

Офіційна ідеологія прагнула зосередити увагу громадськості на рівноправ'ї у політичній сфері й показати, що радянська влада надала право жінкам різних соціальних станів брати участь у прийнятті важливих державних рішень. У 1951 р. депутатами Верховної Ради УРСР від Дрогобицької, Львівської, Станіславської та Тернопільської областей обрано 18 жінок. З них – 1 селянка (Г. Гуменна), 11 колгоспниць (У. Баштик, О. Беркета, Г. Тимчишин, Б. Новицька та ін.), 4 учителів (М. Світлична, К. Петренко, Г. Максимчук, О. Кульчицька), 2 державних діячок (Г. Літинська, М. Кіх) [76].

Функції жінок під час виборів практично не змінилися. Їх обов'язки здебільшого полягали в організаційній та агітаційно-пропагандистській діяльності. Для посилення ідеологічного впливу чотири рази в місяць проводилися інструктивні наради в агітколективах [77, арк. 133]. Співпрацю частини місцевих жінок із радянською владою не варто вважати щирою, оскільки вона відбувалася в умовах адміністративного тиску та масових репресій в обмін на лояльне ставлення режиму.

Ще одним напрямком діяльності партійних органів було керівництво громадськими організаціями та добровільними товариствами. Особлива увага надавалась участі молоді у комсомолі, який вважався резервом компартії. На численних жіночих нарадах щоразу наголошувалося про залучення «місцевого молодого активу до роботи в комсомольських організаціях» [78, арк. 91].

Залучення молоді до комсомолу відбувалося «добровільно-примусовими» методами, про що дізнаємося зі слів учасниці тих подій Любові Джуджук із

м. Скалата Тернопільської області: «Рік 1949. Осінь. 10 клас. Комсомольців декілька. Це діти партійних керівників району. Шалений примусовий тиск на учнів. У клас заходять класний керівник Надія Кулаклі та директор школи Василь Дубовенко, кожному на парти кладуть заяви-анкети, щоб заповнити і засвідчити свій вступ до комсомолу. Мовчимо. Не пишемо. Що вони тільки не говорили, чим вони нам не погрожували...

Весна, 1950 рік. Вступай у комсомол, або «марш зі школи». На уроки не допускали...» [79, с. 168]. Молодь західних областей України з юних років вбачала у комсомолі загрозу для майбутнього української нації. Виховання юнаків та дівчат у дусі «радянського патріотизму», ціла низка пропагандистських заходів та добірної літератури мали якнайшвидше втілити це завдання у реальність.

Частина місцевих дівчат були членкинями ОУН та активно допомагали загонам УПА. Дівчата входили до складу підпілля ОУН із 15–17 років, а вже у 19–20 могли виконувати досить складну та відповідальну роботу [80, с. 593]. Підготовчим етапом до вступу в лави ОУН була участь у підпільній молодіжній організації «Юнацтво». До її складу входили національно-свідомі та ерудовані гімназистки і старшокласниці. Історикиня О. Кісь зауважила, що «Юнацтво» стало кузнею підготовки свідомого поповнення лав ОУН» [47, с. 105].

Завдання, які покладалися на учасниць організації стосувалися розповсюдження антирадянської літератури та листівок, навчання прийомам конспірації, надання медичної допомоги, збору необхідної інформації тощо.

Юнаки та дівчата проводили бесіди із учасниками комсомольських та піонерських об'єднань, роз'яснювали фактичну мету їх створення. Про те, що такі відвідини були частими, а значна частина молоді залишала лави комсомолу доповідає М. Хрущову у записці «Про діяльність ОУН та заходи боротьби з нею у Тернопільській області» (22 квітня 1948 р.) відповідальний організатор Управління кадрів ЦК КП(б)У І. Пересащенко [81, с. 238].

Влада вбачала у західноукраїнській молоді відмінних «шпигунів» українського підпілля, які підривали ефективність радянських операцій. У

секретній доповіді від 6 жовтня 1944 р. командуючий прикордонним патрулем НКВС на українському фронті звітував: «Багато жінок, а також дівчат та хлопців у віці 12–15 років продовжують працювати активними інформаторами підпільних організацій ОУН та УПА. Вони постачають «банди» провізією, а також повідомляють про появу [радянських] прикордонних патрульних підрозділів у населених пунктах та про можливі військові операції» [82].

Радянські спецоргани проводили заходи щодо виявлення та покарання учасниць підпілля. Причини їх затримання були різними: відвідування «нелегальних антирадянських зібрань», забезпечення харчами повстанців, вербування до участі в українському підпіллі, агітація проти вступу до комсомолу тощо. Студентку Дрогобицького вчительського інституту А. Стисло звинуватили у наданні інформації міському проводу ОУН про політичне налаштування студентів та засудили на 15 років каторжних робіт [83, с. 469–471]. Поетесу І. Сенік, студентку Львівського університету засуджено на 10 років концтаборів у Сибіру, 5 років позбавлення прав і довічне заслання за «розповсюдження газет націоналістичного змісту, розвідувальну роботу, воєнну підготовку і присягу на вірність роботі» [84, с. 244–245].

У 1948–1949 рр. влада посилила методи боротьби із повстанськими загонами, тими хто їм допомагав та навіть співчував. Внаслідок репресій соціальна база повстанців послабилася. Розпочалося масове залучення молоді до комсомолу, яке насаджувалося примусом та страхом за власне життя.

Політико-виховна робота серед дівчат здійснювалося за радянським зразком. До цього процесу залучалися вчителі, а також учні та їх батьки, які були відкомандировані у західні області УРСР зі Сходу республіки, де практика роботи у комсомолі вже була усталеною [5, арк. 67]. Проводилися наради із керівниками навчальних закладів, жіночих та комсомольських організацій спрямовані на посилення контролю за роботою серед молоді.

Шляхом політичного виховання молоді влада прагнула сформувати не лише лояльне ставлення до себе, а й «єдиновірне» бачення побудови радянської держави. Комсомольці залучалися до роботи у колгоспах та на виробництві,

допомагали облаштовувати навчальні заклади, займалися благоустроєм тощо. Так, у 1947 р. «секретар комсомольської організації, голова жінради с. Ворона Отинійського району Станіславської області Яницька Марія зобов'язала комсомольців щодня роздавати листівки присвячені виконанню плану хлібоздачі» [6, арк. 106–107], а в «с. Черганівка Косівського району комсомолка Григорикіна Марія, незважаючи на погрози бандитів, підготувала село до весняного посіву та достроково виконала фінансове зобов'язання» [22, арк. 60].

Жінкам, що входили до складу профспілок відводилося особливе місце, оскільки вони були відмінними носіями у маси партійних ідей, слідкували за виконанням партійно-урядових розпоряджень, були наближені до працівниць підприємств та установ на рівні жінорганізаторів. Найбільше жінок-членів профспілкових організацій було серед освітніх та медичних працівників. Так, у 1950 р. при Тернопільській обласній профспілці працівників охорони здоров'я діяли 280 первинних профспілкових організацій, до складу яких входили 6279 осіб, серед них 4211 жінок [36, арк. 433].

Профспілкові організації у повоєнні роки не виконували свого прямого призначення щодо захисту прав та інтересів працівників, а слугували знаряддям державної пропаганди та контролю. Зокрема, наприкінці січня 1951 р. у Тернополі відбулася II обласна конференція профспілок. Із доповідей учасників дізнаємося про недоліки у їх роботі. Керівниця міського комітету профспілки працівників торгівлі і споживчої кооперації Бережанського району Кисельова зауважила, що працівники її підрозділу впродовж чотирьох років не отримують путівок на оздоровлення. Наголошувалося про відсутність забезпечення підручниками шкіл міста та відпочинку дітей у літніх таборах [37, арк. 142].

Перед жіночими структурами ставилося завдання залучати місцевих мешканок до так званих «добровільних» організацій, зокрема Тсоавіахіму, МОДРу, УЧХ та ін. Зокрема, у 1945 р. жіночими радами Тернопільської області до їх складу залучено 8170 жінок [9, арк. 143]. Зазначені товариства виступали трансляторами загальноприйнятих у радянському соціумі поглядів та норм

поведінки, а також інституціями, що відповідали за механізми включення жінок до суспільно-політичної та виробничої діяльності.

Особлива увага акцентувалася на участі жінок у Товаристві Червоного Хреста, завдання якого були практично такі ж, як і в жіночих рад, а членство у ньому було одним із основних положень жіночих організацій. Зокрема, на одній із нарад УЧХ Тернопільської області у 1947 р. обговорювались напрямки співпраці із жіночими структурами. Жінорг Копичинецького райкому Івченко, яка водночас була делегаткою від товариства зазначила: «Кращого активу, аніж жіночий ви не знайдете. Жіночий актив – це жіноча молодь. Вам буде набагато легше справитися із поставленими завданнями, якщо ви будете підтримувати тісний зв'язок із жіноргами районів та жіночим активом» [85, арк. 17–18].

Проведення такого типу зібрань відбувалося у дусі виняткової ейфорії. На них щоразу наголошувалося про важливість участі жінок в УЧХ, враховувалась їх надмірна емоційність та бажання допомогти іншим.

Таким чином, суспільно-політичне становище жінок західних областей УРСР у середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. характеризувалося низкою ідеологічних, організаційних та репресивних заходів. Формування радянських структур надавало можливість владі контролювати жінок у всіх сферах діяльності та залучати до виконання низки завдань.

Залучення жінок до політичної діяльності носило формальний характер. Отримавши рівні права з чоловіками, жінки могли брати участь у виборах, обіймати партійні та державні посади. Прагнення радянської влади сформувати міцний партійний актив із прибулих фахівців та недовіра до місцевого жіноцтва, відводили їм у політичній сфері лише другорядні ролі.

Враховуючи складну військово-політичну ситуацію у регіоні, місцеві жінки перебували під загрозою розправи з одного боку карально-репресивних органів радянської системи, а з іншого – українських повстанців. У зв'язку з цим, жінки приймали доленосні рішення та вибудовували власні стратегії виживання у складних історичних умовах повоєнного часу.

3.3. Роль жінок у соціальній сфері

Перші повоєнні роки позначилися важким тягарем на долі жіноцтва західних областей УРСР. Виснаженні бойовими діями та втратою найрідніших людей, жінки стали об'єктами експлуатаційної політики радянської влади. Наслідки війни завдали масштабних збитків не лише народному господарству регіону, а й принесли чималих руйнувань соціальній інфраструктурі. У зв'язку з цим, влада вбачала визиск у надмірній емоційності та прагненнях жіноцтва, якнайшвидше відбудувати соціальну сферу та повернутися до мирного життя.

Жінки становили більшість трудового ресурсу в повоєнний час. Партійно-радянське керівництво зобов'язало жіночі структури залучати жіноцтво до відбудови соціальної інфраструктури регіону.

З 1945 р. систематично відбувалися обласні наради жінок присвячені їх участі у відбудовчих процесах [86]. Завдання, які ставилися перед жінками стосувались організації заходів із благоустрою міст та сіл; ремонту доріг, залізничних вузлів, підприємств, навчальних закладів, лікарень, житлових будівель; допомоги жінкам, чоловіки яких загинули на фронті тощо.

На першій обласній нараді жінок Станіславської області, яка відбулася 28–29 червня 1945 р. жінкам надавалися вказівки: «Відремонтувати вулиці, дороги та мости, засипати ями, проводити благоустрій», «Привести в порядок школи, лікарні, дитячі будинки, клуби, хати-читальні» [61, арк. 66; 102]. На жінок покладалися завдання, які раніше вважалися виключно чоловічими. Влада маніпулювала відчайдушною готовністю жіноцтва включитися до відновлення усіх життєво необхідних сфер діяльності.

Координували роботу жінок у відбудовчих процесах жінради. Вони мобілізували робітниць, селянок, колгоспниць, домогосподарок до відновлення підприємств, лікарень, шкіл та інших установ; організовували недільники для прибирання територій; займалися благоустроєм та озелененням міст і сіл. Для прикладу, у м. Тлумач Станіславської області в 1945 р. за ініціативи жіночої

ради відбудовано лікарню та поліклініку [3, арк. 3], а в селах Лопітки та Слобідка Тлумачського району – відремонтовано дороги [22, арк. 6].

У Долинському районі Станіславської області жінки відремонтували 314 житлових будинків загальною площею 19363 м. кв. Місцеві мешканки працювали на відбудові залізничної станції у м. Долина, а згодом районної лікарні, поліклініки, дитячої консультації, дит'ясел та 16 сільських клубів [3, арк. 3]. Жіноча бригада Богородчанського району за два дні відремонтувала 120 м дороги [87, с. 143].

Жінделегатки станції «Львів-Підзамче» реконструювали залізничний вокзал і облаштували кімнату матері та дитини, займалися благоустроєм залізничного вузла та прилеглих територій [15, арк. 126]. У 1945 р. жінки м. Самбора розчистили руїни вокзалу, відбудували міську лікарню. Майже 2 тис. жінок м. Борислава у 1946 р., включаючи робітниць, службовців та домогосподарок, копали траншеї для міського водоканалу. Понад 1 тис. селянок Ходорівського, Жидачівського, Стрийського районів Дрогобицької області працювали на будівництві газопроводу Дашава-Київ [23, арк. 50].

Робітниці Львівського газового заводу у 1946 р. відпрацювали на відбудові комунального господарства м. Львова 22 тис. год.; робітниці нафтопереробного заводу обладнали гуртожитки, а кондитерської фабрики – провели 12 недільників з прибирання міста; працівниці трикотажної фабрики взяли участь у відбудові шкіл та дитячих садочків [78, арк.138]. Колектив Бібрського легпромкомбінату долучився до благоустрою міста, причому «не було жодної жінки, яка б не відпрацювала на відбудові 83 год» [86, арк. 43].

Не менш важливою була повоєнна відбудова м. Тернополя, яке після війни було знищене майже вщент. Із 4200 будинків 2990 були зруйнованими практично повністю, інші потребували негайної реконструкції [88, с. 225]. Відбудова міста розпочалася із розчищення вулиць та будинків від руїн, значну роль у якій відіграло жіноцтво області.

В одному із випусків Тернопільської обласної газети «Вільне життя» подавалась агітаційна довідка, яка мала сприяти залученню якнайбільшої

кількості жінок до відбудови міста. У ній зазначалося: «Кожен робітник, службовець і домогосподарка мають трудову картку, до якої заносяться години праці на відбудові і яку роботу виконано... Завідуюча промисловим відділом міськради тов. Галич організувала бригаду домогосподарок і на розборці цегли виконує вдень по дві з половиною – три норми» [89].

Партійно-радянським керівництвом систематично видавались накази та розпорядження, що зобов'язували жіноцтво області приймати участь у відбудові міста. У 1945 р. Тернопільським обкомом партії видано рішення, в якому зазначалося, що кожен район області має відбудувати по два будинки. Найбільша активність у його виконанні спостерігалася серед жіноцтва Бережанського, Велико-Борківського та Микулинецького районів [90, с. 83].

Бажання жінок якнайшвидше подолати повоєнну розруху породжувало незламний трудовий ентузіазм, котрий проявлявся у виконанні та перевиконанні виробничих планів, що в першу чергу було вигідним для влади. Жіноцтво області здійснило значний внесок у відбудову Тернополя. Лише бригади домогосподарок відпрацювали на виробництві 2421 день [41, арк. 66].

Популяризація їх досвіду неодноразово висвітлювалась у місцевих мас-медіа: «Днями домогосподарка Стефанія Свиридівна Вертюх – член бригади Ярослави Лотович, вибрала й склала за день 600 штук цегли замість 180 за нормою. Не набагато відставала від тов. Вертюх і домогосподарка Йосифа Ширингер. Вона цього дня вибрала та заштабелювала 580 цеглин...» [91].

Близько 10 тис. жінок Тернопільської області взяли участь у ремонті навчальних закладів та відбудували 1103 школи [41, арк. 66]. Часто отримані результати не відповідали плановим, а місцеві керівники надсилали сфальсифіковані дані про дострокове виконання завдань та кількість осіб, що приймали участь у виробничих змаганнях.

Стосовно навантаження, яке отримували жінки виконуючи таку роботу, влучно висловились депутат Верховної Ради УРСР від Дрогобицької області М. Гісяк: «Коли прийшла Рад влада, то нікому непотрібна істота стала чоловіком» [41, арк. 10]. Аналізуючи гендерні стратегії державної політики стає

зрозуміло, що радянська влада вмiло маніпулювала iдеями рiвностi, а трудовий потенцiал жiнок використовувала у власних цiлях.

Демографiчна ситуацiя, що склалася за наслiдками вiйни вiдобразилися у державнiй полiтицi щодо охорони материнства й дитинства, акцентуваннi уваги на статусi «жiнки-матерi». Емансипацiйна практика повоєнної доби лише пiдкреслювала iстинне призначення жiнки – народжувати та виховувати дiтей, берегти сiмейне вогнище, бути вiрною дружиною, виконувати усi домашнi справи та водночас бути громадсько активною.

Згiдно офiцiйної iдеологiї розподiл обов'язкiв мiж чоловіком та жiнкою характеризував жiнку як «виробничу одиницю», яка працювала на благо суспiльства та як матер – «носiя соцiальної функцiї вiдтворення». Жiнка у радянському соцiумi позицiонувалася як «одиниця» двiчі корисна державi [92].

На державному рiвнi пропагувався патрiотичний обов'язок жiнки – бути багатодiтною матер'ю, виконання якого мало покращити демографiчну ситуацiю. Репродуктивна функцiя жiнки прирiвнювалася до обов'язку чоловіка захищати державу. Яскравим прикладом цього слугує твердження А. Бебеля: «Жiнка, яка народжує дiтей служить загальним iнтересам так само, як i чоловік, який, ризикуючи своїм життям, захищає краiну» [93, с. 361].

Згiдно усталених норм, за допомоги у виконаннi цього обов'язку, жiнка мала завдячувати лише радянському уряду [94, с. 99]. Увага акцентувалася на можливостях матерiв реалiзовувати свої внутрiшнi творчi сили у виробничiй i громадській дiяльностi [95, с. 34].

Окремi науковцi наголошують про негласне iснування у радянському соцiумi гендерного контракту «працюючої матерi», коли жiнцi в системi загальноприйнятих соцiальних установок вiдводилися двi ключовi ролi – трудiвницi та матерi, якi у реальному життi мали балансувати мiж собою [96]. Влучний аргумент з цього приводу навела дослiдниця М. Смольницька: «Жiнка формально має з чоловіком рiвнi права, отримує будь-яку освiту, може працювати на будь-якiй посадi – але при цьому сiм'я не перестає бути основою її дiяльностi» [97, с. 164]. Таке твердження об'єктивно висвiтлює вiдношення

радянської влади до особистого життя жінки. Держава нібито залишалась осторонь приватної сфери діяльності жінок, залучаючи їх до нової суспільної програми, проте як публічне, так і особисте життя залишалося у центрі її уваги.

На законодавчому рівні репродуктивні права жінок регулювалися значною кількістю нормативних документів, однак фактичного захисту вони так і не отримували. Ще у 1936 р. радянським урядом прийнято рішення «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатодітним сім'ям, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садків, посилення кримінальної відповідальності за несплату аліментів і деякі зміни в законодавстві про аборти» [92]. Цією постановою влада в обмін на рівноправне становище в суспільстві вимагала від жінки покращення демографічної ситуації.

Сім'я почала займати місце важливого елемента соціальної стабільності та мала базуватись на соціальних зв'язках. Аналізуючи виховні ролі жінки у сім'ї, спостерігалася наступна закономірність: чим нижча її громадська та політична активність, рівень загальних та професійних знань, тим нижчий педагогічний потенціал сім'ї [12, с. 37]. Емансипаційна політика направлялась не лише на залучення жінок до суспільно-політичних процесів та професійного розвитку, а й мала стати результатом правильного виховання молоді, яке б відповідало нормам та канонам радянського ладу.

У зв'язку із демографічною кризою 10 листопада 1944 р. Рада Міністрів УРСР видала постанову «Про заходи щодо розширення мережі дитячих установ і поліпшення медичного та побутового обслуговування жінок і дітей» [98, с. 141–142]. Згідно цієї постанови у медичних закладах вводилась посада педіатра, створювались відділення для недоношених дітей, проводився постійний облік багатодітних та одиноких матерів.

Результати війни призвели до проблеми відбудови медичних закладів, браку лікарів та спеціалізованого персоналу. На Тернопільщині станом на 1 квітня 1945 р. діяла лише 1 жіноча консультація, а із 68 фельдшерсько-акушерських пунктів не працював жоден. Випуск спеціалістів Кременецької

фельдшерсько-акушерської школи планувався лише на 1947 р. [10, арк. 9]. У зв'язку з цим, значна частина жінок народжувала в домашніх умовах. Подекуди такі пологи завершувалися летально.

У сільській місцевості через відсутність відповідних установ та фахівців впродовж 1944–1946 рр. спостерігалася висока смертність дітей віком від одного року. Так, у Дрогобицькій області в 1945 р. її показники становили 11 % від загальної кількості новонароджених [19, арк. 13].

Стан спеціалізованих жіночих медичних закладів був катастрофічним. На початку 1945 р. у м. Чорткові Тернопільської області пологове відділення знаходилося в антисанітарному стані: «В коридорах – відра з поміями, а в тумбочках огризки запліснявілого хліба. Під вікнами палат гори сміття, сморід та мухи». Дитячих кімнат не було. Діти цілодобово перебували на одному ліжку із матерями [10, арк. 29].

Постала потреба першочергової відбудови медичних закладів. Кошти, які виділялися на їх реконструкцію були незначними. Зокрема, на реконструкцію фельдшерсько-акушерських пунктів Станіславської області в першому півріччі 1945 р. припадало лише 10 % від загальної суми, а на спеціалізовані лікарняні заклади – 8 % [99, с. 254]. Ситуація змінилася на початку 1950-х рр. На державне асигнування галузі охорони здоров'я Станіславщини в 1950 р. виділено 67856 тис. руб., що в 4 рази перевищувало суму витрат у порівнянні з 1940 р. [77, арк. 97]. Відповідно зросли видатки на забезпечення пологових будинків, фельдшерсько-акушерських пунктів, дитячих лікувальних закладів.

Відновлення мережі жіночих та дитячих медичних закладів відбувалося вкрай повільно. В 1946 р. у регіоні працювали лише 59 пологових будинків, 222 дитячих та 218 жіночих консультацій [100].

У наступні повоєнні роки кількість лікувально-профілактичних закладів для жінок та дітей збільшилась. У Тернопільській області в 1953 р. практично повністю виконане розпорядження Міністерства охорони здоров'я УРСР про поширення мережі пологових будинків та жіночих консультацій. До кінця року в області працювали 342 колгоспних пологових будинки із 350 планових та 58

гінекологів і 840 акушерок [101, арк. 29]. Наприкінці 1953 р. на Станіславщині побудовано лікарні у Болехівському, Галицькому, Гвіздецькому та Коршівському районах, а в 1954 р. в області відкрито 10 сільських лікарень та 20 фельдшерсько-акушерських пунктів [42, арк. 98].

Державна пропаганда постійно наголошувала на піклуванні про вагітних жінок та матерів з немовлятами. Їм передбачалося додаткове харчування (у розрахунку до місячної норми продуктів), відмінялася здача продовольчих карток [102]. Жінкам видавали необхідні речі для новонароджених, а на підприємствах, мали діяти кімнати гігієни. Доволі часто допомога матерям не надавалася в повному обсязі, а відповідальні особи зловживали посадовими обов'язками. Так, наприкінці 1946 р. борг організацій з постачання тканин для новонароджених у Дрогобицькій області становив 15044 м [103, арк. 5].

Згідно законодавства вагітні жінки звільнялися від виконання понаднормових та нічних робіт, позачергово отримували продукти харчування на виробництві, могли переводитись на легшу роботу із збереженням середньої заробітної плати. Жінки, які народжували вже третю дитину мали право отримувати допомогу в більшому розмірі. Тривалість декретної відпустки зросла від 62 до 77 днів [104, с. 456]. На перший погляд держава робила все можливе для соціального захисту жінок-матерів, а в дійсності така допомога проявлялася лише у змісті юридично закріплених документів. У суспільстві сформувалася ілюзорна практика піклування радянської влади про матерів та їх дітей, що увійшла до загальної системи людських переконань.

Державна політика у сфері охорони материнства та дитинства керувалася виконанням наказу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та одиноким матерям, підсилення охорони материнства й дитинства, про встановлення почесного звання «Мати-героїня» і заснування ордену «Материнська слава» [105]. Згідно нього багатодітним матерям, які мали двох дітей при народженні третьої та кожної наступної дитини виплачувалася допомога за умови досягнення ними п'ятирічного віку; матерям одиначкам – до досягнення дітьми

дванадцятирічного віку [106, с. 51]. Так, у Тернопільській області впродовж 1944–1951 рр. багатодітним та самотнім матерям виплачено 101 973 000 крб. матеріальної допомоги [107, арк. 8], а на Станіславщині лише за 1953 р. – 21 403 700 крб. [108, арк. 159].

Статус «жінки-матері» на державному рівні вшановувався публічними нагородами. Орден «Мати-героїня» присвоювався жінкам, котрі народили та виховали більше десяти дітей, за умови досягнення наймолодшою дитиною однорічного віку. Орденом «Материнська слава» нагороджували жінок за наявності семи-дев'яти дітей, а «Медаллю материнства» – шести [109, с. 89]. Впродовж 1944–1951 рр. на Львівщині нагороджено 10551 багатодітну матір, почесні звання «Матір-героїня» отримала 101 жінка, «Медаль материнства» – 8452 особи, а орден «Материнська слава» – 2298 жінок [56, арк. 69].

Влада прагнула закріпити у соціумі образ радянської «жінки-матері», яка б покращила демографічну ситуацію, виховала дітей покірними, чесними та дисциплінованими громадянами. Надання пільг за «привілейований» статус «жінки-матері» відбувалося лише за умови, якщо жінка була активною учасницею суспільного процесу.

Друга половина 1940-х рр. характеризувалася низкою законодавчих актів, що конкретизували та доповнювали окремі положення про надання соціальних гарантій матерям. Наказ Президії Верховної Ради СРСР від 25 листопада 1947 р. «Про розмір допомоги багатодітним та самотнім матерям» значно розширив коло жінок, що отримували матеріальну допомогу. Проте, держава зменшила її обсяг майже вдвічі [110]. Наказ від 19 травня 1949 р. «Про покращення справи державної допомоги багатодітним і самотнім матерям і покращення умов праці і побуту жінок» [104, с. 458] передбачав зберігання за жінкою права на безперервний трудовий стаж за умови досягнення дитиною півторарічного віку в разі розривання трудового договору.

Бували випадки, коли нагородження багатодітних матерів не відбувалося, або ж проводилося формально. Місцеві керівники часто легковажили своїми посадовими обов'язками, належний облік цих категорій не здійснювався. У

Славському районі Дрогобицької області впродовж 1945–1946 рр. із 833 матерів, представлених до нагород, відзначено лише 47. Документи 53 жінок повернуто в район для переоформлення, однак у відділі державної допомоги у справах багатодітних та одиноких матерів Славського райвиконкому їм відмовлено у допомозі [111, арк. 18]. Такі ситуації були непоодинокими. Так, із 1263 багатодітних матерів Львівщини у 1951 р. нагороджено лише 724 жінки. У Брюховецькому районі станом на 1 січня 1952 р. п'ятеро багатодітних матерів не отримали матеріальної допомоги ще за 1945–1947 рр. [56, арк. 69].

Матеріальна скрута, безчинство з боку влади, наявність малолітніх дітей, обтяжливі домашні обов'язки робили становище жінок ще складнішим. Держава не втручалася у вирішення чи навіть полегшення домашніх клопотів жінок, вважаючи це їх особистою справою.

Розширення мережі дитячих ясел та садочків, мали направити жіночу мобільність в русло активної виробничої та громадської діяльності. Заходи радянської влади були спрямовані на витіснення жінок-матерів із приватної сфери, за якими залишалось збереження соціальної функції. Перед матерями, стояв нелегкий вибір: реалізувати себе виключно у приватній сфері, при цьому перебувати під постійним тиском держави, або ж спрямувати всі свої сили на виконання завдань та вказівок влади, залишивши своїх дітей без піклування.

Колективізація сільського господарства змушувала жінок працювати «від зорі до зорі». На сім'ю, дітей, а тим паче ведення домашнього господарства не вистачало сил та часу. Як спосіб виживання перед жінкою поставала потреба у поєднанні виробничо-громадської та приватної сфер діяльності. Появилася нагальна потреба в сезонних дит'яслах та садочках, які у певній мірі мали полегшити становище жінок у сільській місцевості.

У містах ситуація була схожою. Відповідальність за працюючих матерів перекладалася на керівників промислових об'єктів. Вони зобов'язувались облаштувати кімнати гігієни, душові, кімнати для годування дітей тощо. Зважаючи на брак фінансування та байдужість керівництва, в багатьох установах санітарно-побутових приміщень для жінок не було взагалі.

Щороку радянським урядом видавалась постанова «Про організацію в колгоспах, радгоспах та при сільських радах УРСР сезонних дит'ясел та дошкільних майданчиків» [112, арк. 2], у якій фіксувалися дані про кількість дитячих закладів та їх планове виконання впродовж року.

На початку 1945 р. в Тернопільській області діяли 12 дит'ясел в селах та лише 3 у містах. Приміщення дитячих закладів використовувались не за призначенням. Зокрема, у Борщові приміщення, де до війни були дит'ясла передане під квартиру директору спиртзаводу, а в Заліщиках – знаходилось у користуванні військової частини [10, арк. 9].

Особливо гостро ця проблема проявила себе з утворенням колгоспів. Так, у Краснянському районі Львівської області в 1946 р. організовано 4 колгоспи, там же налічувалося 160 дітей ясельного та дошкільного віку. Колгоспи не мали своїх фондів на відкриття ясел, тому жіночі ради часто піднімали клопотання про утворення змішаних дитячих ясел, де мали бути і дошкільнята [20, арк. 1].

Стан дитячих ясел та садочків був незадовільним. Дитячі заклади не були укомплектовані належним чином. Вони склалися із однієї кімнати, були вкрай тісними, не мали підсобних приміщень. Крім того, не вистачало продуктів, ліжок, столів, лавок та іншого обладнання для дітей [113, арк. 23].

Ситуація з організацією мережі дитячих закладів була катастрофічною практично до кінця 1940-х років та супроводжувалася майже стовідсотковим невиконанням [див. Таблицю 1]. У 1949 р. кількість постійних дитячих ясел у західних областях УРСР збільшилася в 2,5, а місць – у 3 рази [114, с. 194]. Частково змінилося і співвідношення сезонних дит'ясел. У колгоспних дитячих яслах Тернопільщини згідно плану 1953 р. мало перебувати 20 тис. дітей. Станом на 1 червня кількість дітей становила лише 8170, причому в Кременецькому, Залозецькому, Золото-Потоцькому та Козівському районах сезонних дит'ясел не було взагалі [101, арк. 5].

Часто керівництво не надавало створенню сезонних дитячих закладів вагомому значення та заради економії коштів затягувало термін їх відкриття аж до збирання врожаю. Під час жнив перейматися такою справою було

ніколи, тому жінки «один на один» залишалися із цією проблемою. Про це свідчать ланкові колгоспу ім. Молотова Я. Степанчак та Л. Щур із с. Супранівка Підволочиського району, що на Тернопільщині: «Дітей не було на кого лишити. Один вихід – або брати з собою на цілий день, або нехай бавить стара, немічна сусідка» [115], «Своїх дітей я ще не мала, але не раз бачила, як молоді матері приносили до колгоспного двору немовлят» [116].

Вагому роль у розширенні мережі дитячих закладів відіграли делегатські збори та жіночі ради. Зокрема, жінки шкільної секції м. Хирів Дрогобицької області в 1946 р. відремонтували районний дитячий садок [117, арк. 10 зв.]. За ініціативи жіночих рад Станіславської області у 1949 р. відкрито 46 дит'ясел, 45 дитячих садочків, 15 дитячих будинків та 2 школи-патронати [18, арк. 130].

Жіночі структури залучалися не лише до організації дитячих закладів, а й забезпечували їх усім необхідним. Так, жіноча рада Калушського калійного комбінату Станіславщини взяла шефство над місцевим дитячим садочком. Жінки займалися збором одягу, взуття, канцелярського приладдя для дітей, допомагали коштами [3, арк. 88].

У вкрай важких повоєнних умовах не всі жінки бажали ставати матерями та народжувати. На заваді не стала й кримінальна відповідальність за вчинення абортів. Обласною прокуратурою Станіславської області в 1952 р. виявлено 218 жінок, які здійснили підпільні аборти, лише проти 18 з них порушено кримінальні справи [118, с. 374].

Результатом Другої світової війни стала проблема сирітства, яка потребувала нагального вирішення. Кількість дітей, які втратили батьків та залишилися без їх піклування вражала. Лише в Станіславській області у 1945 р. в дитячих закладах різних типів перебувало близько 6640 сиріт [22, арк. 61].

Активістки жіночих рад брали участь у виявленні безпритульних дітей, їх обліку, займалися оформленням документації щодо опіки та усиновлення. Жінради зобов'язувалися піклуватись про дітей-сиріт, забезпечувати їх одягом, продуктами харчування, створювати належні умови для навчання. Так, жіночі ради м. Станіслава в 1947 р. зібрали майже 73 тис. крб. для дитячих сиротинців,

проводячи вечори самодіяльності [6, арк. 45]. З травня 1945 р. до жовтня 1948 р. жінради Дрогобицької області зібрали від організації концертів, вистав, футбольних матчів близько 700 тис. крб., які витратили на одяг, взуття, підручники та шкільне приладдя для дітей-сиріт [23, арк. 51].

Жінки не залишалися байдужими до чужої біди, а особливо, коли вона дитяча. Попри ідеологізацію діяльності жінрад, жіночий актив систематично займався вирішенням нагальних повоєнних проблем. Надмірна працьовитість, наполегливість та ініціативність допомагали жінкам впливати на вирішення багатьох питань у сфері охорони дитинства.

Повоєнні роки позначилися вкрай складним санітарно-епідеміологічним станом. Упродовж 1944–1945 рр. у західних областях УРСР зареєстровано спалахи захворювань на черевний тиф та вітряну віспу [99, с. 256]. В обов'язки жіночих рад спільно із органами охорони здоров'я входила ліквідація їх наслідків.

Значну роль у проведенні санітарно-епідеміологічної роботи відіграли профільні секції жіночих рад з охорони здоров'я та санітарно-гігієнічного контролю. Їх завдання полягали в інформуванні про профілактику інфекційних хвороб; виявленні та госпіталізації хворих; контролі за діяльністю інфекційних відділень медичних закладів; проведенні санітарно-профілактичних заходів на виробництві, у гуртожитках, закладах громадського харчування тощо.

Делегатки санітарної секції Вигодського району Станіславської області допомагали у щепленні проти черевного тифу, проводили протиепідемічні заходи, власними силами розчищали колодязі та стічні труби. Санітарна секція м. Коломиї взяла шефство над дитячою їдальнею, забезпечила заклад аптечками та стежила за санітарним станом [22, арк. 7].

Радянська західних областей позначилася й на культурно-освітній сфері, яка залишалася однією із важливих критеріїв розвитку загального рівня життя населення. В атмосфері постійного тиску та контролю зміни у цій галузі відбувалися за звичним сценарієм, до якого залучалися жіночі структури.

У першу чергу робота делегаток полягала у відбудові та ремонті клубів, шкіл, хат-читалень, бібліотек, забезпеченні їх необхідним приладдям, особливо в селах. Такі завдання покладалися на культосвітні та шкільні секції жіночих рад. У с. Лани Бібрського району Львівської області активістки зібрали 3,5 тис. крб., які витратили на ремонт і паливо для місцевої школи [72, арк. 33]. Делегатки культосвітньої секції с. Пациків Вигодського району Станіславської області відремонтували клуб, організували гуртки художньої самодіяльності [22, арк. 5]. У 1948 р. до місячника, що стосувався ремонту культосвітніх закладів залучено близько 8,5 тис. жінок Станіславщини [24, арк. 19].

Жіночі ради були ініціаторами організації культосвітньої роботи на підприємствах, у колгоспах, сільрадах та інших установах. Вони займалися благодійністю, організували при сільських клубах драмгуртки, ансамблі, театральні вечори. Так, жіночий актив с. Ріпни Новомилятинського району Львівської області проводив платні концерти; жіноча рада шкіряної фабрики Краснянського району організувала ансамбль пісні й танцю, а виручені з таких заходів кошти передавались у Фонд допомоги сиротам [74, арк. 17; 188].

Про суспільну значущість західноукраїнських жінок у повоєнні роки влучно висловилася громадська активістка м. Станіслава А. Рублева: «У важких переживаннях большевицького режиму українська жінка загартувалась так, що в найгрізнішому часі, зуміла нести поміч другим, захистити сиріт, нагодувати голодних...» [119, с. 457].

Ще одним напрямком роботи серед жінок була кампанія з ліквідації неписьменності та малописьменності, яка мала на меті схилити їх симпатії до влади шляхом надання їм права на освіту. По завершенню війни чисельність неписьменних жінок у західних областях становила близько 80 % [90, с. 26].

На початку грудня 1944 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийнято рішення «Про заходи з ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення в західних областях України» [120, с. 98], згідно з яким партійні комітети до 1 січня 1945 р. мали здійснити облік неписьменного та малописьменного населення і створити матеріальну базу для шкіл та гуртків.

Ще на початку 1944 р. Наркомом освіти УРСР передбачалося забезпечити школи грамоти підручниками, зошитами та канцелярією. Планувалося до кінця 1944 р. видрукувати 190 тис. базових підручників та 978 тис. зошитів; укомплектувати навчальні заклади західних областей УРСР канцелярією – 326 тис. олівців, 163 тис. ручок, 652 тис. пер [120, с. 98]. На початкових етапах розгортання кампанія не була масштабною, забезпечення навчальним приладдям відбувалося вкрай повільно, гостро відчувалася нестача підручників.

Початок кампанії характеризувався значними недоліками. По-перше, через некомпетентність місцевих кадрів не проводилося належного обліку та організації неписьменних та малописьменних осіб. По-друге, після війни значна частина навчальних закладів потребувала повної реконструкції. По-третє, матеріальна база закладів освіти була практично відсутньою.

У зв'язку з цим ЦК КП(б)У 19 жовтня 1945 р. ухвалено постанову «Про хід ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослого населення в західних областях УРСР» [90, с. 51]. У ній йшла мова про посилення контролю за обліком неписьменних та малописьменних осіб, про залучення партійних, державних та громадських організацій до вирішення цієї проблеми.

Жіночі ради спільно із працівниками відділів народної освіти Львівської області облікували в 1945 р. 20348 неписьменних і малописьменних громадян, з яких навчалося 13373 особи [72, арк. 33]. У 1945 р. на Львівщині кількість неписьменного та малописьменного населення становила 32352 особи, з них 7200 неписьменних та 13148 малописьменних жінок. В області діяли 574 гуртки з ліквідації неписьменності, де навчалися близько 10 тис. жінок [86, арк. 30].

Упродовж 1945–1946 н. р. кампанією із ліквідації неписьменності та малописьменності у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях охоплено 128865 жінок, з яких лише 48 % навчили елементарній грамоті [121, арк. 24]. До кінця 1945 р. у Великомоствівському районі Львівської області із 6 вечірніх шкіл працювала лише 1, де відбулося всього 2 заняття [122, арк. 2]. Вказані терміни освітньої кампанії виявлялися нереальними для підготовки навчальних

закладів до цього процесу, а ретельний облік громадян не проводився через відсутність кваліфікованих кадрів на місцях.

У засобах масової інформації, на всіх нарадах та зібраннях жінок лунали заклики до організації гуртків з ліквідації неписьменності та малописьменності, мотивуючи це тим, що «неграмотним жінкам важко приймати участь в громадській роботі» [25, арк. 30].

Навчання жінок відбувалося індивідуально, або ж у гуртках під керівництвом вчителів та культармійців. Зокрема, впродовж 1945–1946 н. р. до цієї кампанії у західних областях УРСР залучено 7,8 тис. вчителів та 18,4 тис. культармійці [123, с. 44]. На Тернопільщині в 1946–1947 н. р. організовано 197 гуртків з подолання неграмотності та укомплектовано 128 шкіл грамоти для жінок. Жінвідділами проведено 464 зібрання із керівницями жіночих рад та шкільних секцій, інспекторами відділів Народної освіти з питань подолання неписьменності та малописьменності серед жінок [124, арк. 68].

Навчання у школах грамоти здебільшого відбувалося російською мовою. Деякі місцеві жінки із патріотичних переконань не відвідували заняття та неприязно відносилися до прибулих освітян.

Місцеві вчительки також залучалися до цієї кампанії. Так, учителька с. Лісники Бережанського району Тернопільщини С. Сіма навчила 15 жінок, учителька с. Курівці Великоглибочецького району О. Олійник – 25 [41, арк. 56], а голова жінради с. Озеряни Буцацького району К. Ярошак – 43 жінки, 31 з яких успішно склала іспити [124, арк. 69].

Робота у цьому напрямку часто заохочувалася грошовими винагородами та грамотами. Зокрема, культармієць М. Ковіюк Буданівського району Тернопільської області відзначена грамотою Міністерства освіти УРСР за те, що навчила 9 малописьменних жінок [125, арк. 26]; у Підгаєцькому районі вчителька Т. Солодуха отримала премію у розмірі 200 крб. [120, с. 100]. Заохочення такого характеру стимулювали жінок ставати активними учасницями освітнього процесу, оскільки були не лише джерелом додаткового заробітку, а й допомагали відчутти власну значущість у суспільстві.

У 1948 р. Міністерство освіти УРСР зобов'язало органи народної освіти завершити освітню кампанію серед жінок. Навчання з неписьменними жінками в містах мало відбуватися впродовж цілого року до повного викладу програмного матеріалу, а в селах – під час масових сільськогосподарських робіт, у вільні від роботи дні не менше 2 разів на тиждень по 2 години; з жовтня групове навчання мало проходити тричі на тиждень по 4 години щодня. Значна увага приділялася багатодітним та самотнім матерям [126, арк. 136].

На обліку в Станіславській області у 1948 р. перебували 10284 неграмотні жінки та 14894 малограмотних. Станом на 5 травня 1948 р. у 28 районах області ліквідували свою неграмотність та переведені в класи малограмотних 5812 жінок, закінчили школи грамоти 7119 [24, арк. 9].

Прагнення радянської влади якнайшвидше включити західні області до загальносоюзної системи координат, перешкодили планово завершити освітню роботу із жінками й до кінця 1949 р. Найбільшого результату з ліквідації неписьменності та малописьменності серед жінок регіону було досягнуто на Львівщині. Згідно статистичних даних станом на 1 жовтня 1950 р. в області налічувалося 373 неписьменних та 3545 малописьменних жінок [5, арк. 74].

Хоча така діяльність значно покращила освітній рівень жінок, однак і вона містила ідеологічний контекст та характеризувалася яскраво вираженою пропагандистською роботою. Радянська влада прагнула не лише розширити ідеологічний вплив на місцевих мешканок, збільшити кількість агітаторів та грамотного жіночого активу, а й забезпечити освіченими кадрами партійні, державні та господарські структури.

Таким чином, шляхом масової мобілізації жінок до відбудовчих процесів та громадської діяльності офіційна влада прагнула закріпити в західних областях УРСР образ «зразкової радянської жінки» – трудівниці-суспільниці-матері.

Радянська пропаганда тенденційно наголошувала про патріотичний обов'язок жінки – бути багатодітною матір'ю. Матерям надавалась низка соціальних пільг та гарантій, які начебто полегшували життя, однак насправді

це була чергова порція державних заходів спрямованих на швидке повернення їх до сфери суспільного виробництва. Недосконала система розвитку дитячих закладів лише ускладнювала і без того важке становище жінки.

Участь жінок у громадській діяльності західних областей УРСР сприяла вирішенню багатьох нагальних повоєнних проблем. Вони стосувалися охорони материнства та дитинства, допомоги вразливим категоріям населення, ліквідації неписьменності та малописьменності. Жінки залучалися до відбудови населених пунктів, доріг, закладів першої необхідності, благоустрою. Попри значне фізичне навантаження, адміністративний тиск та контроль з боку держави, прагнення якнайшвидше повернутися до мирного життя ще більше активізувало жіночий трудовий ентузіазм.

Висновки до розділу 3

Однією із складових процесу радянзації західних областей УРСР в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. був гендерний підхід. Реалізація політики радянської влади щодо жінок розпочалася із формування жіночих структур, які вражали своєю різноманітністю та масовістю. Вони створювалися з метою ідеологічного впливу на жінок, їх мобілізації до відбудовчих робіт, суспільно-політичної діяльності, перешкоджання участі у визвольному русі. Політико-виховною роботою серед місцевого жіноцтва займалися й комсомольські та профспілкові організації, численні «добровільні» товариства, що здійснювали контроль за жінками у приватній та публічній сферах життя.

Частина місцевих жінок на перший погляд начебто лояльно відносилися до радянської влади, однак залишалися при власних ідеологічних переконаннях, саботували діяльність радянських підрозділів, допомагали українському підпіллю, були його учасницями.

Залучення жінок до політичної діяльності зводилося до мінімуму та насправді носило дискримінаційний характер. Жінки могли брати участь у виборах, обіймати партійні та державні посади, проте недовіра до місцевих та прагнення радянської влади сформувати міцний партійний актив із приїжджих кадрів, відводили їм у політичній сфері лише другорядні ролі.

Суспільне визнання жінки диктувалося нав'язаним пропагандою образом «трудівниці-суспільниці-матері» та закріплювалося опануванням нових сфер діяльності, що раніше не були їм притаманні. Добровільно-примусове залучення жінок до суспільно-політичного життя зобов'язувало їх виконувати низку обов'язків, які радянська влада вдало видавала за нові права.

Попри на всі нюанси ідеологічного характеру, жінки приймали активну участь у громадській діяльності регіону, що сприяла вирішенню низки повоєнних проблем. Вони залучалися до відбудови соціальної інфраструктури, освітньої кампанії, допомагали вразливим категоріям населення.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за загал. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
2. Бахматова Л. М. Деятельность коммунистической партии Украины по вовлечению женщин-крестьянок в колхозное строительство (1944–1950 гг.) (По материалам западных областей Украины): дис... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. Ужгород, 1969. 305 с.
3. Справки отдела по работе среди женщин обкома партии, информации горкомов, райкомов партии о выполнении постановлений бюро обкома КП(б)У о работе среди женщин за 1946 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 261. 179 арк.
4. Отчет обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин за 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 459. 40 арк.
5. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, привлечении женщин к руководящей работе, подготовке к проведению выборов в местные Советы депутатов трудящихся, февраль–декабрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 461. 78 арк.

6. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, проведении областного совещания председателей женских советов, 8 февраля 1947 – 15 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 595. 135 арк.
7. Кривуля О. Вплив жіночих делегатських зборів 1919–1932 рр. на формування субкультури радянських жінок-городянок в Україні. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4876.html> (дата звернення: 28. 05. 2017).
8. Делегатські збори жінок // Радянська Україна. 1945, 26 червня. № 122. С. 3.
9. Отчеты, докладные записки, справки, информации о состоянии работы среди женщин западных областей, 31 июля 1945 г. – 15 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 7. 260 арк.
10. Информации инструкторов обкома, горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У по вопросам организационной и массово-политической работы среди женщин западных областей Украины, 7 февраля – 25 декабря 1945 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 407. 109 арк.
11. Музыря А., Копейко В. Женсовет: опыт, проблемы, перспективы. М., 1989. 192 с.
12. Янкова З. Советская женщина (социальный портрет). М., 1978. 157 с.
13. Пам'ятка про роботу жіночих рад. К., 1963. 14 с.
14. Информации горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У об организаторской и массово политической работе среди населения, мобилизации их на восстановления народного хозяйства, 11 мая 1945 г. – 11 января 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 408. 141 арк.
15. Информации, докладные записки, отчеты райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, результатов выборов женских собраний,

- 5 июня – 29 ноября 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 264. 145 арк.
16. Отчеты, планы ОК КП(б)У среди женщин области, 1 января – 28 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 282. 138 арк.
17. Отчеты, планы и информации РК, ГК, ОК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, январь – декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 279. 225 арк.
18. Отчеты, справка, докладная записка, информации в ЦК КП(б)У о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин, проведении актива и другим вопросам, 8 февраля 1949 – 4 февраля 1950 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 159 арк.
19. Справка ОК КП(б)У о работе среди женщин // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 257. 26 арк.
20. Протоколы совещаний женоргов райкомов партии, представителей предприятий, учреждений, учебных заведений по вопросу охраны материнства и детства, отчеты горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 2 января – 21 октября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 287. 230 арк.
21. Переписка ОК КП(б)У с ЦК КП(б)У, горкомами и райкомами КП(б)У о проведение работ среди женщин в области, 6 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 241. 54 арк.
22. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, 3 февраля–24 декабря 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 339. 64 арк.

23. Інформації, справки, плани работ РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе женотделов, 1 января – 18 ноября 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 276. 53 арк.
24. Інформації в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 февраля 1948 – 3 января 1949 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 800. 147 арк.
25. Справки ОК КП(б)У о работе среди женщин, направление в ЦК КП(б)У, 16 марта – 12 апреля 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 199. 49 арк.
26. Справки, отчеты и докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин о награждении многодетных матерей, 1 января – 19 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 198. 55 арк.
27. Комяков С. Потерянное поколение. История детских и молодежных организаций СССР. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=504087491X> (дата звернення: 21. 09. 2017).
28. Докаш О. Радянська стратегія та практика політичної мобілізації населення Західної України в умовах військово-політичного протистояння на завершальному етапі Другої світової війни // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 224–233.
29. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 184 с.
30. Списки женщин-стахановок, 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 208. 17 арк.

31. Докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 января 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 252. 177 арк.
32. Статистические отчеты о численном составе и движении комсомольских и пионерских организаций Украины, 20 февраля – 10 декабря 1952 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 2017. 102 арк.
33. Кривуля О. О. Жінки і профспілки в УРСР (1920-ті роки) // Інтелігенція і влада. 2008. Вип. 13. С. 111–117.
34. Протоколы пленумов и заседаний президиума Тернопольского обкома профсоюза работников госучреждений за 1950 год, 10 февраля – 25 декабря 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 38. 241 арк.
35. Коханова О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Харків, 2015. 208 с.
36. Квартальные статистические отчеты ФЗМК по культурно-массовой работе, социалистическому соревнованию и др. вопросам за 1950 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 58. 436 арк.
37. Протокол Тернопольской II областной межсоюзной конференции профессиональных союзов от 23–24 января 1951 года // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 66. 455 арк.
38. Земзюліна Н. Формування позитивного міжнародного іміджу СРСР крізь призму діяльності громадських організацій та добровільних товариств у 1920–30-х рр. // Вісник Черкаського університету. 2014. Вип. 29 (322). С. 104–109.
39. Информации горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У об организаторской и массово политической работе среди населения, мобилизации их на восстановления народного хозяйства, 3 мая – 20 декабря 1945 г. //

Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 409. 144 арк.

40. Переписка по Красному Кресту, 9 января – 25 декабря 1945 г. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том III). Спр. 2256. 157 арк.

41. Докладные записки, справки, инструкции о состоянии работы среди женщин западных областей УССР, 15 января – 29 марта 1946 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 82. 117 арк.

42. Отчеты, справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины о работе по подбору кадров, проведении отчетов и выборов в районных партийных, профсоюзных организациях, женских советах, руководстве обкомом работой среди женщин и другим вопросам, 8 февраля – 2 декабря 1954 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1811. 110 арк.

43. Справки отдела об укомплектовании работников партийных, советских и хозяйственных организаций, февраль 1945 – январь 1946 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 304. 77 арк.

44. Переписка с ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, комиссией партийного контроля при ЦК ВКП(б), 3 января 1950 – 5 января 1951 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1179. 211 арк.

45. Информации, справки работников отдела, политотделов МТС о состоянии политико-массовой работы среди женщин, 7 февраля – 24 декабря 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 331. 85 арк.

46. Справки, информации работников отдела обкома КП(б) о работе женских советов, 17 января – 4 ноября 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1270. 143 арк.

47. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940-50-х. // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. 2009. Вип. 13–14. С. 101–125.
48. Панфілова Т. Культурно-освітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20–30-і роки ХХ століття) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2014. Вип. 2 (33). С. 26–34.
49. Маланчук-Рибак О. Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 11. С. 93–96.
50. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. К., 1993. 110 с.
51. Вопросы работы комсомольских организаций и работы среди молодежи, 16 февраля – 31 декабря 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 5353. 457 арк.
52. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944–1946 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 270–275.
53. Бура С., Чайковський Д. Визначні українські жінки: матеріали і гутірки. Нью-Йорк, 1967. 114 с.
54. Конституція УРСР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001 (дата звернення: 17. 07. 2017).
55. Отчеты, справки, информации, доклад в ЦК КП(б) Украины об руководстве обкомом партии работой отделов по работе среди женщин, 18 апреля 1951 г. – 30 января 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1357. 149 арк.
56. Справки работников отдела о работе среди женщин, планы работы отдела и списки передовиков сельского хозяйства о награждении орденами и медалями, 31 января – 26 декабря 1952 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 661. 129 арк.

57. Положення про вибори до Верховної Ради СРСР // Радянська Україна. 1950, 11 січня. № 9. С. 1.
58. Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих Української РСР. URL: <https://zbruc.eu/node/42684> (дата звернення: 13. 03. 2020).
59. Мероприятія, информации обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о состоянии массово-политической работы среди женщин, 15 ноября – 30 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 593. 48 арк.
60. Закінчилась республіканська нарада жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей // Радянська Україна. 1947, 12 січня. № 10. С. 4.
61. Стенограмма II-го совещания женщин о задачах женсоветов в проведении выборов в Верховный Совет СССР, 25–26 ноября 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 266. 77 арк.
62. Информации обкома партии в ЦК КП(б) У, отчеты и докладные записки о состоянии работы среди женщин, 20 февраля 1947 г. – 10 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 988. 125 арк.
63. Гоголь Г. Невпізнано змінилась наша доля // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень). С. 12–13.
64. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.
65. Списки, отчеты, РК, ГК КП(б)У о выдвижение женщин на руководящую работу, 20 июля – 1 августа 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 210. 38 арк.

66. Протоколы женских собраний на предприятиях и в учреждениях за 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 175. 161 арк.
67. Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів / відп. ред. М. В. Брик. К.: Наукова думка, 1986. 424 с.
68. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст.: збірник документів і матеріалів / упоряд. С. Алексєєв, Н. Стешенко. Краматорськ, 2017. 204 с.
69. Мармус В. Доля обрала нас: Спогади, документи, статті. Тернопіль, 2004. 198 с.
70. Кулінський Д. Особливості проведення виборчої кампанії 1946 року в західних областях України // Український визвольний рух. 2016. Збірник 21. С. 345–357.
71. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о пропагандистской и агитационно-массовой работе среди женщин и другой категории населения, 1 марта – 29 декабря 1945 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 251. 139 арк.
72. Ільницький В. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР і боротьба ОУН та УПА в Дрогобицькій області. URL: <http://www.vidrodzhenia.org.ua/ilnic291207.htm> (дата звернення: 15. 03. 2018).
73. Информации, справки, докладные записки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У по работе среди женщин, 30 апреля – 29 декабря 1946 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 460. 188 арк.
74. Гавришко М. Долаючи тишу: жіночі історії війни. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 240 с.
75. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об организационной, массово-политической, воспитательной работе среди женщин, организации стахановского движения, 5 марта – 15 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 691. 210 арк.

76. Депутати Верховної Ради УРСР 3-го скликання. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Депутати_УРСР_3-го_скликання (дата звернення: 11. 12. 2017).
77. Отчеты, справка, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 марта 1950 г. – 17 января 1951 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1. 147 арк.
78. Стенограмма 2-го областного совещания женщин, 18 февраля – 25 ноября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 288. 229 арк.
79. За Україну, за її волю... Книга пам'яті Підволочиського району. Тернопіль: «Збруч», 2009. Т. 2. 600 с.
80. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–50-х роках // Народознавчі Зошити. 2013. № 4. С. 591–599.
81. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми // Український визвольний рух. Львів, 2006. Збірник 7. С. 232–242.
82. Burds J. Gender and policing in Soviet West Ukraine, 1944–1948. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/8454> (дата звернення: 20. 09. 2018).
83. Галів М. Участь учнівської та студентської молоді Дрогобицької області в національно-визвольному русі (1946 – початок 1947 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск II. 2015. С. 465–474.
84. Одержима свободою. Шлях Героїні Світу Ірини Сенік / упоряд. Галина Литвин. Брустурів: Дискурсус, 2017. 308 с.
85. Протоколы и резолюция областной конференции Красного Креста за 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1393 («Тернопільський обласний комітет Товариства Червоного Хреста»). Оп. 1. Спр. 1. 53 арк.
86. Протокол I областного собрания женщин-активисток области, 28–29 мая 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 324. 131 арк.

87. Шевчук М. Ф. КПСС в борьбе за вовлечение женщин в Советы (на материалах западных областей Украины. 1939–1950 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. К., 1953. 221 с.
88. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери Західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці. 2001. 257 с.
89. Генеральний план, відбудова і руйнування Тернополя в 1945-му. Як це було. URL: <https://doba.te.ua/post/28949> (дата звернення: 23. 11. 2017).
90. Трофим'як Ю. М. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей республіки до соціалістичного будівництва (1944–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1969. 325 с.
91. Рекорд Стефанії Вертюх // Вільне життя. 1945, 15 червня. № 117. С. 1.
92. Айвазова С. Свобода и равенство советских женщин. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/aivazova.htm> (дата звернення: 12. 05. 2017).
93. Бебель А. Женщина и социализм. М., 1959. 596 с.
94. Етвуд Л. Жінка під час Великої Вітчизняної Війни // Гендерні дослідження. 2015. С. 85–102.
95. Литвинова Г. Авторитет матері. К., 1982. 96 с.
96. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/099/222/1218/002.ZDRAVOMYSLOVA.pdf> (дата звернення: 17. 12. 2017).
97. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 162–174.
98. Турчіна М. О. Медичне законодавство в Україні в радянський період: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2016. 223 с.
99. Шуст Т. Особливості відбудови радянської системи охорони здоров'я Станіславської (Івано-Франківської) області 1944–1945 рр. // Український історичний збірник. 2015. Вип. 18. С. 252–260.

100. Санаторій для матерів // Радянська Україна. 1947, 6 липня. № 136. С. 2.
101. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины о руководстве районных комитетов партии работой среди женщин, 5 января – 3 ноября 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2605. 105 арк.
102. Забота о детях // Работница. 1945. № 1. С. 9.
103. Сведения и справки ОК, Облздравотдела о развитии сети детских учреждений и работе среди женщин, июнь – декабрь 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 212. 33 арк.
104. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба / відп. ред. В. Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
105. Наказ Президії ВР СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, посилення охорони материнства і дитинства про встановлення почесного звання «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» // Відомості ВР СРСР. 1944. № 37.
106. Даниленко Н., Монастырский Е. Равноправие женщин: подлинное и мнимое. К.: Политиздат Украины, 1979. 112 с.
107. Информации, справки отдела обкома партии, здравоохранения в обком КП(б)У об улучшение работы лечебно-профилактических учреждений по охране материнства, 3 января – 21 ноября 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2420. 92 арк.
108. Справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины об обсуждении и изучении решений сентябрьского пленума ЦК КПСС по вопросам сельского хозяйства. Отчет обкома партии о работе среди женщин в 1953 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1681. 192 арк.

109. Новикова Э. Женщина в развитом социалистическом обществе. М.: Мысль, 1985. 158 с.
110. Наказ Президії ВР СРСР від 25 листопада 1947 р. «Про розмір допомоги багатодітним і самотнім матерям» // Відомості ВР СРСР. 1947. № 41.
111. Сведения и отчеты исполкомов Советов депутатов трудящихся о награждении многодетных матерей, 15 марта – 20 октября 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 211. 34 арк.
112. Матеріали про роботу по охороні материнства і дитинства: дитячі ясла, садки, консультації, молочні кухні // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том IV). Спр. 4001. 234 арк.
113. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 242. 212 арк.
114. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матеріалів / упоряд. Х. І. Горожанкіна. К., 1980. 546 с.
115. Інтерв'ю із Степанчак (Щур) Ярославою Іванівною, 1929 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
116. Інтерв'ю із Щур Любов'ю Петрівною, 1931 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
117. Политинформации ГК, РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 203. 148 арк.
118. Старка В. В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.: дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2019. 540 с.
119. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Т. 1. / ред. Б. Кравців. Нью-Йорк, 1975. 959 с.

120. Кучеренко Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності дорослого населення у післявоєнний період (1944–1950 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2010. Вип. 192. Ч. 1. С. 97–102.
121. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 7 января – 17 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 687. 83 арк.
122. Справки работниц отдела о политмассовой работе среди женщин, 17 марта – 20 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 323. 97 арк.
123. Вознюк О. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 44–48.
124. Справки, докладные записки работников обкома КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У и Совета Министра УССР об улучшении политической и хозяйственной работы в западных областях УССР, 1 января – 3 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 989. 110 арк.
125. Матеріали з питань роботи шкіл робітничої і сільської молоді та шкіл ліквідації неписьменності та малописьменності в Українській РСР, 4 лютого 1946 р. – 3 грудня 1948 р. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. 280 арк.
126. Справки, сводки и другие статистические данные обкомов КП(б)У министерств УРСР в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, апрель – август 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 74. Спр. 3. 218 арк.

РОЗДІЛ 4

ЖІНКИ У ПОВОЄННІЙ ВІДБУДОВІ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

4.1. Жіноцтво в промисловому розвитку західних областей УРСР

Восени 1944 р. звільнивши території західних областей УРСР від німецьких окупантів, радянська влада одразу поставила завдання відновити за короткий термін промислову сферу, скерувавши випуск продукції виключно для мирних цілей. Західноукраїнський регіон залишався типовим аграрним краєм, де до початку бойових дій у промисловості працювало лише 3 % населення [1, с. 107]. Наявна диспропорція в промисловому розвитку східних та західних областей обумовила потребу вирівнювання економіки шляхом форсованої індустріалізації, що мала збільшити економічний потенціал регіону та республіки загалом. Війна завдала значних збитків промисловості Західної України, тому після визволення її прийшлося відновлювати фактично заново.

Партійно-радянське керівництво прагнуло перетворити західні області у промислово розвинений регіон УРСР шляхом побудови нових підприємств машинобудівної та електротехнічної промисловості, розвитку нафтової, газової та вугільної промисловості, а також відновлення легкої та харчової промисловості, що базувалися на застарілій техніці [2, с. 56].

Масштабні втрати населення у роки війни суттєво змінили демографічну ситуацію України. Наявний демографічний дисбаланс найбільше спостерігався серед осіб працездатного віку. Чисельність працездатного населення у 1945 р. становила близько 3,5 млн. осіб, а перед війною – 7,2 млн. Кількість жінок у республіці станом на 1 січня 1945 р. становила 64 % [3, с. 165]. Відбулися зміни і в середовищі міського та сільського працездатного населення. Приміром, у містах налічувалося 1126 тис., а у селах – 2832 тис. працездатних жінок відносно 479 тис. та 902 тис. чоловіків відповідно. Станом на 1 жовтня 1945 р. жінки становили 52,2 % робітників та службовців УРСР, а саме: в

промисловості – 43,8 %, сільському господарстві – 58,7 %, будівництві – 36,3 %, транспорті та зв'язку – 42,2 % [4, с. 33–34]. У зв'язку із демографічною кризою, що склалася за наслідками війни, переважання жіночого населення, відбулося масове залучення жіноцтва до відбудови народного господарства республіки.

Створення навесні 1945 р. на підприємствах, фабриках, заводах широкої мережі представницьких жіночих організацій – делегатських зборів та жіночих рад, надало можливість радянській владі здійснювати контроль за місцевими мешканками та масово залучати їх до виробничого процесу.

Практична діяльність жіночих формувань, утворених на промислових підприємствах була представлена роботою виробничих комісій, що здебільшого утворювалися при жіночих радах. Комісії залучали жінок до участі у виробничих змаганнях, вживали заходів щодо підвищення професійно-технічного рівня робітниць, здійснювали контроль за виконанням трудового законодавства, техніки безпеки, надавали соціальні гарантії вагітним жінкам та матерям, які мали малолітніх дітей [5, с. 9].

Залучення жінок до відбудови народного господарства регіону не було стихійним. Центральним партійним комітетом прийнято низку рішень та постанов, якими у своїй роботі керувалися жіночі та партійно-державні структури різних рівнів, зокрема: «Про роботу серед жінок в західних областях Української РСР» (5 квітня 1945 р.) [6, арк. 1–4], «Про заходи з покращення роботи серед жінок в Західних, Ізмаїльській і Закарпатській областях України» (28 квітня 1946 р.) [7, арк. 1–2], «Про заходи з поліпшення роботи серед жінок на Україні» (19 квітня 1948 р.) [8, арк. 101] та ін.

Згідно даних постанов жіночі структури та регіональне керівництво мали забезпечити контроль за виконанням проведеної роботи серед жінок, яка здебільшого стосувалася процесу їх включення до відбудови та розвитку народного господарства, участі у соціалістичних змаганнях, охоплення виробничим навчанням, пропаганди виробничої активності.

Жіночими структурами взято курс на активізацію агітаційно-пропагандистської роботи серед жінок, аби вони не лише усвідомлювали цілі та завдання партії у процесі індустріалізації регіону, переживали всі «тимчасові труднощі», а й відчайдушно виконували поставленні вказівки [9, с. 132].

Вже на початку 1945 р. у західних областях УРСР практикувалося проведення обласних жіночих нарад, на яких обговорювалися завдання жінок у повоєнний час. Радянська влада намагалася сформувати в західноукраїнському соціумі образ «нової радянської жінки» – ідеальної виробничниці. Ідеї партії танденційно дублювалися активістками на різних жіночих зібраннях. Так, на першій обласній жіночій нараді Станіславської області (28–29 червня 1945 р.) лунали заклики щодо участі жінок у відбудовчих процесах: «Радянська влада прагне, щоб усі трудящі на рівні як чоловіки, так і жінки брали участь у відбудові народного господарства» [10, арк. 7].

Наслідки війни помітно відобразилися на промисловій сфері. З ладу були виведені практично всі найважливіші промислові об'єкти. Значна частина їх знищена, а сировина та обладнання вивезені за межі держави. Все що залишилося, потребувало реконструкції.

Для відновлення економічного потенціалу регіону в 1944 р. радянська влада виділила 10 млрд крб. [1, с. 108], з них на промисловість міста Львова – 138 млн крб. [11, арк. 90]. Партійно-радянське керівництво приділяло особливу увагу місту Львову, враховуючи його стратегічне розташування, економічні можливості й прагнуло швидкими темпами перетворити Львів на промисловий центр Західної України.

Ще 13 грудня 1944 р. Державний комітет оборони СРСР ухвалив постанову про відбудову та розвиток народного господарства Львова та області. 10 січня 1945 р. вийшла постанова Центрального комітету партії та РНК УРСР «Про заходи по розвитку республіканської і місцевої промисловості м. Львова» [12, с. 37]. Владу цікавив не стільки розвиток республіканської та місцевої промисловості, а саме стратегічне використання промислових ресурсів міста у загальносоюзному комплексі. Постановою Раднаркому СРСР від 13

квітня 1945 р. «Про відбудову й розвиток промисловості, транспорту і міського господарства Львова» передбачалося реконструювати та побудувати 466 промислових підприємств [11, арк. 13].

Державна пропаганда спрямовувалась на масштабне залучення жінок до відновлення промислових одиниць міста й області. В травні 1945 р. відбулася перша обласна нарада жінок Львівщини, на якій зазначалося: «Щоб зробити Львів великим індустріальним центром потрібно не тільки відбудувати усі підприємства, а й збудувати десятки нових, утворити зовсім нові галузі важкої промисловості – машинобудівництво та електропромисловість» [11, арк. 26]. «Бійці ідеологічного фронту» агітували жінок долучатися до відбудови міста, будівництва заводів і фабрик, здобувати нові професії та спеціальності.

Підсумки таких заходів постійно висвітлювалися у мас-медіа. Так, у газеті Щирецького району розміщено звернення учасниць Львівської обласної жіночої наради до місцевих мешканок: «Жінки підприємств, транспорту і установ! Невтомно будемо працювати, щоб якнайскоріше відбудувати нашу промисловість. Щоб трудящі Львівщини в скорім часі одержали всі необхідні промислові товари широкого вжитку. Щоб наш красунь Львів став великим промисловим містом Радянської України» [13, арк.73].

7 травня 1945 р. Рада Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У прийняли постанову «Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Ровенської, Волинської, Чернівецької областей УРСР на 1945 рік» [14, с. 63]. У постанові зазначалися шляхи економічного розвитку регіону. Передбачалося відновити та модернізувати традиційні галузі промисловості (нафтогазову та лісопереробну), а також започаткувати розвиток нових (машинобудівної, приладобудівної, металообробної тощо).

Найактивніше до відбудови промислової сфери у 1945 р. залучалися жінки Львівщини та Дрогобиччини. Така ситуація відзначалася передусім економічною політикою влади: вигідне стратегічне розташування, значні поклади природного газу та нафти, наявність великої кількості дрібних підприємств, які можна було реконструювати та розширити. Вже на початку

1945 р. у різних галузях промисловості та транспорту Дрогобицької області працювали близько 25 тис. жінок [15, арк.7], а Львівщини – 30 тис. [16, арк. 28]. Найбільша зайнятість спостерігалася у текстильній (64,2 %), легкій (61,8 %), харчовій (56,5 %) та хімічній галузях промисловості (55,3 %) [17, с. 73].

Починаючи з 1946 р., розвиток промисловості базувався на основі директивних п'ятирічних планів. 18 березня 1946 р. Верховна Рада СРСР прийняла «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр.» [18, с. 97]. Завдання четвертої п'ятирічки полягали у відбудові зруйнованого війною народного господарства, відновленні довоєнного рівня розвитку промисловості та аграрної сфери, а в кінцевому результаті – його зростання у значних розмірах.

План нової п'ятирічки передбачав повну відбудову й розвиток легкої та харчової промисловості, яка мала збільшити виробництво продукції на 17 %. Планувалося розширити кількість підприємств харчової промисловості, зокрема: цукрових заводів, хлібзаводів, м'ясокомбінатів, молокозаводів. У легкій промисловості – збільшити обсяги виробництва бавовняних та шерстяних тканин, шкіряного взуття тощо [19, арк. 74].

Формування робітничого класу мало прискорити процес індустріалізації західних областей УРСР. Нестачу робітничих кадрів влада вирішувала шляхом організаційних наборів, що передбачали залучення населення до відбудови промислової сфери на добровільних, договірних та примусових засадах [20, с. 217]. Виконання цих функцій було закріплене за Бюро з обліку та розподілу робочої сили, які функціонували при обласних осередках партії. За їх посередництва залучали селян, а в основному сільську молодь [1, с. 109].

Радянська влада цілеспрямовано залучала молодь до відбудовчих процесів, прагнучи перешкодити її участі у національно-визвольному русі. Впровадження насильницької колективізації у західноукраїнському селі змушувало селянок вступати до лав повстанців, підтримувати їх та надавати допомогу в боротьбі проти радянської влади. Нейтралізація опозиційних

настроїв місцевих жінок відбувалася шляхом зміни їх соціального стану, переведення ще донедавна селянок у статус робітниць.

Для розгортання процесу оргнабору 21 травня 1947 р. Радою Міністрів СРСР видано постанову «Про порядок проведення організованого набору працівників» [18, с. 189]. Робітникам, що залучалися до відбудови промислових об'єктів за оргнаборами, надавався зразок трудового договору. До роботи на виробництві залучалися жінки у віці від 18 до 50 років, здебільшого домогосподарки [21, с. 131]. Це була офіційна версія влади, а насправді поповнення промислової сфери робочою силою відбувалося за рахунок підлітків, жінок пенсійного віку, інвалідів війни, багатодітних матерів тощо.

До планових оргнаборів залучалася й комсомольська молодь. Упродовж 1945–1947 рр. лише комсомольські організації Львівщини мобілізували на промислові об'єкти регіону близько 30 тис. осіб [18, с. 189]. Образи комсомолок уособлювали завзятих трудівниць. Їх трудова ініціативність висвітлювалася у мас-медіа, на листівках, плакатах, концертах тощо. Насправді така самовідданість характеризувалася вдало проведеною пропагандою, яка нав'язувала комсомолкам відчуття власного боргу перед державою та бажання прислужитися шляхом виконання навіть фізично важкої праці.

Укомплектування промислової сфери за оргнаборами відбувалося примусовими методами. Приміром, у селах Добромільського та Рудківського районів Дрогобицької області в червні 1946 р. організовано мобілізаційну облогу селян за участю працівників МВС, бійців винищувальних загонів, а також уповноважених райкомів партії [20, с. 223]. У результаті організаційні набори, що мали базуватися на договірних засадах перетворилися у озброєні напади, затримання та арешти сільського населення.

Подібна ситуація відбулася і в Дублянському районі, де організовувався набір робочої сили на підприємства міста Стрия. Із довідки в. о. прокурора Дрогобицької області уповноваженому Центрального комітету партії тов. Нирко про злочинні дії радянського активу над українцями у 1946 р. дізнаємося: «9 червня 1946 р. озброєна ініціативна група у кількості 15 осіб

здійснила напад на церкву села Дорожів, в якій було велике накопичення людей у зв'язку із святкуванням Трійці. Помітивши озброєних осіб, люди почали розбігатися. У свою чергу, члени комісії відкрили стрільбу. З тих, які не встигли втекти відібрали 90 жінок та чоловіків і під воєнізованою охороною направили у сусіднє село Луки, де із 90 осіб відібрали 27 для роботи на підприємствах. Серед них була і громадянка Шрамко Анна, мати 3-х малолітніх дітей, які були доставлені комісії сусідами для доказів» [22, с. 297]. Такими ж методами залучались інваліди, пенсіонери та інші громадяни, які згідно сімейних обставин, або стану здоров'я не могли працювати за мобілізацією.

Методи здійснення «добровільного» оргнабору нічим не відрізнялися від трудової мобілізації, а особи, які намагалися уникнути договору, або ж самовільно залишали робочі місця – відбували покарання у вигляді виправно-трудова робіт, притягувалися до кримінальної відповідальності [23, с. 88–89].

Ще одним напрямком кадрової політики радянської влади в західних областях було вербування робітників та службовців із східних регіонів УРСР та СРСР. Упродовж 1944–1946 р. на постійну роботу до Львова з великих промислових центрів Радянського Союзу прибуло понад 1900 інженерно-технічних працівників та майже 14 тис. робітників [18, с. 190]. Відряджені російськомовні фахівці мали посилити радянську асиміляцію та русифікацію промислової сфери західноукраїнського регіону.

Не всі приїжджі кадри володіли виробничими спеціальностями, були освіченими та компетентними. Часто прибулі працівники не мали досвіду роботи. Зокрема, в 1946 р. «на Коломийську ткацьку фабрику з Уралу була відряджена В. Баришева. Три дні придивлялася до роботи досвідчених ткаць, працювала за верстатом, а на четвертий перевиконала норму. Через три тижні Баришева перейшла на двохверстатне обслуговування. На кожному верстаті перевиконувала виробниче завдання на 110 відсотків» [24]. Створення образу зразкової робітниці відбувалося шляхом частого приписування виробничих показників, рівня професіоналізму, навіть якщо досвіду як такого й не було.

Значного розповсюдження набула популяризація обміну працівниками промислових підприємств республіки та Радянського Союзу із західними областями УРСР. Прибулі спеціалісти ділилися цінними порадами та досвідом роботи. Кращі працівниці мали змогу відвідати промислові регіони СРСР, зустрітися із передовиками виробництва, перейняти досвід соцзмагань [18, с. 191]. Показовою у цьому плані була практика взаємодії стахановок Львівської трикотажної та взуттєвої фабрик із московськими колегами [25].

Попри відсутність виробничих спеціальностей та професійних навичок, жінки досить активно включалися до відбудови та розвитку промислової сфери регіону, а їх кількість з кожним роком помітно зростала. Згідно Постанови ЦК КП(б)У від 19 квітня 1948 р. «Про заходи покращення роботи серед жінок на Україні» [8, арк. 101] місцеве керівництво зобов'язувалося збільшити кількість працюючих жінок у промисловості. До роботи на промислових об'єктах Станіславської області залучено 320 жінок, серед них 235 місцевих. У системі місцевої промисловості працювали 220 жінок, а згідно Постанови залучено ще 52; у Обллегпромі – 552 жінки, а залучено ще 113 [26, арк. 17].

На початку 1945 р. у різних галузях промисловості та транспорту Дрогобиччини працювали близько 25 тис. жінок, зокрема в нафтовій галузі – 1718 або 15,4 % від загальної кількості робітників [15, арк. 7]. На підприємствах області в 1949 р. жінки становили 19 % від числа всіх працюючих (50 % місцевих) [27, арк. 25], а в 1950 р. – 23 % відповідно. Впродовж 1946–1952 рр. кількість жінок на виробництві краю зросла вдвічі [28, с. 331].

Така ж ситуація спостерігалася і в Тернопільській області. В 1950 р. на підприємствах, заводах та фабриках Тернопільщини працювали близько 4,5 тис. жінок [29, арк. 51], а в 1952 р. – понад 6 тис. [30, арк. 83].

У звітах жіночих відділів поряд із вказаною чисельністю зайнятих у промисловій сфері жінок, зазначалися кількісні показники місцевих робітниць. На фабриках та підприємствах Львівської області в 1949 р. працювали 46424 робітники, з них 27 тис. жінок (місцевих – 9740) [31, арк. 5]. На підприємствах легкої промисловості м. Львова в тому ж році працювали 1892 робітники, з них

1430 жінок (800 місцевих). Серед інженерно-технічних працівників жінки становили 66 %, проте кількість місцевих лише 11 % [32, арк. 13]. Особлива увага приділялася місцевим робітницям, оскільки вони за своєю соціальною природою мали стати опорою радянської влади в західних областях УРСР.

Показники зайнятості жінок у провідних галузях промисловості Дрогобицької області в 1949 р. були наступними: у видобутку нафти 11,4 %, нафтопереробній галузі – 17,7 %, газовій – 17 %, озокеритній – 13,3 %. Значно більше жінок працювали у харчовій промисловості: на м'ясопереробних підприємствах 26 %, хлібзаводах – 43,7 %, борошномельній – 25 %, цукровій – 30 %, соляній галузях промисловості – 28 %. На підприємствах легкої промисловості працювали понад 70 % жінок. Як свідчать архівні матеріали, практично всі вони були місцевими [27, арк. 25].

Незважаючи на складні умови праці та ряд особистих проблем, жінки очолювали підприємства, працювали керівницями цехів, майстерень, окремих дільниць. У 1948 р. керівні виробничі посади Станіславської області очолили 44 жінки [26, арк. 17], а в 1949 р. їх кількість зросла майже вдвічі [33, арк. 18]. На Львівщині в 1949 р. 2718 жінок обіймали посади бригадирів і майстрів [31, арк. 5]. У 1952 р. близько 3 тис. жінок працювали інженерами та техніками, понад 1300 керівницями цехів, 11 очолювали підприємства [34, арк. 19]. Керівницями промислових об'єктів Дрогобицької області в 1949 р. працювали 10 жінок [27, арк. 28].

Керівні посади в основному очолювали прибулі жінки, що були ідеологічними «провідниками» радянського ладу й зятими виконавицями партійних завдань. Частка місцевого жіноцтва у керівному складі промислової сфери на кінець 1940-х рр. була незначною. Для прикладу, в 1949 р. із 16 керівниць промислових підприємств Станіславської області лише 2 були місцевими [33, арк. 18]. Відряджені фахівці не були обізнаними у специфіці промислового розвитку західних областей, часто не володіли професійними та лідерськими якостями, а подекуди не мали навіть середньої освіти.

Індустріалізація Західної України вимагала забезпечення промисловості професійними кадрами. У 1948 р. на Львівському енергокомбінаті працювали 73 інженерно-технічних працівника, серед них 18 жінок, з яких лише 10 із вищою освітою [35, арк. 20].

Підготовка кваліфікованих працівників промислової сфери відбувалася декількома шляхами: через мережу спеціально створених навчальних закладів – ремісничих та залізничних училищ, шкіл фабрично-заводського навчання; безпосередньо на виробництві шляхом підвищення кваліфікації, або ж методами індивідуального, бригадного та курсового навчання [18, с. 198].

Жіночі ради підприємств отримали завдання підвищити продуктивність праці серед робітниць, направляючи всю роботу на дострокове виконання планів, залучення жінок до виробництва, набуття масових кваліфікацій. На всіх підприємствах фабриках та заводах лунали заклики: «Жодної жінки, яка б не мала кваліфікації» [11, арк. 27]. Розгортання масового навчання жінок було ще однією гендерною стратегією радянської влади, яка мала на меті швидкими темпами організувати зростання кількості кваліфікованих робітниць.

Підготовка жінок до виконання хоча б найпростіших виробничих операцій відбувалася шляхом організації індивідуального, бригадного та курсового навчання. Значного розповсюдження набуло індивідуальне навчання, оскільки надавало змогу великій кількості робітниць здобути різноманітні спеціальності, пов'язувалося із виробничими програмами, практично безкоштовно обходилося державі, адже кваліфіковані кадри безпосередньо на виробництві передавали свої знання прибулим робітницям [18, с. 216].

Процес індивідуального навчання розпочинався одразу після закріплення робітника за бригадиром чи майстром без відриву від основної діяльності на підприємстві. Професійними наставниками жінок на виробництві здебільшого були члени жіночих рад та жінки-передовички. Так, членкиня жіночої ради Станіславської трикотажної фабрики О. Шепітько допомогла опанувати професію фанговщиці 40 жінкам, передавши їм практичні навички своєї роботи [36, арк. 136]. Відповідно до планів Львівського міськмісцевпрому у 1949 р.

індивідуальним навчанням мали бути охоплені 28 тис. робітників, хоча в дійсності ця цифра була вдвічі більшою [18, с. 217].

Виробниче навчання жінок відбувалося й бригадним методом. Від індивідуального його відрізняло те, що інструктори працювали із групами учнів як з відривом, так і без відриву від виробництва. Складні робітничі професії здобувалися на спеціальних курсах та школах фабрично-заводського навчання (ФЗН). Масового поширення набуло бригадне навчання серед жінок Львова, зокрема на Львівській трикотажній фабриці у 1946 р. таким чином підготовлено 116 робітниць; Львівській кондитерській фабриці – 112; у першому відділенні пасажирської служби Львівської залізниці – 335 жінок [37, арк. 41]; на Львівському нафтопереробному заводі – 424 жінки [16, арк. 29–30].

На підприємствах та установах Львівської області в 1946 р. працювали 36947 жінок, зокрема у м. Львів – 21846. Шляхом бригадного, індивідуального навчання на підприємствах та через школи ФЗН підготовлено 9248 жінок. Близько 4 тис. жінок Львівщини закінчили курси технімуму [16, арк. 28]. Із звіту жіночого відділу Львівського міськкому партії за 1951 р. дізнаємося назви заводів та фабрик міста, де жіночі ради активно займалися навчанням виробничниць, а саме: завод автотранспорту, електроламповий завод, панчішна та бавовняно-прядильна фабрика [38, арк. 9]. На Львівському енергокомбінаті в 1952 р. 128 жінок шляхом бригадного навчання опанували професії машиністок кранів та парових турбін, електромонтерів, апаратниць хімцеху [39, арк. 70–71].

Відзначимо, що подекуди виробниче навчання жінок відбувалося вкрай рідко, не було професійним та результативним. Так, у 1946 р. на Львівському шкіряному заводі №3 та лісопаркетному заводі бригадній формі навчання не приділялося належної уваги. Заняття технімуму проводилися нерегулярно, стаханівські школи не працювали, а вивчення передового досвіду новаторів не розповсюджувалося [37, арк. 41]. Часто у майстрів, які проводили навчання не було належної освіти, досвіду роботи, а інколи вагому роль відігравали й особисті якості, зокрема відповідальність, професійність, сумлінність тощо.

Щоб забезпечити розвиток професійних навичок виробничниць, діяла ціла мережа курсів підвищення кваліфікації та цільового призначення, виробничо-технічних та стаханівських шкіл і т.п. Зокрема, на Станіславщині у 1950 р. курси з підвищення кваліфікацій закінчили 1560 жінок [40, арк. 94].

У підготовці фахівців переважали ті професії, на яких спеціалізувалися місцеві галузі промисловості. Для прикладу, у Дрогобицькій області жінки додатково навчалися на операторів-газовиків, електрозварниць, опалювачів нафтопромислів, вибійників парафіну, шліфувальниць [41, арк. 6–7].

В повоєнні роки жінки працювали там, де переважала важка фізична праця та умови були вкрай несприятливими для здоров'я. Проголошення рівноправ'я у радянському соціумі надавало змогу жінкам професійно самостверджуватися, досягти різні сфери діяльності, які раніше вважалися для них непосильними.

Залучення жінок до роботи у традиційно «чоловічих» сферах діяльності, змушувало їх освоювати зовсім не жіночі професії. Вони працювали бондарями, слюсарями, фрезерувальницями, електрозварницями, токарями, забійниками, шахтарями тощо [42, арк. 77]. У ремонтних майстернях нафтового промислу Борислава Дрогобицької області 40 із 50 жінок працювали електромонтерами та майстрами нафтовидобутку [15, арк. 7]. Нами виявлений факт, що в 1951 р. у Золочівському шахтоуправлінні шахтарями працювали 232 жінки, і це у віці від 18 до 25 років [43, арк. 19].

Аби пришвидшити індустріалізацію регіону та зростання продуктивності праці, влада вдалася до використання в промисловості різних форм прояву трудової активності робітників. Радянська пропаганда нав'язувала жінкам відчуття особистої важливості та бажання прислужитися державі.

Жіночий трудовий ентузіазм спонукали різними формами трудової активності: «соціалістичним змаганням», «раціоналізаторським рухом», «новаторським почином», «рухом стахановок та ударниць», «вахтами». Найперші вияви жіночої ініціативності в промисловості регіону спостерігаємо в 1946 р., оскільки саме тоді масовості набули всесоюзні змагання за виконання

та перевиконання норм четвертої п'ятирічки [18, с. 223]. Трудова активність жінок відіграла значну господарську та ідейно-політичну роль. Влада надавала їй виняткового значення, оскільки така діяльність слугувала засобом зміцнення авторитету серед місцевого населення й джерелом виконання та перевиконання виробничих завдань.

Амбітність та прагнення проявити себе змушували жінок шукати нові горизонти для професійної реалізації, що надавали можливість радянській владі пропагувати власну значущість у поширенні передового досвіду та розвивати не лише промисловість, а й інші сфери народного господарства.

На промислових підприємствах створювалися жіночі бригади, які приймали участь у виробничих змаганнях. На заводах і фабриках Львівської області в 1948 р. за виробничі показники змагалися 273 жіночі бригади. Найкращих результатів досягли бригади Львівського механізованого заводу віконного скла, Львівської панчішної фабрики, депо «Львів–Захід» [44, с. 125]. Жіночі бригади шкіряного заводу м. Станіслава в 1946 р. перевиконали норми на 200 %, а швейної фабрики – на 399 % [36, арк. 24]. Жіночий колектив ливарного цеху локомотивно-ремонтного заводу в 1947 р. перевиконав річний план з виливання бронзи за 10 місяців на 146 %, а чавуну – на 195 % [45, арк. 124]. У 1949 р. жіночі бригади підприємств м. Тернополя виконали річні плани понаднормово: міськпромкомбінату на 129,2 %, цегельного заводу – 120,3 %, підприємства з видобутку торфу – 144,9 %, артілі «Праця» – 155,2 % [27, арк. 85].

Для 1948 р. було характерним поширення досвіду кращих бригад і ударників праці, раціоналізаторські рухи, а також рухи за систематичне перевиконання виробничих норм, економію палива та матеріалів. Оператор Бориславського нафтоперегінного заводу Н. Рогова заощадила близько 20 тис. крб, залучивши до цього процесу 6 жіночих бригад, які щомісяця економили 1500–1700 крб. Вони запропонували 18 раціоналізаторських пропозицій, 13 з яких було реалізовано [27, арк. 28]. Помічниця машиніста депо Коломиї

М. Березовська щомісяця удосконалювала технічну швидкість потяга при нормі 22 км/год і таким чином заощадила до 10 тонн палива [46, арк. 28].

Популярними серед жінок були рухи стахановок та ударниць. Із 3960 жінок, що працювали в промисловій сфері Станіславської області в 1948 р., 2150 достроково виконали виробничі плани, в тому числі 1375 стахановок виконували по 2 норми [26, арк. 7]. У промисловій сфері та залізничному транспорті Львівської області в 1950 р. працювали близько 21 тис. робітниць, серед них майже 17 тис. стахановок та ударниць. Понад 550 жінок завершили п'ятирічні плани, чимало виконали 6-ти, 7-ми, 8-ми, 9-ти і навіть десятирічні плани, зокрема робітниці заводу електроприладів Н. Смирнова та електролампового заводу І. Стронська [31, арк. 28].

Через відсутність матеріального заохочення стахановський рух з 1950 р. помітно послабшав, однак кількість стахановок формально зроста.

Розгортання виробничих змагань серед жінок постійно знаходилося на контролі органів влади. Увага акцентувалася на виконанні виробничих планів підприємствами в цілому та кожною робітницею зокрема, підвищенні ролі жіночих рад за дострокове завершення виробничого плану, випуску продукції відмінної якості тощо. З цією метою скликалися наради керівниць жіночих відділів, проводилися засідання жінрад, збори стахановок, а також зібрання жінок, що не виконували виробничих норм. До останніх застосовували ряд покарань: штрафи, догани, понаднормові роботи, звільнення [27, арк. 25–26].

Жіноча праця на виробництві супроводжувалася низкою проблем. Керівники підприємств практично не піклувалися про створення необхідних побутових та виробничих умов. Неодноразово порушувалося законодавство з охорони праці. Часто жінки працювали понаднормово, у вихідні дні та без обідньої перерви. Так, на Львівській трикотажній фабриці робітниці працювали до 12 годин, а на Львівському автобусному заводі – 14-16 годин [47, с. 213].

На Львівському заводі автонавантажувачів не було організовано кімнат гігієни, приміщень для годування дітей, не працювали душові, не завжди в цехах була питна вода. Технічний стан робочих місць не відповідав вимогам

техніки безпеки, тому жінки часто травмувались [48, арк. 38]. Талонів на промтовари робітниці не отримували по декілька місяців. Низьким був рівень зарплати та невчасна її виплата. Зокрема, у 1947 р. заробітна плата робітниць алебастрового заводу Дрогобицької області не виплачувалася впродовж 2-4 місяців [49, арк. 2]. Траплялися випадки, коли жінки не виконували норм виробітку. В такому випадку керівництво не виплачувало кошти за цілий робочий день [50].

Відсутність розвиненої соціальної інфраструктури, особливо мережі дитячих ясел та садочків, значно обмежувала виробничу активність жінок. Перед матерями поставала проблема піклування за малими дітьми та виконання виробничих планів. Жіночі колективи взуттєвої фабрики та шкіряного заводу м. Станіслава не раз вимагали від дирекції створення відомчих дитячих садочків. Однак ні керівництво, ані жіночі ради впродовж багатьох років не змогли домогтися їх відкриття. Лише в квітні 1952 р. при шкіряному заводі, де перебувало 70 дітей дошкільного віку, організували дитячий садок [51, арк. 3]. Відсутність дит'ясел та садочків позначилася на продуктивності праці робітниць. Так, тільки за перший квартал 1950 р. з цієї причини керівництво Львівської бавовняної фабрики звільнило понад 30 жінок, які не виконували виробничих норм [52, арк. 89].

Згідно постанови ЦК КПУ від 18 серпня 1953 р. «Про керівництво Станіславським обкомом КП України роботою серед жінок», побутові умови робітниць на промислових підприємствах Станіславщини в певній мірі покращилися. Зокрема, в 1954 р. на цегельному заводі № 2 м. Коломиї відремонтовано та електрифіковано гуртожиток, побудовано лазню, літню кухню, обладнано кімнати гігієни для жінок. На Болехівському шкіряному заводі за ініціативи голови жіночої ради Осіної відкрито дитячі ясла та неодноразово проводилася перевірка санітарного стану приміщень їдальні [53, арк. 100].

У період з 1 до 25 березня 1955 р. на підприємствах Станіславської області відбулися звітно-виборні збори, учасницями яких стали 5327 жінок. Робітниці критикували роботу керівників підприємств, парторганізацій та

профспілок. Так, робітниці швейної фабрики м. Станіслава звернули увагу на те, що керівництво фабрики не займається побутовими умовами жінок та будівництвом дитячого садка, у якому є нагальна потреба, заробітна плата виплачується невчасно та не в повному обсязі [54, арк. 44].

Таким чином, залучення жінок до відбудови та розвитку промислової сфери західноукраїнського регіону в повоєнні роки було одним із компонентів економічних перетворень радянської влади та регулювалося низкою рішень і постанов. Ключову роль у цьому процесі відіграла ідеологічна складова.

Західні області УРСР залишалися переважно аграрними, тому відсталий рівень розвитку промисловості потребував значної кількості трудових ресурсів. Формування загону робітників здійснювалося шляхом примусових оргнаборів з числа сільських жінок, а також прибулих кадрів.

Поповнення промислової сфери відбувалося за рахунок жінок, які в основному були малограмотними та вперше залучалися до такої діяльності. Планувалося підготувати їх до виконання хоча б найпростіших виробничих процесів. Здебільшого, навчання відбувалося безпосередньо на виробництві та через мережу спеціальних навчальних закладів.

Залучення жінок до виробництва, у т. ч. важкої індустрії, відкриття нових професійних перспектив, надавало можливість владі спрямовувати їхню активність у вигідних напрямках. Кількість жінок, зайнятих у промисловості постійно контролювалася, а різні форми жіночої трудової активності використовувалися з метою виконання та перевиконання виробничих завдань.

Робота жінок на виробництві супроводжувалася низкою проблем. Не було створено належних побутових та виробничих умов. Часто порушувалося трудове законодавство, жінки працювали понаднормово, без вихідних та у святкові дні. Заробітна плата була вкрай низькою, а умови праці абсолютно несприятливими для жіночого організму. Відсутність дитячих ясел та садочків значно знижувала жіночу мобільність на виробництві, що часто ставало причинами звільнень, доган та покарань.

4.2. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського села

Друга світова війна принесла величезні людські жертви та вплинула на всі без винятку сфери життя. Не залишилося осторонь й сільське господарство, яке зазнало значних матеріальних збитків. Поряд із цим влада насаджувала в регіоні колгоспну систему господарювання, яка була однією із складових модернізації радянського суспільства та супроводжувалася жорстокими репресіями. Сталінський тоталітарний режим знищив багатівіковий селянський устрій, позбавивши їх можливості володіти приватною власністю.

Радянська влада прагнула заручитися підтримкою місцевих жінок, аби вони несли у широкі маси радянську пропаганду, агітували селян-одноосібників вступати до колгоспів, виступали чисельним «трудовим фронтом» у відновленні та розвитку сільськогосподарської сфери. До того ж, влада використовувала жінок у якості посередників із учасниками національно-визвольного руху, які зі свого боку проводили антиколгоспну кампанію.

Науковці Н. Рожик та М. Сеньків виділяють три ключові етапи колективізації. Перший характеризується початком встановлення радянської влади (1940 – перша половина 1941 рр.) та її відновлення (1944–1946 рр.), коли закладалися політичні передумови колективізації й утворювалися перші колгоспи. Другий – суцільна колективізація, початок масової ліквідації одноосібних господарств, розгортання терору проти визвольного руху (1947–1948 рр.). Третій – завершення насильницької колективізації шляхом утвердження колгоспного ладу, знищення соціально-економічної бази ОУН та УПА (1949–1952 рр.) [55, с. 118]. На всіх етапах насадження колективізації західноукраїнського села жінки використовувались владою як масштабний ідеологічний та трудовий ресурс.

Перший період колективізації західних областей характеризувався створенням земельних громад та використанням супряжної праці. Земельні громади розпочали свою роботу згідно постанови Раднаркому УРСР «Про

утворення земельних громад в селах західних, Чернівецької та Ізмаїльської областей УРСР» від 14 березня 1945 р. та організовувались з метою повернення селянам втрачених під час німецької окупації земельних ділянок, а також вирішення інших громадсько-господарських питань [56]. Навесні 1946 р. кількість таких громад у регіоні сягала близько 8 тис. [1, с. 46]. Супряжна праця була однією із форм колективного господарювання, коли земля залишалася у власності селян, оброблялася спільними зусиллями та реманентом [57, с. 10].

У формуванні супряжних груп провідну роль відіграли жіночі ради, які виступали не лише організаційними, а й контролюючими жіночими структурами на селі. До їх складу входили здебільшого прибулі жінки, які агітували селян створювати колгоспи та усупільнювати власне майно. Учасницями супряг ставали одноосібниці, яких влада поступово готувала до колективного способу господарювання [49, арк. 128]. Вони допомагали інвалідам війни, вдовам, багатодітним матерям, бідняцьким господарствам засіяти земельні площі та зібрати врожай. Неодноразово голови жіночих рад разом із земельними громадами організовували жіночі бригади для обробітку земельних ділянок. Так, на початку 1945 р. у Львівській області налічувалося близько 10 тис. селянських господарств, які не мали коней та реманенту. У зв'язку з цим утворено майже 15 тис. супряг, якими охоплювалися безкінні господарства [58]. Того ж року в західних областях УРСР створено 240 тис. супряжних груп [1, с. 47].

Жінделегатки, що входили до складу супряжних груп закріплювалися за десятихатками аби допомогти одноосібникам у посіві та збиранні врожаю, мали переконати їх у перевагах колективного господарювання. Щороку кількість жіночих супряг помітно зростала. Досить яскраво цей процес спостерігається на прикладі Станіславської області. В 1946 р. лише жінками с. Ясенів-Пільний Городенківського району укомплектовано 124 супряжні групи [36, арк. 128]. За квітень 1947 р. в Косівському районі кількість супряг зросла до 300, а вже до кінця III кварталу в області налічувалося 9683 жіночих супряги, що допомогли зібрати врожай майже 10 тис. одноосібних господарств [45, арк. 24; 67].

Радянська влада ставила перед жінками нереальні плани посіву та збору сільськогосподарської продукції. Зокрема, жінок того ж таки села Ясенів-Пільний по одноосібному сектору зобов'язували виростити врожай зернових в середньому 14 ц, цукрового буряка – 170 ц, картоплі – 130 ц з га [36, арк. 128].

В основному це були біднячки, які через відсутність інвентаря та тягової сили не могли не те, що виконувати виробничі норми, а й утримувати особисті господарства (якщо такі були). Супряжна організація праці та земельні громади поступово готували селян до переходу на колективні засади господарювання.

Уперше колгоспи в Західній Україні були організовані ще в 1940–1941 рр., а по завершенню війни розпочалося їх масове відновлення. У 1944 р. в регіоні налічувалося 38 колгоспів, зокрема в Тернопільській області – 35 та на Львівщині – 1 (ще по 1 у Рівненській та Чернівецькій областях). У кінці 1946 р. кількість колгоспів помітно зросла та становила 254 [55, с. 118]. Варто зауважити, що 117 з них були організовані за сприяння жінок [59, с. 155].

Залучення місцевих мешканок до колгоспної організації праці відбувалося шляхом створення ініціативних груп. У 1946 р. в Тернопільській області жінками організовано 11 ініціативних груп зі створення колгоспів, а на Станіславщині – 8 [60]. Жінки, що входили до їх складу пропагували переваги колгоспного ладу, наголошували про рівні права жінок у колгоспах, підкреслюючи, що «тільки в колгоспі жінки можуть стати на рівну ногу з чоловіком. Без колгоспів – нерівність, у колгоспах – рівність прав» [9, с. 142].

Утвердження радянської влади на селі відбувалося й шляхом формування дієвого сільського активу, до складу якого входили неписьменні та малописьменні незаможні селяни та прибулі з інших регіонів активісти. Вони ставали «провідниками політики партії на селі та штатними працівниками пропагандистського апарату» [61, с. 9]. На зборах села активістки закликали вступати до колгоспів, мотивуючи це тим, що в колгоспах «стало краще жити», що «в колективній праці запорука успіху та заможного життя» [33, арк. 3].

Здебільшого колгоспи утворювалися на базі колишніх фільварків, а їх прихильниками ставали наймити та сільська біднота. Відсутність інвентаря та

тяглової сили практично унеможливлювали ведення власного дрібного господарства. Бідняки були готові об'єднатися у колгоспи, оскільки вважали, що вони зможуть забезпечити їм прожитковий мінімум, візьмуть відповідальність за результати господарювання [55, с. 119]. До того ж, втрата на війні чоловіків змушувала жінок вступати до колгоспів аби забезпечити сім'ю продуктами харчування.

Втім радянській владі не вдалося розшарувати західноукраїнських селян на соціальні класи, як це було в інших регіонах республіки. Перевага незаможного селянства гальмувала процес колективізації у західних областях, тому що далеко не всі бідняки вступали до колгоспів [62, с. 10]. Очевидно, що більшість з них чинила опір радянським методам ведення господарства.

У березні 1947 р. на Пленумі ЦК КП(б)У взято курс на прискорену організацію колгоспів та витіснення одноосібних господарств. Завдання, які розглядалися на ньому стосувалися: цілковитого утвердження радянської системи управління в західних областях; перетворення селян на радянських «кріпаків»; викачування із колгоспів коштів для фінансування промислової сфери; знищення соціальної бази повстанських формувань. Влада посилила не лише ідеологічний тиск на селян регіону, а й репресивні заходи щодо тих, хто не бажав вступати до колгоспів.

Усіх заможних селян (траплялися і середняки), які відмовлялися вступати до колгоспів влада обкладала непосильними податками, що подекуди були значно більшими за доходи їх господарств. У підсумку за 1947 р. не змогли сплатити податків 450 господарств Львівської, 137 Станіславської та 217 Тернопільської областей [63, с. 122]. Такі господарства необґрунтовано визнавали куркульськими, а все їхнє майно, тяглову силу та інвентар усуспільнювали. Самих же «куркулів» арештовували, засуджували, вивозили до Сибіру й інших регіонів Радянського Союзу.

Піддавалися репресіям навіть сім'ї, які займалися дрібним одноосібним господарством (вважалися куркульськими), оскільки останні своєю працею доводили неефективність колгоспного ладу. Приміром, такими методами були

виселені у 1951 р. 374 сім'ї Станіславської області, зокрема Наталія Сивак із сім'єю за те, «що мала будинок, 0,15 га орної землі, одну корову» [62, с. 19–20].

Жінки, які не бажали усупільнювати власне майно часто відмовлялися писати заяви про вступ до колгоспів, здавати тяглову силу та реманент. Для прикладу, в с. Корчівка Журавинського району Дрогобицької області Олена Ольшанецька відмовилася вступати до колгоспу заявляючи: «Не буду нічого підписувати, хоч повісьте» [49, арк. 69]. В окремих колгоспах Станіславської області жінки не хотіли усупільнювати інвентар та худобу, обгрунтовуючи це тим, що підписуючи заяви про вступ до колгоспу на це не погоджувались [26, арк. 21].

Прихильницями колгоспної організації праці виступала частина біднячок та сільських наймичок, які під впливом пропаганди вбачали у колгоспах шлях до добробуту та заможного життя. Для такої категорії жіноцтва розроблялися спеціальні заходи, що стосувались переваг колгоспного ладу, завдань сталінської повоєнної п'ятирічки, «ворожої» ідеології націоналістів і т. п.

З початку 1947 р. жінвідділами західних областей розроблено низку заходів спрямованих на проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед жінок з питань роз'яснення рішення Пленуму ЦК КП(б)У «Про заходи підйому сільського господарства у післявоєнний період» щодо розгортання політичної роботи на селі, залучення жінок до відбудови та розвитку аграрної сфери.

Обласні жіночі відділи зобов'язали жіночі структури на місцях проводити наради із жінками щодо виконання цієї постанови; організувати читання лекцій, залучити кращих агітаторок та позаштатних інструкторів; пропагувати колгоспну форму ведення господарства; організувати систематичний вихід преси про хід виробничих змагань між жіночими радами тощо [64, арк. 31–32].

Часто на жіночих нарадах були присутні відомі передовики сільського господарства, які ділилися досвідом, закликали жінок західних областей УРСР вступати до колгоспів, працювати на благо партії та держави, виконувати та перевиконувати виробничі плани. Зокрема, на Львівській обласній нараді жінок

(12–13 січня 1948 р.) були присутні Герої Соціалістичної Праці УРСР – ланкові Київщини О. Хобта та М. Лисенко, Сумщини – А. Пармузіна [65, арк. 3].

Їх виступи впливали на свідомість учасниць нарад, оскільки надавали жінкам відчуття особистої значущості. Виголошення власної мотивації спонукало жінок досягати кращих результатів та брати нові, інколи зовсім нереальні зобов'язання. Радянська пропаганда насаджувала гасла, згідно яких будь-яка жінка західних областей може досягти високих результатів у виконанні виробничих планів, змагаючись із колгоспницями східних регіонів УРСР. Зокрема, ланкова колгоспу «Більшовик» Сумської області А. Пармузіна змагалася із ланковою одного з колгоспів Винниківського району Львівщини – А. Новосад. Жінки зобов'язалися виростити по 1300 ц цукрових буряків та по 500 ц картоплі з га [65, арк. 4].

Міфічні показники, яких наче досягали окремі жінки використовувались радянською владою аби справити ілюзорну картину динамічного розвитку аграрного сектора, пригноблюючи при цьому особисті почуття, прагнення та трудовий ентузіазм колгоспниць.

У перші повоєнні роки жінки становили більшість сільського населення західних областей УРСР, однак на численних зібраннях загального характеру їм не надавали ключових ролей у представництві колгоспників. Зокрема, у 1945 р. серед учасників обласного з'їзду селян Станіславщини жінки становили лише 10,3 %, а обласної наради голів сільських рад та сільського активу Львівської області – 8 % [66, с. 171].

Зростання кількості колгоспниць та передовиків сільського господарства можемо спостерігати на прикладі обласних жіночих нарад. Якщо на першій обласній нараді жінок Станіславщини в 1945 р. не було жодної колгоспниці та про вступ до колгоспу мало що говорилося, то в 1948 р. доповіді жінок головним чином стосувалися колгоспної організації праці, виконання п'ятирічного плану в чотири роки, підготовки до весняної сівби, боротьби за вирощування високих врожаїв [26, арк.14].

Схожою була ситуація і на Львівщині. На першій обласній нараді жінок, яка відбулася у червні 1945 р. були присутні 500 делегаток, серед них одна колгоспниця із Радехівського району (немісцева); на другій (липень 1946 р.) – 21 колгоспниця, а в січні 1948 р. – 225 колгоспниць [65, арк. 2]. Збільшення кількості колгоспниць свідчить про початок другого етапу колективізації.

З метою популяризації колгоспного ладу жіночі організації влаштовували екскурсії до передових колгоспів республіки. Заздалегідь підбиралися найкращі колгоспи та делегатки. В 1948 р. на Станіславщині проведено 13 міжрайонних екскурсій, в яких взяли участь 192 місцевих жінки, а також колгоспниці та одноосібниці Ворошиловградської області (35 жінок) [67, арк. 6]. Влітку 1949 р. тільки у Підбузькому районі Дрогобицької області організовано 7 екскурсій до передових колгоспів району [27, арк. 37].

Жінделегатки, що проводили екскурсії переконували в перевагах колгоспної організації праці над одноосібною: «Не мала я стільки хліба при одноосібному господарюванні... Організуйте свою працю через колгоспи, бо лише колгоспна праця зробить вас незалежними від чоловіків. Тільки в колгоспі ви зможете показати свої здібності в праці» [45, арк. 123].

Непоодинокі випадки, коли організаторами колгоспів були жінки. На початку 1947 р. у Бережанському районі Тернопільської області за сприяння жіночих структур організовано 2 колгоспи, до яких залучено 60 жінок. У с. Демня ініціаторами створення колгоспу були голова жіночої ради Анна Тимків та членкиня жінради Марія Ковальчук; до колгоспу вступило 10 жінок [64, арк. 30]. Наприкінці 1947 р. у Станіславській області створено 44 колгоспи, в яких працювали 1823 жінки [45, арк. 66].

Найбільша активність зі створення колгоспів спостерігалася в Кутському, Снятинському, Городенківському та Заболотівському районах Станіславської області. В Кутському районі колгосп «Нове життя» організований за ініціативи голови жіночої ради Анни Славицької. У 1948 р. в області утворено 168 колгоспів, з ініціативи жінок – 32. Після обласної наради жінок, яка відбулася у жовтні 1948 р. організовано ще 15 колгоспів [26, арк. 4].

В 1948 р. у Львівській області функціонували 285 колгоспів (52 з них організовані жінками), що об'єднували близько 17 тис. одноосібних господарств. Передовими районами колективізації були: Сокальський – 33 колгоспи, Краснянський та Золочівський – по 19 колгоспів. У колгоспах Львівщини працювали 20506 осіб, з них 12809 жінок, що становили 53 % від загальної кількості працюючих [65, арк. 32; 48].

У другій половині 1948 р. посилилася колективізація західноукраїнського села, внаслідок чого діяльність делегатських зборів та жіночих рад в організації колгоспів значно зросла. На Дрогобиччині в 1948 р. утворено 568 колгоспів, до яких залучено майже 30 тис. біднячок та середнячок. На початку 1950 р. в колгоспах Дрогобицької області працювали майже 180 тис. жінок [27, арк. 32] та було колективізовано 84,4 % селянських господарств [55, с. 124].

Повільними темпами відбувалася колективізація у Тернопільській, Станіславській та Львівській областях, оскільки там панували усталені пережитки приватної власності та здійснювався супротив колгоспному ладу українськими повстанцями [55, с. 121]. У Жовківському, Заболотцівському, Яворівському районах Львівської області в 1948 р. було створено лише 5–6 колгоспів та колективізовано всього 14 % одноосібних господарств. Однією із причин відставань цих районів, за словами голови Львівського облвиконкому Кузьми Пелехатого, була незадовільна робота жіночих рад та жіночого активу [68, арк. 45–46].

Завершальний етап суцільної колективізації характеризувався повним утвердженням колгоспного ладу та зростанням чисельності жінок у колгоспах, які фактично перетворилися на новітніх рабинь. У Станіславській області на початку 1950 р. діяли 552 колгоспи, в яких працювали 69967 жінок. Лише в 1949 р. організовано близько 300 колгоспів, в які об'єднано 45450 одноосібних господарств та залучено майже 91 тис. осіб, серед них 54540 жінок. Тільки за листопад-грудень 1949 р. у колгоспи Отинянського району Станіславщини залучено понад 2 тис. жінок, а в с. Глибоке всього за 5 днів до колгоспу ім. Б. Хмельницького вступили 85 % жінок села [69, арк. 10].

Така жіноча активність здебільшого обумовлювалась насильницькими методами, зокрема обкладання одноосібних господарств непосильними податками, шантажем, залякуваннями, депортаціями тощо.

У зв'язку із посиленням репресивних заходів, вже до початку 1952 р. колективізовано 95,2 % селянських господарств західноукраїнського регіону, що становили 99,2 % посівних площ [55, с. 124]. До роботи в колгоспах Львівської області в цей час залучено близько 170 тис. жінок [70, арк. 3].

Зауважимо, що довоєнний рівень виробництва сільськогосподарської продукції не був відновлений, а насильницька колективізація призвела до збільшення рівня хлібозаготівель. Контроль за цим процесом взяли на себе жіночі ради, які зобов'язували жінок достроково розраховуватись з державою [45, арк. 67]. На районних засіданнях, зборах колгоспів, сільських зібраннях раз-у-раз лунали заклики активісток: «Хлібоздача – це наша перша заповідь. Докладемо ж всіх своїх зусиль та виконаємо достроково зобов'язання перед державою» [71, арк. 74]. Приміром, шляхом ідеологічної роботи жіночі ради Золотниківського району Тернопільської області в 1946 р. залучили понад 260 жінок до виконання плану хлібозаготівлі [72, арк. 54]. У річному звіті Станіславського обласного жінвідділу зазначалося, що в 1948 р. близько 10 тис. жінок приймали участь у реалізації держплану хлібозаготівлі [26, арк. 18].

У вересні 1945 р. Кременецький райком відвідував Тернопільському обкому про участь жінок у виконанні плану хлібозаготівлі. В інформаційній записці йшлося про дострокове виконання плану на 101 %. Особливо відзначилися жіночі ради сіл Шпиколоси та Колосова [73, с. 226]. На тих, хто виконував хлібозаготівлю накладався ще й додатковий план.

Основною формою оплати праці в колгоспі був трудовдень. Обсяги виплати за трудовдень були мізерними, а той взагалі не виплачувалися, оскільки залежали від частини продукції, яка залишилася у колгоспі наприкінці господарського року після повного розрахунку із державою. В одному із колгоспів Немирівського району Львівської області у 1946 р. на вироблені трудовні колгоспниці Анелі Середі видали 2 кг хліба [74, арк. 143], а

колгоспницям двох щойно організованих колгоспів Золотниківського району Тернопільської області – по 7–8 кг [72, арк. 54]. У середньому, оплата праці за трудовень в 1947 р. на території західних областях УРСР становила 2,9 крб, 3,1 кг зерном, 0,7 кг картоплею, 0,7 кг овочами [75, с. 49].

Однак селяни не отримували і того. Розраховуючись з державою, колгоспи настільки зубожіли, що не могли виплачувати працівникам заробленого. В 1949 р. 87 (4 %) колгоспів регіону взагалі не виплатили селянам заробленого за трудовні зерна, а 504 (21 %) – грошей [75, с. 49].

Перед колгоспницями ставилися нереальні трудові мінімуми, які не кожна могла осилити. Часто аби виробити один трудовень доводилося працювати три-чотири дні [76, с. 179]. Відтак, у Вишнівецькому районі Тернопільської області у 1950 р. із 5422 колгоспниць трудові мінімуми виробили лише 3570 жінок [77, арк. 121–122]. У Калушському, Галицькому, Бурштинському, Лисецькому районах Станіславської області в 1948 р. деякі колгоспниці не виробили жодного трудового дня [26, арк. 21]. Жінок, які не виконали мінімуму трудовнів виганяли з колгоспів, притягували до кримінальної відповідальності, позбавляли присадибних ділянок тощо.

21 лютого 1948 р. проти селян, які не виробляли трудовнів та підривали дисципліну в колгоспах прийнято указ Президії Верховної Ради СРСР «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антинародний паразитичний спосіб життя», що був закритий від громадськості та не висвітлювався у мас-медіа [78, с. 64]. Згідно указу переслідувалися особи, що здійснювали супротив колективізації або через віковий, сімейний та фізичний стан не могли працювати у колгоспах та займалися індивідуальними господарствами. У селі Довжки Турківського району Дрогобиччини вдова Параска Романчук за станом здоров'я не змогла виробити колгоспну норму трудовнів. Місцева влада звинуватила її у саботажі та відібрала частину ріллі, переоравши картопляне поле [75, с. 54].

Сільськогосподарська сфера у перші повоєнні роки здебільшого була сформована за рахунок жінок. Впродовж 1944–1950 рр. до західних областей

УРСР було скеровано близько 19 тис. спеціалістів у цій сфері [12, с. 55]. Серед загальної кількості працюючих жінки становили майже 80 %, освоювали професії трактористів, комбайнерів, механізаторів та ін. [3, с. 165]. Крім того, жінки працювали головами колгоспів та членами їх управлінь, бригадирами, завфермами, ланковими, зоотехніками тощо [33, арк. 128].

Незначна кількість жінок обіймали керівні посади у колгоспах. У 1948 р. головами колгоспів Дрогобиччини працювали 4 жінок [79, арк. 45], у Львівській області наприкінці 1953 р. – 7. До звітно-виборних зборів 1953 р. їх було 11. Місцеві органи влади звинуватили 4 з них у саботажі, а відтак останні були звільнені з посад та піддані адміністративному тиску [80, арк. 31].

У розвитку тваринництва, вирощуванні зернових та технічних культур колгоспниці відігравали ключову роль. Більшість жінок працювали на ланках та тваринницьких фермах. У 1948 р. з 8820 колгоспних ланок у Дрогобицькій області жінки керували 8787 [27, арк. 37–38]. У колгоспах Львівщини в 1950 р. працювали понад 7 тис. ланкових, 897 доярок, 950 свинок [59, с. 141], а в 1952 р. кількість жінок на тваринницьких фермах становила 3380 [48, арк. 3].

У процесі колективізації створювалися державні машинно-тракторні станції (МТС), що забезпечували колгоспи технікою. Наприкінці 1950 р. у західних областях функціонували 237 МТС [1, с. 54], на яких працювала значна кількість жінок. На Станіславщині у 1951 р. налічувалося 107 трактористок, 11 комбайнерок, 6 машиністок, 7 помічниць бригадирів, а також 7 жіночих тракторних бригад, які діяли при Заболотівській, Богородчанській, Лисецькій, Букачівській, Кутській, Станіславській, Чернелицькій МТС [51, арк. 16]. Упродовж 1950–1953 рр. у Тернопільській області працювали 1088 жінок-механізаторів [81, арк. 14].

Однією із проблем сільськогосподарської сфери повоєнних років було кадрове забезпечення. Працівників катастрофічно не вистачало, тому потрібно було організувати швидку підготовку та перепідготовку спеціалістів. Навчання жінок, які працювали у колгоспах відбувалося в основному шляхом масових сільськогосподарських курсів. Зазвичай, воно проводилося при колгоспах та

МТС. У кожному колгоспі діяли різноманітні гуртки, до складу яких входили всі без винятку колгоспниці. В агротехнічних гуртках Дрогобицької області у 1947 р. навчалися майже 2 тис. жінок [79, арк. 38], а на Станіславщині в 1949 р. понад 13 тис. [33, арк.129].

Радянське керівництво контролювало процес підготовки кваліфікованих кадрів для сільськогосподарської сфери. Жінвідділи спільно з політсекторами обласних Управлінь сільського господарства щоразу проводили роботу з підготовки механізаторських кадрів із числа жінок, а з березня 1950 р. почав діяти інститут помічників керівників політвідділів МТС з роботи серед жінок. Лише у 1950 р. на Станіславщині 168 жінок отримали професії механізаторів, [82, арк. 16], а в школах механізаторів сільського господарства Львівщини навчалася 441 жінка [83, арк. 106].

Ще однією формою експлуатації селянства були соціалістичні змагання. Оскільки, матеріально-технічної бази колгоспів практично не було виробництво сільськогосподарської продукції передбачалося отримати шляхом трудового запалу колгоспниць. Жінки змагалися у всіх галузях сільського господарства: вирощуванні зернових та технічних культур, тваринництві, механізації тощо. Нерідко їх результати значно перевищували досягнення чоловіків.

Радянська влада намагалася активізувати участь жінок у виробничих змаганнях фінансовими нагородами та моральним стимулюванням. Передовиків сільського господарства заохочували різноманітними орденами, медалями та грамотами. На початку лютого 1948 р. у колгоспах Дрогобицькій області працювали більше 3 тис. жінок-колгоспниць, з них понад трьохсот кращих ланкових. Серед 25 колгоспників представлених до нагород – 20 жінок [79, арк. 2]. На Львівщині у 1952 р. 702 працівників аграрної сфери нагороджені грамотами та відзнаками, з них 655 жінок [48, арк. 4].

В умовах масового залучення жінок до відбудовчих процесів єдиновірним вважалося рішення віддати всі свої сили, вміння та ініціативність державі. Ліквідація наслідків повоєнної розрухи була однією із основних прагнень жінок, про що свідчить їх трудовий ентузіазм. Жінки-передовички були

вмілими та старанними працівницями. Серед них можна виокремити – Євдокію Климко та Катерину Щербань з Дрогобиччини, Ольгу Беркету, Федору Безуглу та Уляну Баштик з Львівщини, Стефанію Кошень з Тернопільщини та ін.

Трудове суперництво приносило досить хороші результати. Окремі господарства, бригади, ланки, колгоспниці досягали непоганих показників. Жінки виконували та перевиконували норми виробітку. В 1946 р. ланкова артїлі ім. І. Франка Краснянського району Львівської області О. Беркета отримала по 480 ц цукрових буряків з га [59, с. 118]. У 1948 р. ланка Ф. Нестор із колгоспу ім. І. Франка Ходорівського району Дрогобицької області виростила по 21 ц жита з га [79, арк. 36]. Ланка Героя Соціалістичної Праці А. Мудрої із колгоспу ім. Леніна Станіславського району Станіславської області в 1955 р. зібрала по 100 ц кукурудзи з кожного га на площі 28 га [54, арк. 48].

Шляхом перевиконання норм виробітку підвищувалася і продуктивність тваринництва у колгоспах. У 1948 р. свинарки Львівської області Безугла, Коляда та Колісник вирощували від кожної свиноматки в середньому по 25–29 поросят [59, с. 140]. На обласній нараді жінок Станіславщини, яка відбулася 24 лютого 1948 р. і стосувалася завдань жінок у проведенні весняного посіву та колективізації сільського господарства, доярки зобов'язалися збільшити надої молока на 35 % [84, арк. 71]. У 1949 р. доярка колгоспу ім. Жукова Великоборківського району Тернопільщини М. Сисак від 12 закріплених за нею корів надоїла по 1700 л молока [73, с. 405].

Жінки виконували в колгоспах найважчу роботу – «і орача, і їздової, і жнеця, і косаря, і стайні ставили, і муку в жорнах мололи» [85]. Для прикладу, в одному із колгоспів Ходорівського району Дрогобицької області у 1949 р. половину всіх зернових культур колгоспниці вижали серпами, виконавши план збору хліба не за 12 робочих днів, а за 7 [27, арк. 32–33].

Незважаючи на важкі та вкрай несприятливі умови праці, жінки-механізатори перевиконували виробничі завдання. Комсомольська тракторна бригада жінок-раціоналізаторів Заболотівської МТС Станіславської області

виконала в 1951 р. по 600–620 га умовної оранки, заощадивши майже 850 л палива. І це дівчата у віці 17–25 років [82, арк.21].

У 1953 р. із 23 трактористок Підволочиської МТС, що на Тернопільщині, 18 систематично виконували та перевиконували виробничі плани. До того ж, Підволочиська жіноча тракторна бригада впродовж декількох років поспіль займала перше місце серед усіх тракторних бригад області щодо норм виробітку [81, арк. 12].

Однією із особливостей виробничих змагань було те, що окремі жіночі бригади не лише досягали високих результатів, а й могли змагатися із чоловічими. Пропагандистські гасла про рівні права на працю у колгоспах були яскравим прикладом того, що жінки не тільки виконували найважчу роботу, але нічим не поступалися чоловікам.

Все ж таки високі показники були рідкістю, а радянська пропаганда видавала одиничне за загальне. Окремі ланки й бригади хоч і перевиконували виробничі плани, однак матеріально-технічна база колгоспів залишалася дуже примітивною. Значна частина передовичок була лише штучним витвором радянської пропаганди [75, с. 52–53]. Під прикриттям фіктивних показників, яких нібито досягали окремі колгоспники, зростали норми виробітку для решти селян, діяв тотальний контроль за результатами, а ті, що їх не виконували жорстоко каралися.

Початок повоєнної відбудови ліг важким тягарем на плечі колгоспниць, оскільки постійний контроль з боку держави та гонитва за рекордами, залишали жінок один-на-один із обов'язковим виконанням державних замовлень та водночас піклуванням про дітей. Нагальною проблемою, яка обмежувала жіночу мобільність у колгоспах була відсутність розвиненої мережі дитячих ясел та садочків. Зокрема, у 1952 р. у період літніх польових робіт при колгоспі с. Вовчківці Снятинського району Станіславської області не було організовано дитячих ясел, через що «колгоспниці Левко Анна та Рурик Олена не виходили на роботу, бо не мали на кого залишити дітей» [51, арк. 21].

Загальна картина з відновлення та організації дит'ясел і садків була невтішною не лише в західних областях, а й по всій республіці.

Районні жінвідділи звітували обласному керівництву про наявність цих установ лише в поодиноких населених пунктах. У 1949 р. через брак коштів та продуктів харчування в 44 % колгоспів регіону дитячих ясел та садочків не було взагалі. Згідно плану розповсюдження сезонних колгоспних ясел на території Львівщини у 1949 р. планувалось відкрити 5600 дит'ясел, однак було організовано лише 2200 [86, арк. 51–52]. Втім, у порівнянні з 1948 р. кількість сезонних дитячих ясел при колгоспах області зросла у 5 разів [86, арк. 29]. Відмітимо, що в 1949 р. кількість постійних дитячих ясел у західних областях УРСР збільшилася в 2,5, а кількість місць у 3 рази [87, с. 194].

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1950 р. № 659 і рішення виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих від 3 квітня 1950 р. «Про організацію в 1950 р. сезонних дитячих ясел і дошкільних майданчиків у колгоспах та радгоспах Станіславської області» станом на 15 квітня відкрито 193 сезонних дошкільних майданчики, якими охоплено 5169 дошкільнят [88, арк. 11–12]. Кількість планових сезонних колгоспних дит'ясел була далекою від їх виконання. У Меденицькому районі Дрогобицької області на початку 1953 р. планувалося відкрити 23 дит'ясел, а насправді працювали лише 15 [89, арк. 130]. Ситуація з відновлення мережі дит'ясел та садочків покращилася на початку 1950-х рр., однак їх суттєво не вистачало.

Перед жінками-колгоспницями поставало нелегке рішення: займатися домашнім господарством та виховувати дітей вдома, при цьому перебувати під жорстким контролем та тиском радянської влади, або ж залишити її на небагато старших за віком дітей чи родичів похилого віку та зранку до ночі трудитися на колгоспних полях.

Поруч з цим, окремі жінки були учасницями національно-визвольного руху та чинили опір насадженню колгоспного ладу. Зокрема, боротьба проти колективізації супроводжувалася агітаційно-пропагандистською роботою. Розповсюджувалися брошури, журнали, газети, листівки, проводили вишколи,

мітинги, збори тощо. Повстанці закликали селян не вступати до колгоспів, не усуспільнювати інвентар та тяглову силу, не виходити на роботу [90, с. 429].

Траплялися випадки, коли жінки, що були частиною місцевого радянського активу проводили антиколгоспну пропаганду. Для прикладу, дружина голови колгоспу «Нове життя» Стрийського району Дрогобицької області М. Нагірняк закликала селянок не виходити на роботу [91, арк. 80]. Голова жіночої ради одного із колгоспів Ланчинського району Станіславщини агітувала жінок підтримувати повстанців у боротьбі проти вступу до колгоспів, поширювала листівки та брошури [69, арк. 112].

Особливу підтримку учасникам національно-визвольного руху надавали жінки-хуторянки. Вони найзавзятіше виступали проти колективізації та допомагали їм харчами, одягом, притулком. Оскільки хутори не дозволяли владі повністю контролювати селян, карально-репресивна система жорстоко розправлялася з їх мешканцями. Представники влади руйнували житлові та господарські приміщення, вдавалися до побиття, шантажу тощо. Радянські активісти Дрогобицького райкому партії у травні 1951 р. вчинили погром у с. Зимівки. Повністю була зруйнована хата вдови Юлії Ковбасюк, яка залишилася з двома малолітніми дітьми без даху над головою. Значних знущань зазнала Катерина Якімець, яку тягнули за волосся, били прикладами лише за те, що відмовилася переселятися [55, с. 124].

За зв'язок із повстанцями та «вороже ставлення до колгоспного ладу» жінок переслідували та арештовували, депортували у найвіддаленіші регіони Радянського Союзу. Так, у жовтні 1947 р. з Тернопільської області було виселено 5053 сім'ї оунівців, серед яких була 6581 жінка [92, арк. 3].

Таким чином, упродовж всіх етапів колективізації влада використовувала жінок у якості трудового ресурсу та ретрансляторів державної ідеології.

Закладення перших сегментів колективного господарювання відбувалося шляхом створення земельних громад та супряжних груп. У створенні колгоспів та формуванні колгоспного активу значну роль відіграли ініціативні групи, до складу яких входили переважно прибулі жінки.

У процесі насадження колгоспного ладу радянська влада вдавалася до репресивних методів та непосильного оподаткування. Жінки, що відмовлялися вступати до колгоспів сплачували обтяжливі податки, які часто значно перевищували доходи їх господарств. Останні вважалися куркульськими, їх майно, тяглову силу, інвентар вилучали й усуспільнювали.

Колгоспна система господарювання була однією із жорстоких форм гноблення, зиску та експлуатації жіноцтва. Зростання рівня хлібозаготівель зобов'язували жінок часто віддавати останні запаси. Перед ними ставилися нереальні трудові мінімуми. За невиконання трудовнів жінок переслідували, звинувачували у саботажі, нищили їхні угіддя та домівки. Оплата праці за трудодень була досить мізерною, а подекуди і взагалі не виплачувалась.

Жінки виконували найважчу роботу в колгоспах, досить часто їх результати вразі перевищували досягнення чоловіків. Чимало передовичок була лише штучним витвором радянської пропаганди, а фіктивні показники збільшували виробничі норми для решти селян. У гонитві за рекордами та постійним контролем з боку держави, жінки віч-на-віч залишилися із обов'язковим виконанням державних замовлень та особистими проблемами.

Окремі жінки були учасницями антиколгоспної боротьби, яку здійснювали повстанські загони ОУН та УПА. Вони долучалися до агітаційно-пропагандистської роботи проти колективізації, розповсюджували наочну літературу, закликали селян не вступати до колгоспів, не виходити на роботу, за що були репресовані.

Висновки до розділу 4

У перші повоєнні роки радянська влада визначила основні стратегічні завдання щодо масштабного залучення жінок до відбудови та розвитку народного господарства. Ключова роль у цьому процесі відводилась ідеологічній складовій. Радянська ідеологія нав'язувала жіноцтву почуття власного боргу перед державою та намагалася сформувати образ «нової радянської жінки» – ідеальної виробничниці.

Жінки виступали основним трудовим ресурсом, який використовувала влада у відбудові всіх довоєнних потужностей народного господарства західних областей УРСР. Регіон залишався переважно аграрним, тому відсталий рівень розвитку промисловості потребував значної кількості працівників. Формування загону робітників здійснювалося шляхом примусових оргнаборів з числа сільських жінок, а також прибулих кадрів.

Закладення перших сегментів колективного господарювання відбувалося шляхом створення земельних громад, супряжних та ініціативних груп, які курували жіночі ради. У такий спосіб влада намагалася поступово підготувати жінок до становлення нових виробничих відносин на селі.

Характерною особливістю гендерної політики радянської системи було те, що жінки працювали навіть в тих сферах діяльності, які раніше вважалися виключно «чоловічими». Досить часто їх результати вразі перевищували досягнення чоловіків. Чимало передовичок була лише штучним витвором радянської пропаганди, а фіктивні показники збільшували виробничі норми для решти працівників. У гонитві за рекордами та постійним контролем з боку держави, жінки віч-на-віч залишилися із обов'язковим виконанням державних замовлень та особистими проблемами.

Радянська влада, здійснюючи економічні перетворення в західних областях УРСР, вдавалася до насильницьких форм гноблення, зиску та експлуатації жіноцтва, а особливо на селі. Жінки, що відмовлялися вступати до колгоспів, усупільнювати власне майно, були учасницями антиколгоспної кампанії під керівництвом формувань ОУН та УПА, піддавалися репресіям.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Коріненко П. С. , Бармак М. В. , Терещенко В. Д. , Старка В. В. Курс лекцій з історії України ХХ – початок ХХІ століття. Частина II (1939 – 2010 рр.). Тернопіль, 2010. 392 с.
2. Богодист І. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950 рр.). К., 1961. 176 с.

3. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 162–174.
4. Галаган В. Советская женщина: портрет в ретроспективе. К., 1990. 48 с.
5. Пам'ятка про роботу жіночих рад / ред. А. Теплякова. Київ, 1963. 14 с.
6. Справки отдела по работе среди женщин обкома партии о работе среди женщин за 1946 г. // Держархів Івано-Франківської області. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 261. 179 арк.
7. Справка ОК КП(б)У о работе среди женщин // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 257. 26 арк.
8. Отчеты, планы и информации РК, ГК, ОК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, январь – декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 279. 225 арк.
9. Українські жінки у горнилі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 304 с.
10. Стенограмма I-го совещания женщин области о задачах женщин по восстановлению народного хозяйства и культуры в послевоенное время, 28–29 июня 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 102 арк.
11. Протокол I областного собрания женщин-активисток области, 28–29 мая 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 324. 131 арк.
12. Кондратюк К. К., Леськів М. М. Україна: західні землі: 1944–1953 рр. Львів, 2011. 104 с.

13. Информации, справки райкомов партії в обком КП(б)У о работе среди женщин, 30 июня – 31 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 266. 140 арк.
14. Буяк Б. Развитие промышленной сферы западных областей Украинской РСР протягом 1944–1958 рр. (На материалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей). Ч. 1. Тернопіль, 2001. 132 с.
15. Отчеты, планы ОК КП(б)У среди женщин области, 1 января – 28 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 282. 138 арк.
16. Отчет обкома партії в ЦК КП(б)У о работе среди женщин за 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 459. 40 арк.
17. Житкова Т. В. Проблемы женского труда и быта в условиях восстановления народного хозяйства Украины (1944–1950 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. Одесса, 1992. 215 с.
18. Буяк Б. Б. Развитие промышленной сферы Западных областей Украинской РСР протягом 1944–1958 рр. (На материалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. Чернівці. 2001. 257 с.
19. Протоколы совещаний женоргов райкомов партії, представителей предприятий, учреждений, отчеты горкомов, райкомов партії о работе среди женщин, 2 января – 21 октября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 287. 230 арк.
20. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943-1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.
21. Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані. 2014. № 12. С. 130–135.
22. Реабілітовані історією. Львівська область. Книга перша. Львів, 2009. 768 с.

23. Жбанова К. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 87–93.
24. Трудові будні коломиїських ткаць // Прикарпатська правда. 1946, 31 травня. № 107. С. 4.
25. Гості нашої столиці // Радянська Україна. 1947, 11 січня. № 9. С. 3.
26. Информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 февраля 1948 – 3 января 1949 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 800. 147 арк.
27. Отчеты, справки райкомов о работе женотделов, 1 января – 30 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 173. 56 арк.
28. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.
29. Планы работ, отчеты, справки, информации горкома партии о работе среди женщин, 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 210. 68 арк.
30. Протоколы женских собраний учреждений города за 1952 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 275. 339 арк.
31. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, привлечении женщин к руководящей работе, февраль – декабрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 461. 78 арк.
32. Справки и информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, выдвижении на руководящую работу, 15 июня – 22 июля 1949 г. //

Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 141. 170 арк.

33. Отчеты, справка, докладная записка, информации в ЦК КП(б)У о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин, проведении актива и другим вопросам, 8 февраля 1949 – 4 февраля 1950 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 159 арк.

34. Справки, информации ОК КП(б)У о работе среди женщин, состоянии работы с научными кадрами Охматдета, 4 февраля – 12 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 837. 54 арк.

35. Отчеты о подготовке и повышении квалификации инженерно-технических работников и списки инженерно-технических работников за 1948 год // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1908 («Львівський енергетичний комбінат»). Оп. 1. Спр. 108. 114 арк.

36. Отчеты, справки, политинформации, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 января – 11 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 452. 194 арк.

37. Информации, справки, докладные записки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У по работе среди женщин, 30 апреля – 29 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 460. 188 арк.

38. Отчеты, статистические отчеты райкомов партии в обком КП(б)У о работе отделов по работе среди женщин, 30 марта – 20 декабря 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 238. 194 арк.

39. Годовой отчет по кадрам за 1952 год // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1908 («Львівський енергетичний комбінат»). Оп. 1. Спр. 218. 128 арк.

40. Отчеты, справка, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 марта 1950 г. – 17 января 1951 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1176. 147 арк.
41. Списки женщин-стахановок, 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 208. 17 арк.
42. Информации, справки, отчеты Золочевского горкома партии, Золочевского, Пониковоцкого, Подкаменского, Поморянского райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, 31 января – 29 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 289. 139 арк.
43. Учет рабочих и служащих по полу, возрасту, стажу и тарифным разрядам, профессиям по состоянию на 1 августа 1951 года // Держархів Львівської обл. Ф. Р–283 («Статистичне управління Львівської області Центрального Статистичного управління УРСР»). Оп. 1. Спр. 510. 249 арк.
44. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за загал. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
45. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, проведении областного совещания председателей женских советов, 8 февраля 1947 – 15 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 595. 135 арк.
46. Отчеты, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 февраля 1947 – 10 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 635. 154 арк.
47. Tarik Cyril Amar. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. Ithaca: Cornell University Press, 2015. 356 pp.

48. Справки работников отдела, комиссии о работе среди женщин, планы работы отдела и списки передовиков сельского хозяйства о награждении орденами и медалями, 31 января – 26 декабря 1952 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 661. 129 арк.
49. Докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 января 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 252. 177 арк.
50. Смольницька М., Лобода М. Матеріально-побутове становище робітників і службовців підприємств важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2008. Вип. 14. С. 78–94.
51. Справки отдела о работе среди женщин, выдвижения женщин на руководящую работу. Справка о работе женской тракторной бригады Заболотовской МТС, 5 марта – 22 декабря 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1606. 39 арк.
52. Стенограммы собраний актива женщин области, женщин-стахановок, отчеты, информации управления сельского хозяйства, областной библиотеки о работе детских домов, работе среди женщин колхозов, зоны деятельности МТС, февраль – октябрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 690. 180 арк.
53. Отчеты, справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины о работе по подбору кадров, проведении отчетов и выборов в районных партийных, профсоюзных организациях, женских советах, руководстве обкомом работой среди женщин и другим вопросам, 8 февраля – 2 декабря 1954 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1811. 110 арк.
54. Отчеты, справки, информации в ЦК КП Украины о выборах женских советов и другим вопросам, 5 января 1955 – 9 января 1956 гг. // Держархів

- Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1918. 214 арк.
55. Рожик Н., Сеньків М. Західноукраїнське село: колективізація селянських господарств (1944–1952 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2015. Вип. 23. С. 117–125.
56. Делегатські збори жінок // Радянська Україна. 1945, 26 червня. № 122. С. 3.
57. Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2000. 16 с.
58. Обласна нарада активу жінок Львівщини // Радянська Україна. 1945, 26 жовтня. № 212. С. 3.
59. Івасюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К.: Вид-во АН УРСР, 1962. 316 с.
60. Голос вільної жінки // Радянська Україна. 1946, 2 липня. № 130. С. 2.
61. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2005. 22 с.
62. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Згадка про сумні роковини. К.: Ін-т історії АН УРСР, 1990. 20 с.
63. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950 гг. Львов., 1984. 187 с.
64. Справки, докладные записки работников обкома КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У и Совета Министра УССР об улучшении политической и хозяйственной работы в западных областях УССР, 1 января – 3 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 989. 110 арк.
65. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, январь – декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 499. 59 арк.

66. Смольницька М. До проблеми становища чоловіків і жінок у сільському соціумі в УРСР в середині 1940-х на початку 1950-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2013. Вип. 18. С. 166–178.
67. Справки отдела о проведении совещания сельского актива в Печенеженском районе, 24 июня 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 885. 6 арк.
68. Протокол совещания женщин-активисток об участии женщин в организационно-хозяйственном укреплении колхозов, 15 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 85. 143 арк.
69. Справки отдела обкома партии по работе среди женщин о выполнении постановления бюро обкома партии о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин на селе, 11 апреля – 9 декабрь 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 965. 175 арк.
70. Информации, справки областных организации, предприятий легкой и местной промышленности в обком КП(б)У о проведении массово-политической работы среди женщин, выдвижении женщин на руководящую работу, 19 января – 15 октября 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 253. 188 арк.
71. Стенограмма областного совещания женщин о задачах женщин в выполнении плана IV пятилетки восстановления и развития народного хозяйства СССР, 25–26 июня 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 33. 84 арк.
72. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 7 января – 17 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 687. 83 арк.

73. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: зб. док. і матеріалів. К., 1976. 510 с.
74. Информации, справки райкомов, горкомов партії в обком КП(б)У о работе среди женщин, 4 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 493. 244 арк.
75. Сеньків М. Форми та методи експлуатації колгоспного селянства західного регіону України (кінець 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. 2013. Вип. 32. Історія. С. 47–57.
76. Киданюк А. Соціальне становище селян західної України у 1944–1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2010. Вип. 2. С. 178–183.
77. Истории, отчеты, сведения райкомов партії в обком КП(б)У об работе среди женщин (Великоборковский – Вышневецкий), 15 марта 1950 г. – 15 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1945. 134 арк.
78. Подкур Р. Реакція сільського населення на вимогу виконання обов'язкового мінімуму колгоспного трудодня у повоєнній УРСР // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 61–70.
79. Информации, справки, планы работ РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе женотделов, 1 января – 18 ноября 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 276. 53 арк.
80. Справки политсектора областного управления сельского хозяйства в отдел о работе среди женщин, 3 января – 1 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 941. 179 арк.
81. Информации, справки райкомов партії в обком КП(б) У об женщин в сельскохозяйственном производстве, списки звеньевых, 7 января – 30 ноября

- 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2606. 133 арк.
82. Отчеты, справки, информации, доклад в ЦК КП(б) Украины об руководстве обкомом партии работой отделов по работе среди женщин, о приеме женщин в партию, подготовке механизаторских кадров из числа женщин, 18 апреля 1951 г. – 30 января 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1357. 149 арк.
83. Справки, отчеты райкомов партии, предприятий, сельского хозяйства, облуправления о работе среди женщин, организации детских ясель, наличии женщин руководителей, подготовка механизаторских кадров-женщин, 23 мая – 19 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 562. 143 арк.
84. Стенограмма V областного совещания женщин о задачах женщин в проведение весеннего сева и коллективизации сельского хозяйства, 24 февраля 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 771. 127 арк.
85. Інтерв'ю із Мандрух (Духняк) Ольгою Михайлівною, 1921 р. н. у с. Бережава Перемишлянського повіту Підкарпатського воєводства. Переселена до с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області в 1945 р., записано 17. 08. 2017 р.
86. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, собраний председателей женсоветов, организации колхозных детских яслей, оздоровительной работе детских учреждений и др., 1 августа – 30 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 140. 229 арк.
87. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матеріалів / уряд. Х. І. Горожанкіна. К., 1980. 546 с.

88. Справки райкомов партии, областных организаций об организации сезонных детских яслей, выплаты государственного пособия многодетным и одиноким матерям, 8 марта – 13 октября 1950 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1233. 37 арк.
89. Информации, справки, отчеты ГК, РК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, 10 января – 15 июля 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 17. Спр. 134. 362 арк.
90. Сеньків М. Антиколгоспна боротьба ОУН–УПА (1944–1952) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2008. Вип. 17. С. 428–436.
91. Докладные, справки ОК, РК, ГК, ОК КП(б)У о политико-воспитательной работе среди женщин и мерах поднятия сельского хозяйства, 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 278. 133 арк.
92. Дополнительная записка секретаря обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л.М. о проведение работы по выселению крестьян украинско-немецких националистов по Тернопольской области и в связи с этим о реагировании различных групп населения, 31 октября 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4976. 14 арк.

ВИСНОВКИ

Перші повоєнні роки характеризувалися чималим діапазоном жіночих практик, пошуком стратегій адаптації, збереженням національної ідентичності, трансформацією емансипаційних процесів, які на тривалий термін порушили традиційний життєвий уклад західноукраїнських жінок. Події середини 1940-х – першої половини 1950-х рр. відображають як трагічні, так водночас і героїчні сторінки в історії українського народу, де жінки виступають у якості активних учасниць суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень. Утвердження радянської тоталітарної системи в західноукраїнському регіоні відбувалося шляхом уніфікації світогляду місцевого населення, пошуку соціальної опори, в основу якого покладено гендерний аспект, запровадження нових форм господарювання, придушення національно-визвольного руху.

Політика радянської влади щодо жінок мала свою специфіку та відбувалася в рамках загальнодержавної і своїм корінням сягала 1920-х рр. Для тотального контролю та впливу на жінок була розроблена низка заходів ідеологічного, організаційного та репресивного характеру. Державна політика визначала місце та роль жінки в західноукраїнському соціумі, конструювала образ «зразкової радянської жінки», окреслюючи його межі сукупністю загальноприйнятих соціальних стереотипів.

Дослідження означеної проблеми в історіографії залишається недостатньо повним і систематизованим. Праці радянських істориків середини 1940-х – 1980-х рр. характеризувалися суцільною ідеологічною заангажованістю, а висвітлення істинних проблем жінок, їх поглядів та репресивні заходи радянської влади залишалися поза межами предметного розгляду дослідників. Починаючи з другої половини 1980-х рр., відбулося розсекречення раніше заборонених архівних матеріалів, які надали історіографічному комплексу досліджуваної теми більш об'єктивного висвітлення.

У працях української діаспори різнопланово розглядається радянське суспільство та місце жінок у ньому. Наукові розвідки зарубіжних дослідників в

основному стосуються розгляду «жіночої проблематики» на загальносоюзному рівні. Суттєвою прогалиною окремих напрацювань є те, що вони опираються на вкрай обмежену джерельну базу.

Комплексний аналіз напрацювань сучасних українських науковців, які частково стосуються тематики дисертаційної роботи свідчить про те, що історіографічна спадщина «жіночого питання» потребує більш цілісних, багатоаспектних досліджень напрямків, форм, методів та особливостей державної політики щодо жінок, вивчення жіночих практик повоєнного періоду, ставлення жінок до радянської влади та національно-визвольного руху, що власне й викликало зацікавленість обраною проблемою.

Проаналізована джерельна база, значна частина якої залучена до наукового обігу вперше, надає можливість об'єктивно охарактеризувати діяльність жіночих організаційних структур, дослідити їх вплив на західноукраїнське жіноцтво, висвітлити жіночий досвід у різних сферах діяльності. Спогади очевидців реконструюють реальні картини особисто пережитого досвіду, висвітлюють ті факти зі сторінок власного життя, про які немає інформації в жодних офіційних документах.

Методологічна основа дисертації базується на засадах гендерного підходу та загальнонаукових принципів і допомагає проаналізувати особливості політики радянської системи щодо жінок, а також прослідкувати шляхи адаптації та подолання труднощів, форми протесту, практики взаємодії жіноцтва в контексті повоєнних реалій. Дослідження надає можливість розглядати жінок не лише як об'єктів тогочасної державної політики, а як активних учасниць суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень у західних областях УРСР.

Встановлено, що інтегрування жінок західноукраїнських областей до загальносоюзного простору відбувалося шляхом масштабного ідеологічного впливу. У проведенні ідеологічних кампаній жінки виступали об'єктами пропаганди та ретрансляторами основних напрямків державної політики. До складу «бійців ідеологічного фронту» здебільшого входили ідеологічно

«підковані» приїжджі жінки, а також місцеві активістки, прихильниці радянського ладу. Вони слідкували за атмосферою в середовищі місцевого жіноцтва та залучалися до численних ідейно-пропагандистських заходів.

З утворенням жіночих відділів у ідеологічній діяльності серед жінок простежується плановість, а також системний облік різноманітних заходів й кількості жінок, які приймали в них участь. Основними формами агітаційно-пропагандистської роботи були вербальні засоби впливу, зокрема бесіди, семінари, лекції, політінформації, публічне читання газет, художніх та публіцистичних творів, які відбувалися згідно спеціально розробленого сценарію та перебували під постійним контролем органів влади. Набули системності й покази радянських кінофільмів, де головні героїні уособлювали образи радянських жінок «нового зразка». Особливе місце відводилось наочній пропаганді, культурному дозвіллю та радіомовленню. Жінкам нав'язували притаманні тоталітарному суспільству цінності, моделі поведінки, соціальні ролі, міфічні переваги радянського способу життя.

Охарактеризовано кадрові процеси радянської влади у західних областях УРСР та участь у них жінок. Політична недовіра до місцевого населення надавала перевагу в кадровому забезпеченні регіону фахівцям, що приїхали зі східних областей УРСР та СРСР. Пріоритетним напрямком діяльності партійно-радянських органів влади стала мобілізація жіноцтва, яка обумовлювалась нестачею кадрового наповнення майже усіх сфер діяльності краю. Основу відряджених кадрів здебільшого складала малоосвічені жінки, які не мали досвіду роботи, не були зацікавлені у розвитку регіону, зневажливо ставилися до місцевого населення, що викликало значну напруженість у стосунках й впливало на результати діяльності.

Проголошена державою рівноправність фактично стосувалася господарсько-виробничих відносин. Жінки залучалися до роботи в партійних, державних та господарських структурах. Насправді вони призначались на низові управлінські посади та не мали впливу на вирішення важливих

державних справ. Комплектування кадрів з числа місцевого населення відбувалося вкрай повільними темпами.

Залучення жінок до праці, в тому числі й фізично важкої, збільшувало суспільну значущість жінки-трудівниці, водночас покладало на її плечі значно більше обов'язків та відповідальності. За офіційним образом, ідеальна радянська жінка працювала понад норму, займалася активною громадською діяльністю, вихованням дітей, а також жертівністю, вважаючи інтереси суспільства важливіші за власні. В умовах повоєнної відбудови та економічної необхідності мобілізація до праці розглядалася у радянському соціумі як прямий та безпосередній громадський обов'язок кожної жінки.

Висвітлено процес становлення та діяльності жіночих структур радянського зразка, а саме: жіночих відділів, жіночих рад, делегатських зборів. Вони формувалися з метою ідеологічного впливу, обліку, контролю за діяльністю жінок, їх участі в суспільно-політичному житті та відбудовчих процесах. Схожі завдання покладались й на комсомольські та профспілкові організації, низку добровільних товариств. Масштабне залучення жінок до їх складу мало стати альтернативою перешкоджання їх участі в національно-визвольному русі.

Поширення загальнодержавних гендерних стратегій мали на меті сформувати образ «нової» радянської жінки – трудівниці-суспільниці-матері. В результаті гострої демографічної кризи, спричиненої війною, особлива увага відводилася репродуктивній функції жінки, а роль матері у радянському соціумі закріплювалась на законодавчому рівні. Формування культу жінки-матері, в основі якого лежала прагматична істина – зростання чисельності населення, відбувалося шляхом заохочень у вигляді пільг та виплат, а заходи щодо охорони дитинства та материнства знаходилися під посиленням державним контролем. Часто через непрофесійність, службову недбалість та байдужість керівництва жінкам упродовж тривалого часу не виплачувалась матеріальна допомога. Недостатньо розвинена мережа дитячих ясел та садочків

значно обмежувала виробничу активність жінок, які внаслідок цього ставали об'єктами посягань місцевої адміністрації, особливо у селах.

Встановлено, що громадська активність жінок була направлена на вирішення багатьох важливих проблем повоєнного суспільства. Особливе місце у координуванні жіночої ініціативності відводилося жіночим радам, які незважаючи на підпорядкування радянській владі, надавали допомогу вразливим категоріям населення, приймали участь у кампанії з ліквідації неписьменності та малописьменності, займалися відбудовою та облаштуванням соціально-економічної інфраструктури тощо. Радянська пропаганда направляла жіночий трудовий ентузіазм у вигідне для держави русло, створюючи міф про те, що суспільне визнання жінок залежить виключно від активної виробничої діяльності.

Декларована державою рівність прав та свобод закріплювала за жінками можливість брати участь у політичній діяльності та характеризувалася суттєвими розбіжностями між пропагандою та дійсністю. Жінки могли приймати участь у виборах, претендувати на членство у партії, де їм відводилися другорядні ролі.

Досліджено, що після завершення війни жінки були незамінним виробничим ресурсом, невтомно працювали, виконуючи державні замовлення, на рівні із чоловіками проявляли свої вміння та навички навіть у тих галузях народного господарства, які раніше вважалися виключно чоловічими. Жінки освоювали нові спеціальності, а радянська ідеологія формувала образ жінки-трудівниці – ідеальної виробничниці.

Враховуючи специфіку західних областей УРСР, радянська модернізація промислової та аграрної сфер мала свої особливості. Мобілізація жінок до виробничих процесів відбувалася шляхом примусових оргнаборів у промисловості, створення ініціативних та супряжних груп, земельних громад, а згодом й насильницького впровадження колгоспного ладу в сільському господарстві. Важкі умови праці, робота понад норму, низька заробітна плата, обтяжливі податки, відсутність розвиненої соціальної інфраструктури та ряд

інших труднощів примушували жінок вдаватися до побудови власних життєвих стратегій виживання. Виклики того часу зруйнували багатовіковий життєвий уклад західноукраїнських жінок, запропонували різноманітні рольові моделі, якими в надзвичайних обставинах могла скористатися не кожна жінка.

Форсована індустріалізація та колективізація сільського господарства були яскравим прикладом нещадного використання жіночої праці, яку держава вдало маскувала під принципом рівноправності. Радянська влада безперервно контролювала кількісну участь жіноцтва у промисловій та аграрній сферах, а різні форми жіночої трудової активності використовувалися з метою виконання та перевиконання виробничих завдань, економічної експлуатації та зиску.

Радянська західноукраїнського регіону викликала невдоволення та природній спротив з боку місцевого жіноцтва. Чимало з них були учасницями національно-визвольного руху, за що були репресовані.

Історичні процеси досліджуваного періоду демонструють сторінки минулого, у яких жінки постають активними учасницями. Вони вчилися пристосовуватися до умов, які для них були абсолютно неприйнятними, будували стратегії виживання, слідували соціальним нормам та моральним цінностям, використовуючи при цьому знання й уміння. Жінки приймали доленосні рішення, обирали форми протесту, способи й методи взаємодії з радянською владою, вчилися долати труднощі, досягати поставлених цілей.

Дисертація відкриває чергові перспективи щодо з'ясування місця жінок у культурно-освітньому та релігійному житті досліджуваного регіону, вивченні жіночого повсякдення, участі жіноцтва у національному підпіллі, репрезентації історії пам'яті про жінок в умовах радянського тоталітарного режиму повоєнної доби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Scott J. W. The problem of invisibility // *Retreiving Women's History. Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society* / ed. by S. J. Kleinberg. New York: UNESCO Series in Women's Studies, 1992. P. 5–29.
2. Гербут Н. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Курбаса*. 2012. Вип. 1. С. 344–361.
3. Богачевська-Хом'як М. Націоналізм і фемінізм: провідні ідеології чи інструменти для з'ясування проблем? Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 166–181.
4. Lerner G. New approaches to the study of women in American history // *Journal of Social History*. 1969. Vol. 3(1). P. 53–62.
5. Lerner G. The majority finds its past // *Current History*. 1976. P. 193–231.
6. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172.
7. Зборовська Н., Ільницька М. Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. Львів, 1999. 336 с.
8. Скотт Дж. Жіноча історія. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 97–110.
9. Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2018. 308 с.
10. Пушкарьова Н. Від «жіночих студій» до «гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів, 2003. С. 15–45.
11. Gordon L. What's new in women's history. *Feminist Studies / Critical Studies* / ed. by T. de Lauretis. Madison: Palgrave MacMillan, 1986. P. 20–30.

12. Gilman C.P. The Man-Made World; or, Our Androcentric Culture. URL: <https://uniteyouthdublin.files.wordpress.com/2015/01/the-man-made-world-by-charlotte-perkins-gilman.pdf> (дата звернення: 19. 04. 2018).
13. С. де Бовуар. Друга стать. Т. 1. Київ, 1994. 403 с.
14. С. де Бовуар. Друга стать. Т. 2. Київ, 1995. 403 с.
15. Грушевська К. Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. 1929. Вип. 1. С. 24–33.
16. Smith H. Feminism and the methodology of women's history // *Liberating Women's History: Theoretical and Critical Essays* / ed. by V. A. Carroll. Chicago: U of Illinois Press, 1976. P. 368–384.
17. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти. Львів, 2017. 288 с.
18. Драч О. Жіноча історія і «антропологічний поворот» в гуманітаристиці: міркування щодо завдань і методів // *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 10. С. 65–69.
19. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К., 2004. С. 182–216.
20. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. К., 1993. 110 с.
21. Агашкова Т. Політична робота серед жінок у західних областях // *Партійне життя*. 1947. № 10. С. 41–47.
22. Демченко Т. Жінки визволеного краю // *Вільна Дрогобиччина*. 1945. С. 64–66.
23. Кіх М. Радянська жінка – рівноправний громадянин соціалістичної держави // *Будуємо нове життя*. Київ, 1947. С. 3–9.
24. Вільде І. Що дала Радянська влада жінкам західних областей України // *Будуємо нове життя*. Київ, 1947. С. 10–15.
25. Лунина М. Трудящиеся женщины Советской Украины в борьбе за восстановление народного хозяйства республики (1943–1945). К., 1953. 267 с.
26. Луговикіна М. Жінка в колгоспі – велика сила. К., 1947. 16 с.

27. Шевчук М. Ф. КПСС в борьбе за вовлечение женщин в Советы (на материалах западных областей Украины. 1939–1950 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. К., 1953. 221 с.
28. Бахматова Л. М. Деятельность коммунистической партии Украины по вовлечению женщин-крестьянок в колхозное строительство (1944–1950 гг.) (По материалам западных областей Украины): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. Ужгород, 1969. 305 с.
29. Трофим'як Ю. М. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей республіки до соціалістичного будівництва (1944–1955 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 1969. 325 с.
30. Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства / відп. ред. М. Підтиченко. К.: Політвидав України, 1971. 188 с.
31. Полоневская Н. Вовлечение женщин западных областей УССР в строительство народного хозяйства (1946–1950 гг.) // Научные записки Львовского торгово-экономического института. 1958. Вып. 5. С. 156–165.
32. Ліщенко К. Ф. Діяльність КПУ по залученню жінок західних областей України до соціалістичного будівництва (1945–1950 рр.) // Комуністична партія – бойовий загін в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму. 1968. С. 92–95.
33. Кірсанова О. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. К., 1981. 224 с.
34. Жаворонко О. І. Рідна мати моя. Про роль жінки-матері. К., 1963. 40 с.
35. Литвинова Г. Авторитет матері. К., 1982. 96 с.
36. Даниленко Н., Монастырский Е. Равноправие женщин: подлинное и мнимое. К.: Политиздат Украины, 1979. 112 с.
37. Янкова З. Советская женщина (социальный портрет). М., 1978.
38. Богодист І. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР (1945–1950 рр.). К., 1961. 176 с.
39. Івасюта М. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962. 316 с.

40. Ковальчак Г. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади (1939–1958 рр.). К.: Наукова думка, 1965. 187 с.
41. Новикова Э. Женщина в развитом социалистическом обществе. М.: Мысль, 1985. 158 с.
42. Музыря А., Копейко В. Женсовет: опыт, проблемы, перспективы. М.: Политиздат, 1989. 192 с.
43. Галаган В. Советская женщина: портрет в ретроспективе. К., 1990. 48 с.
44. Книш І. Жінка вчора і сьогодні. Вінніпег, 1958. 200 с.
45. Бура С., Чайковський Д. Визначні українські жінки: матеріали і гутірки. Нью-Йорк, 1967. 114 с.
46. Мороз Р. Становище жінки в СРСР // Віднова: культура, суспільство, політика. До 100-річчя українського жіночого руху (1884–1984). Мюнхен, 1984. Вип. 1. С. 26–33.
47. Петренко О. Буденність насилля: долі вчительок-східнячок у Західній Україні в післявоєнний період // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2 (37). С. 236–254.
48. Петренко О. Під перехресним вогнем: життя і смерть радянських вчительок у повоєнній Західній Україні. URL: <http://uamoderna.com/md/petrenko-teachers> (дата звернення: 21. 05. 2019).
49. Рудницька М. Західня Україна під большевиками. Нью-Йорк, 1958. 494 с.
50. Галамай С. Боротьба за Визволення України 1929–1989. Торонто–Нью-Йорк, 1991. 343 с.
51. Кук В. Колгоспне рабство. Львів, 2005. 263 с.
52. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні: монографія / за загал. ред. Л. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
53. Терещенко Ю. «Нова радянська жінка» в Україні в 1920-х рр.: ідеальний образ // Історія і географія: Збірник наукових праць. Харків, 2008. Вип. 32. С. 153–166.

54. Кобченко К. Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження. 2016. Вип. 2. С. 56–72.
55. Кривуля О. Жінки і профспілки в УРСР (1920-ті роки) // Інтелігенція і влада. 2008. Вип. 13. С. 111–117.
56. Кривуля О. Вплив жіночих делегатських зборів 1919–1932 рр. на формування субкультури радянських жінок-городянок в Україні // Історичні записки: Збірник наукових праць. 2008. Вип. 20. Ч. 1. С. 71–77.
57. Коханова О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Харків, 2015. 208 с.
58. Маланчук-Рибак О. Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 11. С. 93–96.
59. Панфілова Т. Культурно-освітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20–30-і роки ХХ століття) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2014. Вип. 2 (33). С. 26–34.
60. Земзюліна Н. Формування позитивного міжнародного іміджу СРСР крізь призму діяльності громадських організацій та добровільних товариств у 1920–30-х рр. // Вісник Черкаського університету. 2014. Вип. 29 (322). С. 104–109.
61. Смольницька М. До проблеми становища чоловіків і жінок у сільському соціумі в УРСР в середині 1940-х на початку 1950-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2013. Вип. 18. С. 166–178.
62. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 162–174.
63. Смольницька М. Материнство як соціальна функція (друга половина 1940-х – перша половина 1960-тих років) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2015. Вип. 20. С. 98–110.
64. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба / відп. ред. В. Даниленко. К., 2015. 698 с.

65. Стародубець Г. Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянзації західних областей України та Білорусії в 1944–1946 р. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2018. Вип. 27. С. 270–275.
66. Стародубець Г. Гендерний аспект політики радянзації західних областей України в 1944–1946 рр. // Уманська старовина. 2018. Вип. 5. С. 27–34.
67. Стародубець Г. Кадрова політика радянської влади як засаднича детермінанта трансформаційних соціальних процесів у західноукраїнському регіоні в повоєнний період // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка: Серія «Історія». 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 81–86.
68. Стародубець Г. Місцеві кадри в управлінських структурах західних областей України в 1944–1946 рр. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2011. Вип. 45. С. 62–69.
69. Стародубець Г. Проблема легітимізації більшовицько-радянської влади в західноукраїнському регіоні у повоєнний період (1944–1946 рр.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2013. Вип. 20. С. 49–53.
70. Попп Р. Кадрове забезпечення в Дрогобицькій області (1944–1953 рр.) // Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2014. Випуск 34. Історія. С. 134–146.
71. Попп Р. Номенклатура Дрогобицької області в перші повоєнні роки (1944–1950) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2014. Вип. 17–18. С. 349–357.
72. Попп Р. Ідеологічний вплив на населення Дрогобицької області (1944–1945 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2015. Спецвипуск II. С. 227–235.
73. Попп Р. Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобиччини у перші повоєнні роки (1944–1953) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск III. 2017. С. 328–336.

74. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / відп. ред. С. Кульчицький. Київ: Наукова думка, 2005. 496 с.
75. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940-50-х. // Схід-Захід: історико-культурологічний збірник. 2009. Вип. 13–14. С. 101–125.
76. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940–50-х роках // Народознавчі зошити. 2013. № 4. С. 591–599.
77. Кісь О. Украдене свято: історичні трансформації смислу 8 березня. URL: <https://dt.ua/socium/ukradene-svyato-istorichni-transformaciyi-smislu-8-bereznia-.html> (дата звернення: 20. 06. 2018).
78. Українські жінки у горнілі модернізації / під заг. ред. О. Кісь. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 304 с.
79. Постика І. Діяльність жіночих організацій на сторінках газет Західної України (1948–1953 рр.) // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 82. С. 129–133.
80. Постика І. Україномовна преса республіканського значення про діяльність жіночих рад в Україні (1948–1951 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. 39. С. 258–261.
81. Коць Т. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30-50-х років ХХ ст. // Культура слова. 2015. Вип. 82. С. 93–102.
82. Гаєвська Т. Державні радянські свята: історико-культурологічний аспект // Культурологічна думка. 2013. № 6. С. 153–159.
83. Тарапон О. Державні свята в Україні 1920–1930-х рр. як засіб формування радянських політичних цінностей // Актуальні питання гуманітарних наук. 2016. Вип. 15. С. 96–102.
84. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 184 с.
85. Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2000. 16 с.

86. Докаш О. Радянська стратегія та практика політичної мобілізації населення Західної України в умовах військово-політичного протистояння на завершальному етапі Другої світової війни // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 224–233.
87. Старка В. В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах тоталітарних режимів 1939–1953 рр.: дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2019. 540 с.
88. Рубльов О., Черченко Ю. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР. 1990. 58 с.
89. Рубльов О., Черченко Ю. Згадка про сумні роковини. К., 1990. 20 с.
90. Кондратюк К., Леськів М. Україна: західні землі: 1944–1953 рр. Львів, 2011. 104 с.
91. Андреев А. С. Агітаційно-пропагандистська діяльність радянських органів репатріації серед «переміщених осіб» з України (1944–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. К., 2017. 251 с.
92. Сергієнко В. Лекційна пропаганда у системі антирелігійної політики радянської держави у 1950-их роках // *Історична пам'ять*. 2017. Вип. 37. С. 54–58.
93. Ільницький В. Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації, спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичні науки. 2015. Вип. 24. С. 101–107.
94. Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2002. Вип. 37. С. 190–204.
95. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості // *Сторінки воєнної історії України*. Збірник наукових статей. 2009. Вип. 12. С. 299–312.

96. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми // Український визвольний рух. Львів, 2006. Збірник 7. С. 232–242.
97. Галів М. Участь учнівської та студентської молоді Дрогобицької області в національно-визвольному русі (1946 – початок 1947 рр.): мовою одного документа // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск II. 2015. С. 465–474.
98. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття // Український визвольний рух. Львів, 2004. С. 30–38.
99. Стасюк О. Протистояння влади та націоналістичного підпілля під час виборчих кампаній 1946–1947 рр. у західноукраїнських областях // Військово-науковий вісник. 2016. Вип. 26. С. 174–188.
100. Ільницький В. Виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР і боротьба ОУН та УПА в Дрогобицькій області. URL: <http://www.vidrodzhenia.org.ua/ilnic291207.htm> (дата звернення: 15. 03. 2018).
101. Кулінський Д. Особливості проведення виборчої кампанії 1946 року в західних областях України // Український визвольний рух. 2016. Збірник 21. С. 345–357.
102. Турчіна М. О. Медичне законодавство в Україні в радянський період: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2016. 223 с.
103. Шуст Т. Особливості відбудови радянської системи охорони здоров'я Станіславської (Івано-Франківської) області 1944–1945 рр. // Український історичний збірник. 2015. Вип. 18. С. 252–260.
104. Сворак С. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 29–42.
105. Кучеренко Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності дорослого населення у післявоєнний період (1944–1950 рр.) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. 2010. Вип. 192. Ч. 1. С. 97–102.
106. Вознюк О. Відновлення освітньо-культурної сфери західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки в

контексті реалізації політичних пріоритетів сталінського тоталітарного режиму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 44–48.

107. Буяк Б. Б. Розвиток промислової сфери Західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці. 2001. 257 с.

108. Буяк Б. Розвиток промислової сфери західних областей Української РСР протягом 1944–1958 рр. (На матеріалах Львівської, Дрогобицької, Івано-Франківської, Тернопільської областей). Ч. 1. Тернопіль, 2001. 132 с.

109. Ветров І. Засоби залучення трудових ресурсів до відбудови важкої промисловості України (1943–1950 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2010. Вип. 13. С. 216–228.

110. Шипік Н. Оргнабір як метод поповнення робочої сили до промислових підприємств Донбасу у повоєнний час // Грані. 2014. № 12. С. 130–135.

111. Жбанова К. Становлення та розвиток органів організованого набору робітників та їх переселення в УРСР (1943–1991 рр.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2014. Вип. 2. Ч. 3. С. 87–93.

112. Киданюк А. Соціальне становище селян західної України у 1944–1950 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. 2010. Вип. 2. С. 178–183.

113. Сеньків М. Форми та методи експлуатації колгоспного селянства західного регіону України (кінець 40 – початок 50-х рр. ХХ ст.) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. 2013. Вип. 32. Історія. С. 47–57.

114. Малярчук О. М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Львів, 2005. 22 с.

115. Подкур Р. Реакція сільського населення на вимогу виконання обов'язкового мінімуму колгоспного трудодня у повоєнній УРСР // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. 2011. Вип. 16. С. 61–70.
116. Рожик Н., Сеньків М. Західноукраїнське село: колективізація селянських господарств (1944–1952 рр.) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. 2015. Вип. 23. С. 117–125.
117. Чорній Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності у середовищі жіноцтва на території Львівської області в 1945 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 153–156.
118. Чорній Г. Діяльність жіночих рад Львівщини в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Науковий журнал «Молодий вчений». 2017. Вип. 3 (43). С. 199–203.
119. Чорній Г. Участь жінок у кадровому забезпеченні Західної України всередині 1940-х – початку 1950-х рр. (на прикладі Дрогобицької, Львівської, Тернопільської та Станіславської областей) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2017. Вип. 19. С. 153–160.
120. Чорній Г. Жіноцтво у відбудові та розвитку промисловості західноукраїнського регіону всередині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч.1. С. 100–105.
121. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 89–99.
122. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 133 (6). С. 50–55.
123. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок-матерів у перші повоєнні роки (на прикладі західноукраїнського регіону) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 134 (7). С. 112–116.

124. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s) // *Journal of Education, Health and Sport*. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL: <https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzblU>.
125. Чорній Г. Становище жінки на території західних областей Української РСР у середині 1940-х на початку 1950-х років: соціально-економічний аспект // *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 березня 2016 р.)*. Ченстохова–Ужгород–Дрогобич, 2016. С. 70–72.
126. Чорній Г. Політико-пропагандистська робота радянської влади у середовищі жіноцтва міста Тернополя (1947–1953 рр.) // *Історія України: сучасні виклики: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 18 травня 2016 р.)*. Тернопіль, 2016. С. 129–138.
127. Чорній Г. Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // *Теорія та практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 24–25 лютого 2017 р.)*. Дніпро, 2017. Ч. 2. С. 14–17.
128. Чорній Г. Становище жінок у західноукраїнському селі в перше десятиліття повоєнної відбудови // *Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць IV науково-практичного семінару (Луцьк, 05 квітня 2017 р.)*. Луцьк, 2017. С. 112–115.
129. Чорній Г. Жінки в суспільно-політичному житті міста Тернополя (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // *Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.)*. Тернопіль, 2017. С. 187–190.
130. Чорній Г. Виробничі змагання як форма експлуатації жінок західних областей УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // *Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць V науково-практичного семінару (Луцьк, 29 березня 2018 р.)*. Луцьк, 2018. С. 63–65.

131. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок західноукраїнського регіону в контексті діяльності жіночих рад (середина 1940-х – початок 1950-хрр.) // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 26 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 118–120.
132. Айвазова С. Свобода и равенство советских женщин. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/aivazova.htm> (дата звернення: 12. 05. 2017).
133. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/099/222/1218/002.ZDRAVOMYSLOVA.pdf> (дата звернення: 17. 12. 2017).
134. Комяков С. Потерянное поколение. История детских и молодежных организаций СССР. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=504087491X> (дата звернення: 21. 09. 2017).
135. Чаттер'є Ч. Идеология, гендер і пропаганда в Радянському Союзі: історичний огляд // Гендерні дослідження. 2015. С. 103–121.
136. Heinen J. Inequalities at Work: The Gender Division of Labour in the Soviet Union and Eastern Europe. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19187033.1990.11675471?journalCode=rsor20> (дата звернення: 12. 06. 2018).
137. Burds J. Gender and policing in Soviet West Ukraine, 1944–1948. URL: <https://journals.openedition.org/monderusse/8454> (дата звернення: 20. 09. 2018).
138. William J. Risch. The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0265691413500027ae> (дата звернення: 17. 12. 2017).
139. Tarik Cyril Amar. The Paradox of Ukrainian Lviv: A Borderland City between Stalinists, Nazis, and Nationalists. – Ithaca: Cornell University Press, 2015. – 356 pp.
140. Mitsuyoshi Y. Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2006. Vol. 54 (1). P. 20–36.
141. Етвуд Л. Жінка під час Великої Вітчизняної Війни // Гендерні дослідження. 2015. С. 85–102.

142. Переписка по Красному Кресту, 9 января – 25 декабря 1945 г. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том III). Спр. 2256. 157 арк.
143. Матеріали про роботу по охороні материнства і дитинства: дитячі ясла, садки, консультації, молочні кухні // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том IV). Спр. 4001. 234 арк.
144. Матеріали з питань роботи шкіл робітничої і сільської молоді та шкіл ліквідації неписьменності та малописьменності в Українській РСР, 4 лютого 1946 р. – 3 грудня 1948 р. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том VI). Спр. 7278. 280 арк.
145. Материалы о работе по охране материнства и младенчества: детские ясли, молочные кухни и др. // ЦДАВО України. Ф. 2 («Кабінет Міністрів України»). Оп. 7 (том VI). Спр. 7309. 175 арк.
146. Отчеты, докладные записки, справки, информации о состоянии работы среди женщин западных областей, 31 июля 1945 г. – 15 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 7. 260 арк.
147. Докладные записки, справки, инструкции о состоянии работы среди женщин западных областей УССР, 15 января – 29 марта 1946 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 75. Спр. 82. 117 арк.
148. Справки, сводки и другие статистические данные обкомов КП(б)У министерств УРСР в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, апрель–август 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 74. Спр. 3. 218 арк.
149. Стенограмма совещания женщин западных областей Украины, состоявшаяся у секретаря ЦК КП(б)У тов. Хрущова Н.С., 12 декабря 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4579. 44 арк.
150. Дополнительная записка секретаря обкома КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У тов. Кагановичу Л. М. о проведение работы по выселению крестьян украинско-

немецких националистов по Тернопольской области и в связи с этим о реагировании различных групп населения, 31 октября 1947 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 4976. 14 арк.

151. Вопросы работы комсомольских организаций и работы среди молодежи, 16 февраля – 31 декабря 1948 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 23. Спр. 5353. 457 арк.

152. Статистический отчет за II полугодие 1949 г. комсомольских организаций Украины, 6 февраля 1950 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 339. 31 арк.

153. Статистические отчеты о численном составе и движении комсомольских и пионерских организаций Украины, 20 февраля – 10 декабря 1952 г. // ЦДАГО України. Ф. 1 («Центральний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 24. Спр. 2017. 102 арк.

154. Информации обкома партии в ЦК КП(б)У о пропагандистской и агитационно-массовой работе среди женщин и другой категории населения, 1 марта – 29 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 251. 139 арк.

155. Информации, докладные записки, отчеты райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, результатов выборов женских собраний, 5 июня – 29 ноября 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 264. 145 арк.

156. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, списки женсоветов, планы работы женских советов, 5 июня – 31 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 155 арк.

157. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, списки женсоветов, планы работы женских советов, 30 июня – 31 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 266. 140 арк.

158. Справки работниц отдела о политмассовой работе среди женщин, выборе делегатских собраний, 17 марта – 20 декабря 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 323. 97 арк.
159. Протокол I областного собрания женщин-активисток области, 28–29 мая 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 324. 131 арк.
160. Отчет обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин за 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 459. 40 арк.
161. Информации, справки, докладные записки, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У по работе среди женщин, 30 апреля – 29 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 460. 188 арк.
162. Информации, справки райкомов, горкомов партии в обком КП(б)У о работе среди женщин, 4 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 493. 244 арк.
163. Протоколы совещаний женоргов райкомов партии, представителей предприятий, учреждений, учебных заведений по вопросу охраны материнства и детства, отчеты горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 2 января – 21 октября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 287. 230 арк.
164. Стенограмма 2-го областного совещания женщин. Протоколы совещания женоргов райкомов партии. Отчеты, справки обкома партии о работе среди женщин, 18 февраля – 25 ноября 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 288. 229 арк.
165. Информации, справки, отчеты Золочевского горкома партии, Золочевского, Пониковоцкого, Подкаменского, Поморянского райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, 31 января – 29 декабря 1947 г. //

Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 289. 139 арк.

166. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, январь–декабрь 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 2. Спр. 499. 59 арк.

167. Протокол совещания женщин-активисток об участии женщин в организационно-хозяйственном укреплении колхозов, 15 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 85. 143 арк.

168. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, итогах проведения семинаров, работе детских яслей, и др., 8 января – 26 апреля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 139. 298 арк.

169. Справки, информации, отчеты райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, собрания председателей женсоветов, организации колхозных детских яслей, оздоровительной работе детских учреждений и др., 1 августа – 30 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 140. 229 арк.

170. Справки и информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, выдвижении на руководящую работу, протоколы собраний актива женщин, 15 июня – 22 июля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 141. 170 арк.

171. Информации, отчеты сведения райкомов партии Облно, Облфинотдела в обком партии о работе среди женщин, выплата госпособий многодетным и одиноким матерям, характеристики женщин передовиков производства и др., 1 мая – 10 июля 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 142. 171 арк.

172. Справки, отчеты, информации райкомов партии в обком партии о работе среди женщин, проведении женсоветов, делегатских собраний, совещаний председателей женсоветов, 10 октября – 30 декабря 1949 г. // Держархів

Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»).
Оп. 3. Спр. 143. 298 арк.

173. Стенограмма областного совещания агитаторов, руководителей фабрично-заводских и сельских лекториев о проведение агитационно-массовой и политической работы среди сельского и городского населения, 2 июля – 29 ноября 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 278. 203 арк.

174. Информации, справки обкома партии в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, привлечении женщин к руководящей работе, подготовке к проведению выборов в местные Советы депутатов трудящихся, февраль–декабрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 461. 78 арк.

175. Справки, отчеты райкомов партии, предприятий, сельского хозяйства, облуправления о работе среди женщин, организации детских ясель, наличии женщин руководителей, подготовка механизаторских кадров-женщин, 23 мая – 19 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 562. 143 арк.

176. Стенограммы собраний актива женщин области, женщин-стахановок, отчеты, информации управления сельского хозяйства, областной библиотеки о работе детских домов, работе среди женщин колхозов, зоны деятельности МТС, февраль–октябрь 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 690. 180 арк.

177. Докладные записки, справки работников отдела о воспитание и выдвижении женщин на руководящую работу, 19 января – 15 декабря 1950 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 3. Спр. 691. 151 арк.

178. Отчеты, статистические отчеты райкомов партии в обком КП(б)У о работе отделов по работе среди женщин, 30 марта – 20 декабря 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 238. 194 арк.

179. Информации, справки областных организации, предприятий легкой и местной промышленности в обком КП(б)У о проведении массово-политической работы среди женщин, выдвижении женщин на руководящую работу, 19 января – 15 октября 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 253. 188 арк.
180. Справки работников отдела, комиссии о работе среди женщин, планы работы отдела и списки передовиков сельского хозяйства о награждении орденами и медалями, 31 января – 26 декабря 1952 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 661. 129 арк.
181. Справки, информации ОК КП(б)У о работе среди женщин, состоянии работы с научными кадрами Охматдета, о ходе выполнения постановления ЦК КПУ, о руководстве Станиславским обкомом работой среди женщин, 4 февраля – 12 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 837. 54 арк.
182. Справки политсектора областного управления сельского хозяйства в отдел о работе среди женщин, 3 января – 1 декабря 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 941. 179 арк.
183. Стенограмма совещания женщин о задачах в восстановление народного хозяйства, 5–7 июля 1945 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 6. Спр. 32. 197 арк.
184. Стенограмма областного совещания женщин о задачах женщин в выполнении плана IV пятилетки восстановления и развития народного хозяйства СССР, 25–26 июня 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П-5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 33. 84 арк.
185. Справки, отчеты и докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин о награждении многодетных матерей, 1 января – 19 декабря 1946 г. // Держархів

Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 198. 55 арк.

186. Справки ОК КП(б)У о работе среди женщин, направление в ЦК КП(б)У, 16 марта – 12 апреля 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 199. 49 арк.

187. Статистические отчеты и информации ГК и РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 200. 75 арк.

188. Политинформации ГК, РК КП(б)У по работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 203. 148 арк.

189. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 204. 84 арк.

190. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 206. 110 арк.

191. Списки женщин-стахановок, 1946 год // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 208. 17 арк.

192. Списки, отчеты, РК, ГК КП(б)У о выдвижение женщин на руководящую работу, 20 июля – 1 августа 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 210. 38 арк.

193. Сведения и отчеты исполкомов Советов депутатов трудящихся о награждении многодетных матерей, 15 марта – 20 октября 1946 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 7. Спр. 211. 34 арк.

194. Переписка ОК КП(б)У с ЦК КП(б)У, горкомами и райкомами КП(б)У о проведение работ среди женщин в области, 6 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 241. 54 арк.
195. Политинформации ГК и РК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 242. 212 арк.
196. Статистические отчеты ГК и РК КП(б)У о политмассовой работе среди женщин, 1 января – 31 декабря 1947 г. // Держархів Львівської області. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 245. 236 арк.
197. Списки делегатов IV областного совещания женщин-крестьянок, 2–3 декабря 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 251. 64 арк.
198. Докладные записки ОК КП(б)У о работе среди женщин, 1 января – 31 января 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 252. 177 арк.
199. Характеристики и командировочные удостоверение участников республиканского совещания женщин-активисток, январь 1947 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 256. 46 арк.
200. Справка ОК КП(б)У о работе среди женщин // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 8. Спр. 257. 26 арк.
201. Информации, справки, планы работ РК КП(б)У, ОК КП(б)У в ЦК КП(б)У о работе женотделов, 1 января – 18 ноября 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 276. 53 арк.
202. Докладные, справки ОК, РК, ГК, ОК КП(б)У о политико-воспитательной работе среди женщин и мерах поднятия сельского хозяйства, 1948 г. //

Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 278. 133 арк.

203. Отчеты, планы и информации РК, ГК, ОК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, январь–декабрь 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 279. 225 арк.

204. Информации, докладные записки РК, ГК, ОК КП(б)У о работе среди женщин, 12 января – 22 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 280. 173 арк.

205. Отчеты, планы ОК КП(б)У среди женщин области, 1 января – 28 декабря 1948 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 9. Спр. 282. 138 арк.

206. Отчеты, справки райкомов о работе женотделов, 1 января – 30 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 173. 56 арк.

207. Справки и информации РК, ГК КП(б)У о работе среди женщин области, 1 января – 31 декабря 1949 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 10. Спр. 176. 224 арк.

208. Информации, справки, отчеты ГК, РК КП(б)У о массово-политической работе среди женщин, 10 января – 15 июля 1953 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–5001 («Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 17. Спр. 134. 362 арк.

209. Справки отдела по работе среди женщин обкома партии, информации горкомов, райкомов партии о выполнении постановлений бюро обкома КП(б)У о работе среди женщин за 1946 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 261. 179 арк.

210. Стенограмма I-го совещания женщин области о задачах женщин по восстановлению народного хозяйства и культуры в послевоенное время, 28–29 июня 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 265. 102 арк.
211. Справки, доклад отдела о работе среди женщин в районах области, 3 февраля – 24 декабря 1945 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 339. 64 арк.
212. Отчеты, справки, политинформации, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 января – 11 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 452. 194 арк.
213. Отчеты, справки, докладные записки, информации райкомов партии о работе среди женщин, 1 февраля 1946 г. – 1 января 1947 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 453. 200 арк.
214. Отчеты, справки, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, проведении областного совещания председателей женских советов, 8 февраля 1947 – 15 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 595. 135 арк.
215. Отчеты, информации горкомов, райкомов партии о работе среди женщин, 4 февраля 1947 – 10 января 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 635. 154 арк.
216. Стенограмма V областного совещания женщин о задачах женщин в проведение весеннего сева и коллективизации сельского хозяйства, 24 февраля 1948 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський

(Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 771. 127 арк.

217. Информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 февраля 1948 – 3 января 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 800. 147 арк.

218. Информации райкомов партии о выполнении постановления ЦК КП(б)У от 25 марта 1949 года о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин на селе, 22 апреля – 22 декабря 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 964. 179 арк.

219. Справки отдела обкома партии по работе среди женщин о выполнении постановлении бюро обкома партии о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин на селе, 11 апреля – 9 декабря 1949 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 965. 175 арк.

220. Отчеты, справка, докладная записка, информации в ЦК КП(б)У о состоянии политико-воспитательной работы среди женщин, проведении актива и другим вопросам, 8 февраля 1949 – 4 февраля 1950 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 159 арк.

221. Отчеты, справка, информации в ЦК КП(б)У о работе среди женщин, 3 марта 1950 г. – 17 января 1951 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1176. 147 арк.

222. Справки райкомов партии, областных организаций об организации сезонных детских яслей, выплаты государственного пособия многодетным и одиноким матерям, 8 марта – 13 октября 1950 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1233. 37 арк.

223. Отчеты, справки, информации, доклад в ЦК КП(б) Украины об руководстве обкомом партии работой отделов по работе среди женщин, о приеме женщин в партию, подготовке механизаторских кадров из числа женщин, 18 апреля 1951 г. – 30 января 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1357. 149 арк.
224. Справки отдела о работе среди женщин, выдвижения женщин на руководящую работу. Справка о работе женской тракторной бригады Заболотовской МТС, 5 марта – 22 декабря 1952 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1606. 39 арк.
225. Справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины об обсуждении и изучении решений сентябрьского пленума ЦК КПСС по вопросам сельского хозяйства. Отчет обкома партии о работе среди женщин в 1953 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1681. 192 арк.
226. Информации инструкторов обкома, горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У по вопросам организационной и массово-политической работы среди женщин западных областей Украины, 7 февраля – 25 декабря 1945 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 407. 109 арк.
227. Информации горкомов, райкомов партии в обком КП(б)У об организаторской и массово политической работе среди населения, мобилизации их на восстановления народного хозяйства, 3 мая – 20 декабря 1945 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 409. 144 арк.
228. Мероприятия, информации обкома партии в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о состоянии массово-политической работы среди женщин, 15 ноября – 30 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 593. 48 арк.

229. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 7 января – 17 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 687. 83 арк.
230. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин, организации социалистического соревнования, ликвидации неграмотности, 14 марта – 30 декабря 1946 г. Великие Борки – Зборов // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 689. 226 арк.
231. Отчеты, информации, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об организационной, массово-политической, воспитательной работе среди женщин, организации стахановского движения, 31 января – 26 декабря 1946 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 690. 218 арк.
232. Информации обкома партии в ЦК КП(б) У, отчеты и докладные записки о состоянии работы среди женщин, 20 февраля 1947 г. – 10 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 988. 125 арк.
233. Справки, докладные записки работников обкома КП(б)У о выполнении постановления ЦК КП(б)У и Совета Министра УССР об улучшении политической и хозяйственной работы в западных областях УССР, 1 января – 3 декабря 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 989. 110 арк.
234. Информации, сведения райкомов партии в обком КП(б) У об политико-воспитательной и культурно-просветительной работе среди женщин. Горкомы Белобожецкий – Борщевский райкомы, 14 января 1947 г. – 2 января 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 990. 208 арк.
235. Информации райкомов партии в обком КП(б) У об организационной и массово-политической работе среди женщин, 26 декабря 1946 г. – 29 декабря

1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 996. 29 арк.

236. Планы работы, мероприятия отдела обкома партии по работе среди женщин, 5 января – 29 мая 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1269. 121 арк.

237. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Грымайловский – Зборовский райкомы, 31 января 1948 г. – 3 января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1273. 164 арк.

238. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Списки председателей женсоветов, 24 января 1948 г. – 10 января 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1275. 212 арк.

239. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Велико-Дедеркальский – Гусятинский райкомы, 1 февраля – 31 декабря 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1571. 118 арк.

240. Истории, отчеты, сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин (Великоборковский – Вышневецкий), 15 марта 1950 г. – 15 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1945. 134 арк.

241. Информации, отчеты сведения райкомов партии в обком КП(б)У об работе среди женщин. Подволочиский – Скала-Подольский райкомы, 25 января 1950 г. – 4 января 1951 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1949. 186 арк.

242. Информации горкома, райкомов партии в обком КПУ об работе среди женщин. Тернопольской горком – Гусятинский райком, 2 февраля 1952 г. – 14 января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2415. 156 арк.

243. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины об работе среди женщин. Лановецкий – Пробежнянский райкомы, 2 апреля 1952 г. – 11 февраля 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2417. 142 арк.
244. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП(б)У об организационно-политической работе среди женщин, 28 марта 1952 г. – 15 января 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2418. 171 арк.
245. Информации, справки отдела обкома партии, областных отделов народного образования, здравоохранения в обком КП(б)У об улучшение работы лечебно-профилактических учреждений, 3 января – 21 ноября 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2420. 92 арк.
246. Информации, справки райкомов партии, областных организаций в обком КП(б)У о работе среди женщин, проведение совещаний заведующих отделами по работе среди женщин райкомов партии, 1 января – 7 декабря 1952 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2422. 103 арк.
247. Информации, справки, отчеты райкомов партии в обком КП Украины о руководстве районных комитетов партии, первичных парторганизаций работой среди женщин, 5 января – 3 ноября 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2605. 105 арк.
248. Информации, справки райкомов партии в обком КП(б) У об женщин в сельскохозяйственном производстве, списки звеньевых, 7 января – 30 ноября 1953 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 2606. 133 арк.
249. Протоколы женских собраний на предприятиях и в учреждениях за 1949 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 175. 161 арк.

250. Плани работ, отчеты, справки, информации горкома партии о работе среди женщин, 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 210. 68 арк.
251. Протоколы женских собраний учреждений города за 1952 год // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1 («Тернопільський міський комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 275. 339 арк.
252. Матеріали по питанням розвитку промисловості, адміністративним та ін., жовтень–листопад 1944 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–221 («Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 2. Спр. 12. 155 арк.
253. Листування по листах громадян та виклики їх до Львівської області, січень – листопад 1946 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–221 («Виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 2. Спр. 223. 339 арк.
254. Учет рабочих и служащих по полу, возрасту, стажу и тарифным разрядам, профессиям по состоянию на 1 августа 1951 года // Держархів Львівської обл. Ф. Р–283 («Статистичне управління Львівської області Центрального Статистичного управління УРСР»). Оп. 1. Спр. 510. 249 арк.
255. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, бесіди і нариси, 1–31 жовтня 1947 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 42. 183 арк.
256. Матеріали громадсько-політичних передач: статті, нариси, кореспонденції, 2–31 березня 1953 р. // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1357 («Львівський обласний комітет по радіофікації та радіомовленню при виконкомі Львівської обласної Ради депутатів трудящих»). Оп. 1. Спр. 233. 204 арк.
257. Протоколы пленумов и заседаний президиума Тернопольского обкома профсоюза работников госучреждений за 1950 год, 10 февраля – 25 декабря 1950 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 38. 241 арк.
258. Квартальные статистические отчеты ФЗМК по культурно-массовой работе, социалистическому соревнованию и др. вопросам за 1950 год // Держархів

Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 58. 436 арк.

259. Протокол Тернопольской II областной межсоюзной конференции профессиональных союзов от 23–24 января 1951 года // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1604 («Тернопільська обласна рада професійних спілок»). Оп. 1. Спр. 66. 455 арк.

260. Протоколы и резолюция областной конференции Красного Креста за 1947 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. Р–1393 («Тернопільський обласний комітет Товариства Червоного Хреста»). Оп. 1. Спр. 1. 53 арк.

261. Конституція УРСР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001 (дата звернення: 17. 07. 2017).

262. Положення про вибори до Верховної Ради СРСР // Радянська Україна. 1950, 11 січня. № 9. С. 1.

263. Наказ Президії ВР СРСР від 8 липня 1944 р. «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям, посилення охорони материнства і дитинства про встановлення почесного звання «Материнська слава» і медалі «Медаль материнства» // Відомості ВР СРСР. 1944. № 37.

264. Наказ Президії ВР СРСР від 25 листопада 1947 р. «Про розмір допомоги багатодітним і одиноким матерям» // Відомості ВР СРСР. 1947. № 41.

265. Наказ Президії ВР СРСР «Про покращення справи державної допомоги багатодітним і одиноким матерям і покращення умов праці і побуту жінок» від 19 травня 1949 р. // Відомості ВР СРСР. 1949. № 26.

266. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: зб. док. і матеріалів. К., 1976. 510 с.

267. Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів / відп. ред. М. В. Брик. К.: Наукова думка, 1986. 424 с.

268. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. К., 1998. 944 с.

269. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939–1979: зб. док. і матеріалів / упоряд. Х. І. Горожанкіна. К., 1980. 546 с.
270. Винницька І. Незвичайні долі звичайних жінок: усна історія ХХ ст. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. 836 с.
271. Гавришко М. Долаючи тишу: жіночі історії війни. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 240 с.
272. Кісь О. Репрезентація етнічної та регіональної ідентичностей в автобіографіях жінок України // Україна Модерна. 2007. Т. 11. С. 85–98.
273. Кіх М. Краю мій возз'єднаний. Львів: Каменяр, 1979. 83 с.
274. Гоголь Г. Невпізнано змінилась наша доля // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень). С. 12–13.
275. Інтерв'ю із Кухта Євгенією Павлівною, 1934 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
276. Інтерв'ю із Смачило (Цетнар) Любов'ю Стахівною, 1937 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
277. Інтерв'ю із Степанчак (Щур) Ярославою Іванівною, 1929 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
278. Інтерв'ю із Щур Любов'ю Петрівною, 1931 р. н. у с. Супранівка Підволочиського району Тернопільської області, записано 12. 08. 2017 р.
279. Інтерв'ю із Грегорович Євгеном Андрійовичем, 1929 р. н. у с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області, записано 17. 08. 2017 р.
280. Інтерв'ю із Мандрух (Духняк) Ольгою Михайлівною, 1921 р. н. у с. Бережава Перемишлянського повіту Підкарпатського воєводства. Переселена до с. Росохуватець Підволочиського району Тернопільської області в 1945 р., записано 17. 08. 2017 р.

281. Щодня в обіденну перерву агітатор цеху літнього пошиву і державної швейної фабрики м. Львова комсомолка І. Бондар читає робітницям цеху свіжі газети // Радянська Україна. 1945, 27 лютого. № 40. С. 3.
282. Жіночі ради // Радянська Україна. 1945, 1 червня. № 107. С. 3.
283. Делегатські збори жінок // Радянська Україна. 1945, 26 червня. № 122. С. 3.
284. Обласна нарада активу жінок Львівщини // Радянська Україна. 1945, 26 жовтня. № 212. С. 3.
285. Нарада жінок Дрогобиччини // Радянська Україна. 1946, 13 січня. С. 1.
286. Голос вільної жінки // Радянська Україна. 1946, 2 липня. № 130. С. 2.
287. Жінки – активні будівники нового життя // Радянська Україна. 1946, 23 серпня. № 167. С. 2.
288. Республіканська нарада передовиків сільського господарства // Радянська Україна. 1947, 5 січня. № 4. С. 10.
289. Її шлях до партії // Радянська Україна. 1947, 9 січня. № 7. С. 4.
290. Учасниці наради жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей України // Радянська Україна. 1947, 9 січня. № 7. С. 4.
291. Гості нашої столиці // Радянська Україна. 1947, 11 січня. № 9. С. 3.
292. Закінчилась республіканська нарада жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей // Радянська Україна. 1947, 12 січня. № 10. С. 4.
293. Жінки Закарпатської і західних областей України в Харкові // Радянська Україна. 1947, 16 січня. № 12. С. 4.
294. Прийом Секретарем ЦК КП(б)У тов. М. С. Хрущовим і Головою Ради Міністрів УРСР тов. Д. С. Коротченком учасниць наради по роботі серед жінок у західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях України // Радянська Україна. 1949, 27 березня. № 72. С. 1.
295. Трактористка Новошицької МТС Дрогобицької області Т. Галюк // Радянська Україна. 1947, 23 травня. № 102. С. 2.
296. Дружба робітниць Москви і Львова // Радянська Україна. 1947, 3 червня. № 109. С. 2.
297. Санаторій для матерів // Радянська Україна. 1947, 6 липня. № 136. С. 2.

298. Пропаганда переваг колгоспного ладу // Радянська Україна. 1947, 31 липня. № 157. С. 2.
299. Доярка-стахановка Великоборківського району Тернопільської області Г. Гарасименко // Радянська Україна. 1947, 19 серпня. № 173. С. 3.
300. Стахановка-прядильниця Львівської бавовняно-прядильної фабрики Л. Цап // Радянська Україна. 1950, 28 травня. № 125. С. 3.
301. Експерсії вчителів західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей по промислових і культурних центрах України // Радянська Україна. 1950, 26 липня. № 175. С. 2.
302. Жіноча рада в колгоспі // Радянська Україна. 1951, 12 серпня. № 189. С. 3.
303. Поліпшувати роботу серед жінок // Радянська Україна. 1952, 10 вересня. № 215. С. 3.
304. Рекорд Стефанії Вертюх // Вільне життя. 1945, 15 червня. № 117. С. 1.
305. Вчителька Марія Василівна Огановська // Вільне життя. 1947, 3 грудня. № 236. С. 3.
306. Про Міжнародний жіночий день – 8 березня // Вільне життя. 1948, 7 березня. № 48. С. 1.
307. зерноочисна бригада жінок Скалатського району Тернопільської області // Вільне життя. 1948, 9 березня. № 49. С. 1.
308. Землекоп К. Кравець на будівництві газопроводу «Дашава-Київ» // Вільне життя. 1948, 23 травня. № 102. С. 3.
309. Вступайте в ряди ДОСАРМА // Вільне життя. 1949, 12 червня. № 115. С. 1.
310. Вчасно і без втрат зберемо врожай! Достроково виконаємо план хлібоздачі // Вільне життя. 1949, 10 серпня. № 157. С. 1.
311. Нам нужен мир // Вільне життя. 1951, 12 вересня. № 181. С. 2.
312. Обов'язок вчительства Західної України // Прикарпатська правда. 1945, 7 лютого. № 25. С. 1.
313. Слово до жінок // Прикарпатська правда. 1946, 27 січня. № 20. С. 2.
314. Жінка – рівноправний радянський громадянин // Прикарпатська правда. 1946, 6 лютого. № 25. С. 8.

315. Передових жінок – до жіночих рад // Прикарпатська правда. 1946, 12 березня. № 52. С. 1.
316. Сталінська Конституція дала мені право обирати та бути обраною // Прикарпатська правда. 1946, 4 грудня. № 139. С. 1.
317. Кандидати у депутати до Верховної ради УРСР // Прикарпатська правда. 1947, 12 січня. № 9. С. 5.
318. Жінки-стахановки цегельного заводу № 2 м. Коломиї // Прикарпатська правда. 1947, 20 травня. № 98. С. 1.
319. Г. Гошуватюк, ланкова колгоспу «Червона зірка» Городенківського району Станіславської області // Прикарпатська правда. 1947, 22 жовтня. № 215. С. 5.
320. Бесіда пропагандиста в колгоспі «Нове життя» Коломийського району Станіславської області // Прикарпатська правда. 1948, 1 травня. № 87 С. 5.
321. Голови жіночих рад // Радянська жінка. 1947. № 1–2. С. 9.
322. Екскурсія в державний музей ім. Т. Г. Шевченка учасниць республіканської наради жінок-активісток західних, Закарпатської та Ізмаїльської областей України // Радянська жінка. 1947. № 1–2. С. 9.
323. Група багатодітних матерів Станіславської області, нагороджених орденом «Мати-героїня» // Радянська жінка. 1948. № 3. С. 21.
324. На третій Львівській обласній нараді активу жінок // Радянська жінка. 1948. № 1. С. 15.
325. О. Жалій, токарь, стахановка заводу «Львівсільмаш» // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень), С. 8.
326. Є. Москалюк, стахановка, скловар Львівського механізованого заводу віконного скла // Радянська жінка. 1949. № 10 (жовтень), С. 8.
327. В індустріальному Львові // Радянська жінка. 1949. № 10. С. 8.
328. Агнія Прежановська – голова колгоспу ім. Хрущова Чертківського району Тернопільської області // Радянська жінка. 1949. № 10. С. 9.
329. На Коломийській ткацькій фабриці (Станіславська область) // Радянська жінка. 1949. № 9. С. 8.
330. Шлях до зірки // Радянська жінка. 1950. № 8. С. 10.

331. Материнская забота // Крестьянка. 1945. № 12. С. 2–3.
332. Советская женщина-мать // Крестьянка. 1946. № 8. С. 1.
333. Материнская слава // Крестьянка. 1947. № 2. С. 11.
334. Выберем достойных // Крестьянка. 1947. № 11. С. 1.
335. Слово в защиту детей // Крестьянка. 1950. № 5. С. 2.
336. Да здравствует 8 марта // Работница. 1944. № 3. С. 1.
337. Забота о детях // Работница. 1945. № 1. С. 9.
338. Новаторы // Работница. 1946. № 9. С. 12–13.
339. «Радуга» (1943) [Відеозапис] / [реж. М. Донський]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BZGBk1bWjqY> (дата звернення: 28. 07. 2016).
340. «Она защищает Родину» (1943) [Відеозапис] / [реж. Ф. Ермлер]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xNaXoM1nc0M> (дата звернення: 28. 05. 2017).
341. «Сельский врач» (1951) [Відеозапис] / [реж. С. Герасимов]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=iOozlYt_GDw (дата звернення: 11. 09. 2018).
342. «Щедрое лето» (1950) [Відеозапис] / [реж. Б. Барнет]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rAelmmzI5X8> (дата звернення: 23. 03. 2018).
343. «Судьба Марины» (1953) [Відеозапис] / [реж. І. Шмарук, В. Івченко]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=_zrUIWqiOos (дата звернення: 07. 10. 2018).
344. «Свадьба с приданым» (1953) [Відеозапис] / [реж. М. Левін]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OxWrYTb2_po (дата звернення: 13. 05. 2019).
345. Василевская В. Когда загорится свет. М., 1955. 302 с.
346. Василевська В. Райдуга. Просто любов. К., 1974. 197 с.
347. Вільде І. Оповідання та повісті. Окрушини. Твори в 5 томах. К., 1987. Том 5. 389 с.
348. Гончар О. Земля гуде. К., 1979. 150 с.
349. Гончар О. Прапорносії. Твори в 6 томах. Київ, 1978. Том 1. 460 с.
350. Полевой Б. Повесть о настоящем человеке. Киев, 2014. 352 с.
351. Шолохов М. Они сражались за родину. М., 1983. 208 с.
352. Смілянський Л. Софія // Українська література. 1944. Вип. 1. С. 10–84.

353. Чередниченко В. Я – щаслива Валентина // Вітчизна. 1946. Вип. 2. С. 110–127.
354. Яновський Ю. Мир. К., 1956. 299 с.
355. Дмитренко М. Учителька. URL: <http://abetka.ukrlife.org/teacher.htm> (дата звернення: 10. 11. 2016).
356. Протокол допиту Василя Миколайовича Кізими. URL: http://dvasela.at.ua/index/protokol_kizimi/0-32 (дата звернення: 07. 08. 2017).
357. Отчеты о подготовке и повышение квалификации инженерно-технических работников и списки инженерно-технических работников за 1948 год // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1908 («Львівський енергетичний комбінат»). Оп. 1. Спр. 108. 114 арк.
358. Годовой отчет по кадрам за 1952 год // Держархів Львівської обл. Ф. Р–1908 («Львівський енергетичний комбінат»). Оп. 1. Спр. 218. 128 арк.
359. Пам'ятка про роботу жіночих рад / ред. А. Теплякова. Київ, 1963. 14 с.
Справки отдела об укомплектовании работников партийных, советских и хозяйственных организаций, февраль 1945 – январь 1946 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 304. 77 арк.
360. Переписка с ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, комиссией партийного контроля при ЦК ВКП(б), 3 января 1950 – 5 января 1951 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1179. 211 арк.
361. Информации, справки работников отдела, политотделов МТС о состоянии политико-массовой работы среди женщин, выдвижении женщин на руководящую работу, о работе женсоветов и др., 7 февраля – 24 декабря 1951 г. // Держархів Львівської обл. Ф. П–3 («Львівський обком Комуністичної партії України»). Оп. 4. Спр. 331. 85 арк.
362. Справки, информации работников отдела обкома КП(б) о работе женских советов, 17 января – 4 ноября 1948 г. // Держархів Тернопільської обл. Ф. П–1

- («Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1270. 143 арк.
363. Отчеты, справки, информации в ЦК КПСС, ЦК КП Украины о работе по подбору кадров, проведении отчетов и выборов в районных партийных, профсоюзных организациях, женских советах, руководстве обкомом работой среди женщин и другим вопросам, 8 февраля – 2 декабря 1954 г. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1811. 110 арк.
364. Отчеты, справки, информации в ЦК КП Украины о выборах женских советов и другим вопросам, 5 января 1955 – 9 января 1956 гг. // Держархів Івано-Франківської обл. Ф. П–1 («Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет Комуністичної партії України»). Оп. 1. Спр. 1918. 214 арк.
365. Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих Української РСР. URL: <https://zbruc.eu/node/42684> (дата звернення: 13. 03. 2020).
366. Депутати Верховної Ради УРСР 3-го скликання. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Депутати_УРСР_3-го_скликання (дата звернення: 11. 12. 2017).
367. За Україну, за її волю... Книга пам'яті Підволочиського району. Тернопіль: «Збруч», 2009. Т. 2. 600 с.
368. Генеральний план, відбудова і руйнування Тернополя в 1945-му. Як це було. URL: <https://doba.te.ua/post/28949> (дата звернення: 23. 11. 2017).
369. Бебель А. Женщина и социализм. М.: Госполитиздат, 1959. 596 с.
370. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. Т. 1. / ред. Б. Кравців. Нью-Йорк, 1975. 959 с.
371. Коріненко П. С. , Бармак М. В. , Терещенко В. Д. , Старка В. В. Курс лекцій з історії України ХХ – початок ХХІ століття. Частина II (1939 – 2010 рр.). Тернопіль, 2010. 392 с.
372. Реабілітовані історією. Львівська область. Книга перша. Львів, 2009. 768 с.

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Виконання плану колгоспних сезонних дитячих ясел в 1947 р.

Назва області	План на 1947 р.	Виконання / не виконання		
		Кількість дитячих ясел	Кількість дітей	У відсотках
Дрогобицька	950	-	-	-
		5	115	98,7
Львівська	400	7	115	98
Станіславська	850	12	240	98,6
Разом	2550	24	470	99

[145, арк. 28].

Таблиця 2

**Якісний склад лекторів районних та сільських лекторій Львівської області
за II квартал 1949 р.**

Партійність			Національність			Освіта			Професія					
члени партії	члени комсомолу	безпартійні	українці	росіяни	інші	вища	середня	неповна середня	вчителі	агрономи	зоотехніки	лікарі	інженери	партійно-радянські активісти
491	704	2113	2605	596	107	1009	2027	272	1726	216	92	851	22	401
Разом лекторів			3308											

[173, арк. 102].

Таблиця 3

**Кількість жінок, що входили до складу обласних організацій комсомолу
західних областей УРСР за 1949 р.**

Область	Кількість первинних комсомольських організацій	Кількість членів комсомолу	Кількість жінок	Кількість членів та кандидатів у партію
Дрогобицька	1633	19600	10797	240
Львівська	1897	39448	20293	578
Станіславська	1506	18312	9379	441
Тернопільська	2007	25217	12691	432

[152, арк. 4].

Додаток А

Агітатор Львівської швейної фабрики цеху літнього пошиву комсомолка

І. Бондар читає робітницям цеху газети, 1945 р.

[281].

Додаток Б**Бесіда пропагандиста в колгоспі «Нове життя»
Коломийського району Станіславської області, 1948 р.**

[320].

Додаток В

«Сталінська Конституція дала мені право обирати та бути обраною»

Плакат художника Суленка, 1946 р.

[316].

Додаток Г

«Выберем достойных»

Плакат худ. В. Говоркова, 1947 р.

[334].

Додаток Д

**«Вчасно і без втрат зберемо врожай! Достроково виконаємо план
хлібоздачі!»**

Плакат художника В. Колесникова, 1949 р.

[310].

Додаток Е

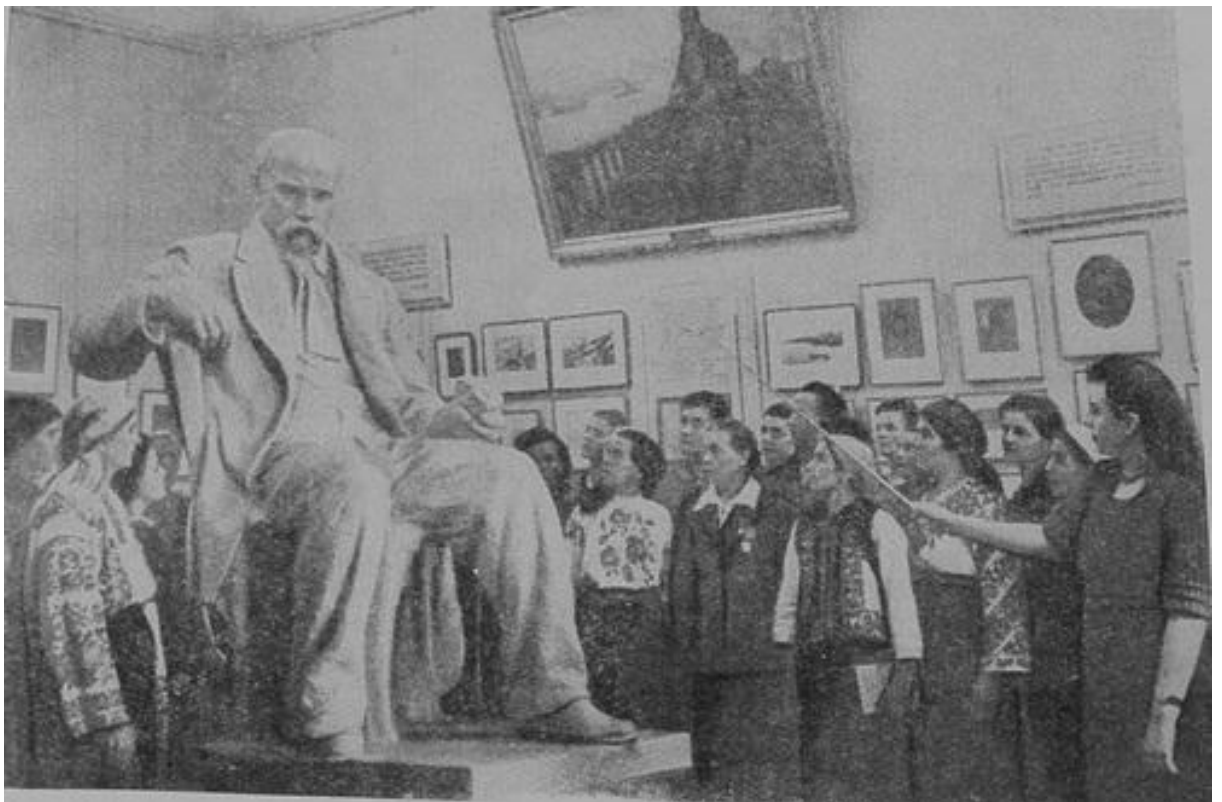
**Учасниці наради жінок західних, Ізмаїльської та Закарпатської
областей України, 1947 р.**

[290].

Додаток Ж

**Екскурсія в державний музей Т. Г. Шевченка учасниць
республіканської наради жінок-активісток західних, Закарпатської та
Ізмаїльської областей, 1947 р.**

[322].

Додаток К

Голови жіночих рад західних областей УРСР на республіканській нараді активу жінок, 1947 р.

[321].

Додаток Л

**Третя обласна нарада жінок Львівської області, 1948 р.
Зустріч героя Соціалістичної Праці А. Пармузіної (справа) із
передовиками сільського господарства Львівщини колгоспницями
П. Мисюк та М. Баюс**

[324].

Додаток М

**Багатодітні матері Станіславської області нагороджені орденом
«Мати-героїня», 1948 р.**

[323].

Додаток Н

Жінки-стахановки цегельного заводу № 2 м. Коломиї, 1947 р.

[318].

Додаток П

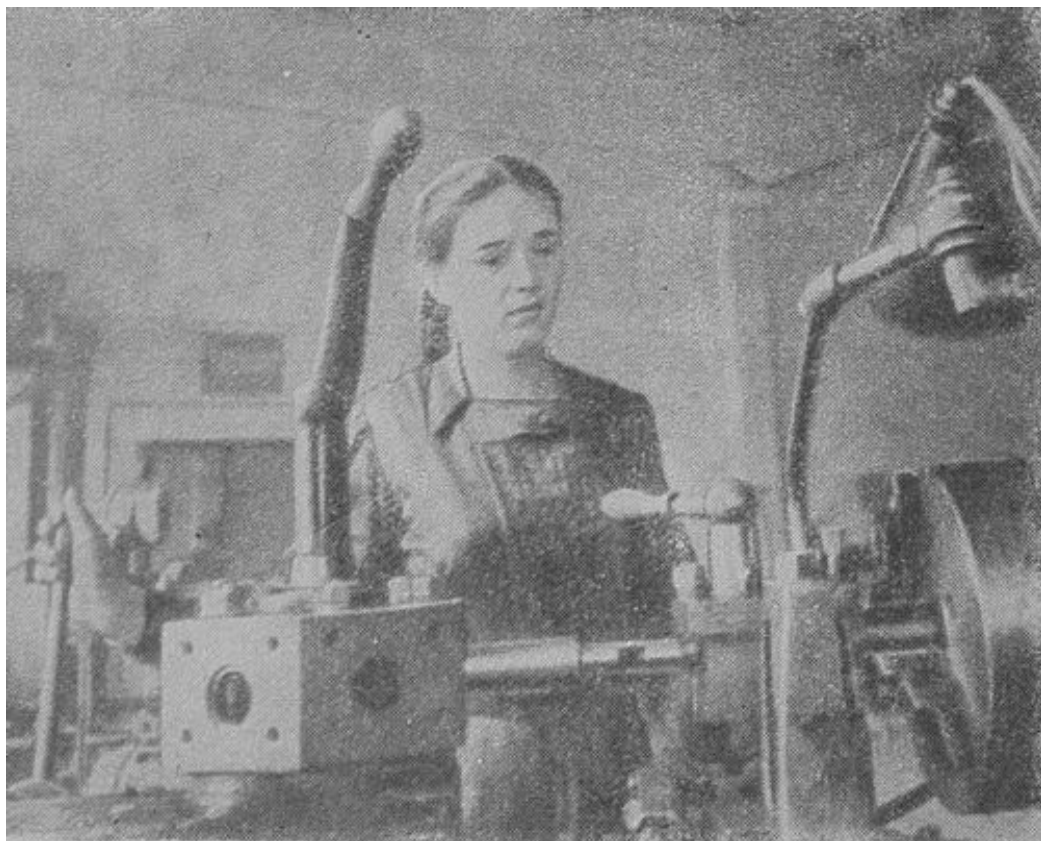
**Землекоп К. Кравець на будівництві газопроводу «Дашава-Київ»,
1948 р.**

[308].

Додаток Р

О. Жалій, токар, стахановка заводу «Львівсільмаш», 1949 р.

[325].

Додаток С

Є. Москалюк, стахановка, скловар механізованого заводу віконного скла, депутат Львівської міської Ради депутатів трудящих, 1949 р.

[326].

Додаток Т

**Стахановка-прядильниця Львівської бавовняної фабрики Л. Цап,
1950 р.**

[300].

Додаток Ф

Доярка-стахановка Великоборківського району Тернопільської області Г. Гарасименко, 1947 р.

[299].

Додаток X

Г. Гошуватюк – ланкова колгоспу «Червона зірка» Городенківського району Станіславської області, 1947 р.

[319].

Додаток Ц

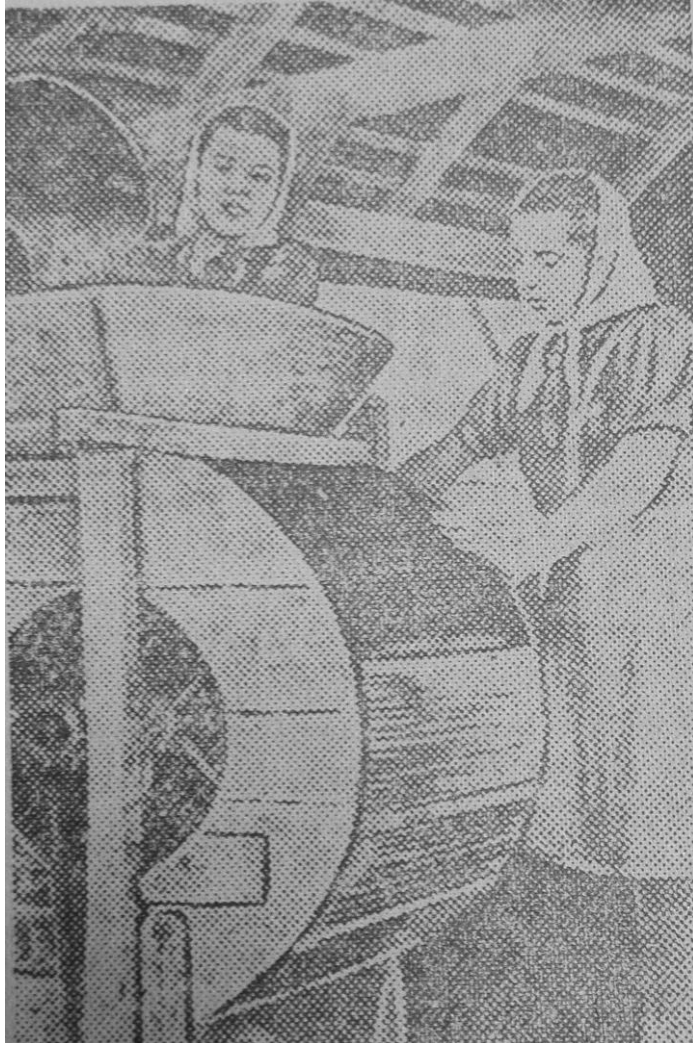
**Трактористка Новошицької МТС Дрогобицької області Т. Галюк,
1947 р.**

[295].

Додаток Ш

Зерноочисна бригада жінок Скалатського району Тернопільської області, 1948 р.

[307].

Додаток Ш

А. Прженовська – голова колгоспу ім. Хрушова Чортківського району Тернопільської області, 1949 р.

[328].

Додаток Ю

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Чорній Г. Ліквідація неписьменності та малописьменності у середовищі жіноцтва на території Львівської області в 1945 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 47. С. 153–156.
2. Чорній Г. Участь жінок у кадровому забезпеченні Західної України всередині 1940-х – початку 1950-х рр. (на прикладі Дрогобицької, Львівської, Тернопільської та Станіславської областей) // Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць. 2017. Вип. 19. С. 153–160.
3. Чорній Г. Жіноцтво у відбудові та розвитку промисловості західноукраїнського регіону всередині 1940-х – на початку 1950-х рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. 2017. Вип. 2. Ч.1. С. 100–105.
4. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок у процесі колективізації західноукраїнського регіону (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 20. С. 89–99.
5. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 133 (6). С. 50–55.
6. Чорній Г. Політика радянської влади щодо жінок-матерів у перші повоєнні роки (на прикладі західноукраїнського регіону) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 134 (7). С. 112–116.
7. Chornij H. Ideological influence of the soviet authority on women in the western regions of the USSR (mid-1940s – first half of 1950s) // Journal of

Education, Health and Sport. 2019. Vol. 9 (4). P. 662–674. URL:
<https://zenodo.org/record/4432428#.YBaixHYzbIU>.

II. Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Чорній Г. Становище жінки на території західних областей Української РСР у середині 1940-х на початку 1950-х років: соціально-економічний аспект // Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 березня 2016 р.). Ченстохова – Ужгород – Дрогобич, 2016. С. 70–72.

9. Чорній Г. Політико-пропагандистська робота радянської влади у середовищі жіноцтва міста Тернополя (1947 – 1953 рр.) // Історія України: сучасні виклики: Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції (Тернопіль, 18 травня 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 129–138.

10. Чорній Г. Роль жінки в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Теорія та практика сучасної науки. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 24–25 лютого 2017 р.). Дніпро, 2017. Ч. 2. С. 14–17.

11. Чорній Г. Становище жінок у західноукраїнському селі в перше десятиліття повоєнної відбудови // Гендерні студії: матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць IV науково-практичного семінару (Луцьк, 05 квітня 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 112–115.

12. Чорній Г. Жінки в суспільно-політичному житті міста Тернополя (середина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів – до сьогодення). Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 187–190.

13. Чорній Г. Виробничі змагання як форма експлуатації жінок західних областей УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) // Гендерні студії:

матеріали доповідей (статей, тез) учасників / учасниць V науково-практичного семінару (Луцьк, 29 березня 2018 р.). Луцьк, 2018. С. 63–65.

14. Чорній Г. Суспільно-політичне становище жінок західноукраїнського регіону в контексті діяльності жіночих рад (середина 1940-х – початок 1950-хрр.) // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 26 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 118–120.

III. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

15. Чорній Г. Діяльність жіночих рад Львівщини в середині 1940-х – першій половині 1950-х рр. // Науковий журнал «Молодий вчений». 2017. Вип. 3 (43). С.199–203.

Апробація результатів дисертації

Основні положення роботи викладено та обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня, науково-практичних семінарах.

Міжнародні конференції:

II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (м. Ченстохова-Ужгород-Дрогобич, 24–25 березня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

Міжнародна науково-практична конференція «Теорія і практика сучасної науки» (м. Дніпро, 24–25 лютого 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

III Міжнародна науково-практична конференція «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (м. Тернопіль, 13–15 вересня 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація).

Всеукраїнські конференції та семінари:

II Всеукраїнська наукова конференція «Історія України: сучасні виклики»
(м. Тернопіль, 18 травня 2016 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

IV міжвузівський науково-практичний семінар «Гендерні студії»
(м. Луцьк, 05 квітня 2017 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

V міжвузівський науково-практичний семінар «Гендерні студії»
(м. Луцьк, 29 березня 2018 р., форма участі – усна доповідь, публікація);

VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-філософські дослідження молодих учених» (м. Суми, 26 квітня 2018 р., форма участі – усна доповідь, публікація).